

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГДИЧИНСЬКИЙ ВІТАЛІЙ БОГДАНОВИЧ

УДК 340.12 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВИХ ПАРАДИГМ

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В. Б. Гдичинський

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:
Скоморовський Віталій Богданович,
доктор юридичних наук, доцент

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Гдичинський В.Б. Загальнотеоретичні засади правових парадигм. –

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2019.

Дисертація є першим у вітчизняній науці комплексним дослідженням, де на теоретико-методологічному рівні досліджено загальнотеоретичні засади правових парадигм, їх філософсько-правове наповнення, проаналізовано структуру і форми вияву в практичній та науково-теоретичній діяльності, доведено важливість загальнотеоретичних засад правових парадигм для правової науки і правничої практики, визначено рівень впливу правових парадигм на механізм правового регулювання.

Поглиблено визначення загальнотеоретичних засад правових парадигм. Обґрунтовано визначення поняття “правові парадигми”, здійснено їх класифікацію. Виявлено підстави для зміни правових парадигм, їхніх загальнотеоретичних засад у концепції «духу часу».

Визначено й аргументовано функції правових парадигм з позицій їхніх загальнотеоретичних засад і в практичній значущості для правничої діяльності.

Доведено, що саме правові парадигми ефективно впливають на правову систему через її філософсько-правові складові теорії держави і права.

Доведено, що загальнотеоретичні засади правових парадигм формуються в середовищі правових наукових співтовариств, ґрунтуючись на реальних концептуальних правових явищах, що сприймаються суб'єктами правозастосування. Встановлено головне призначення правових парадигм.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що ефективність діяльності держави у сфері зміцнення суспільних відносин й утвердження демократичних цінностей залежить від впливу багатьох факторів, чільне місце серед яких належить правовим парадигмам, завдяки чому формується фундамент і встановлюються напрями сучасної правової науки.

Досвід економічно розвинених демократичних країн з правореалізації у законодавстві та практичній діяльності державних органів переконує, що низка компонентів правових парадигм, попри їхню зовнішню привабливість, виявилися неспроможними і такими, які складно призвичаюються до реалій сьогодення й на вітчизняній правовій основі. Водночас дослідження парадигмально-правової проблематики у правознавстві нерозривно пов'язане з потребами правової науки у гносеологічних дослідженнях.

На сьогоднішній день в українській юриспруденції спостерігається мультипарадигмальність, що характеризується наявністю багатьох концепцій, наукових підходів, учень і різноманітних шкіл. У зв'язку з цим перед дослідниками часто постають питання, пов'язані із застосуванням філософсько-правової концепції, що дозволить на належному науковому рівні висвітлити закономірності функціонування та розвитку права. З огляду на це постає потреба у вивченні не лише змістових ознак різних правових парадигм, а й у пізнанні загальнотеоретичних основ власне парадигми як форми організації пізнання в правовій науці, її якостей, функцій, критеріїв істинності.

За результатами дослідження автором обґрунтовано низку рекомендацій, які характеризуються новизною та полягають у наступному:

уперше:

— поглиблено поняття «правові парадигми» як сукупність ідеалізованих фрагментів правової дійсності, а саме — принципи пізнавальної діяльності, теоретико-методологічні правові конструкції, ціннісні філософсько-правові настанови і правові концепції, які використовуються членами правового наукового співтовариства та становлять фундамент діяльності з набуття правових знань, що створює певне бачення правової дійсності й

праворозуміння;

- класифіковано правові парадигми за такими критеріями: 1) за рівнем впливу на правову парадигму (провідну і допоміжні); 2) залежно від вибраного філософсько-правового підходу до розуміння правових парадигм (позитивістську, природно-правову, або юснатуралістичну, й лібертатно-правову); 3) за рівнем і характером сприйняття реальності (синергійну та глобалізаційну);

- доведено, що основною ознакою депарадигмального у концепції правових парадигм є відсутність еволюційності у формуванні правової системи у межах певних правових парадигм;

- уточнено операціональне визначення поняття «правове наукове співтовариство», що відображає специфіку парадигмально-правового підходу до розвитку правової системи і сприйняття правової дійсності: відкриття самоорганізуючої правової системи, існування якої має віртуальний характер і спрямоване на стимулювання конкретного напрямку наукових правових досліджень;

удосконалено:

- комплексний науково-правовий інструментарій філософсько-правового дослідження генези загальнотеоретичних засад правових парадигм;

- положення про предметно-дисциплінарний характер емпірично-теоретичного компоненту правових парадигм у правотворчості;

- механізми і форми дії загальнотеоретичних засад правових парадигм на розвиток правової системи України та роль правового наукового співтовариства в її формуванні;

дістали подальшого розвитку:

- положення про концептуальні передумови формування загальнотеоретичних засад правових парадигм у філософсько-правовому контексті теорії держави і права;

- наукові підходи до визначення поняття «правотворчість» у контексті загальнотеоретичних засад правових парадигм;

- ідеї щодо впливу загальнотеоретичних засад правових парадигм на правотворчу діяльність у контексті сучасного реформування вітчизняної правової системи;
- гносеологічно-емпіричні підстави парадигмально-правових методів наукового пізнання загальнотеоретичних засад правових парадигм.

Ключові слова: правові парадигми, загальнотеоретичні засади правових парадигм, функції правових парадигм, правове наукове співтовариство.

ANNOTATION

Hdychynskyi V.B. General Theoretical Foundations of Legal Paradigms – *Research paper, submitted as a manuscript in support of candidature for an academic degree.*

Dissertation for the Candidate of Law Degree in the specialty 12.00.01 "Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Studies". –Higher Education Institution "KROK University of Economics and Law", Kyiv, 2019.

The dissertation is the first in national science complex research that investigates theoretical and methodological foundations of legal paradigms, its philosophical and legal content, analyzes its structure and forms of expression in practical, scientific, and theoretical activities. The importance of legal paradigms for the legal science and practice of law is proved. The level of influence of legal paradigms on the mechanism of legal regulation is determined.

The definition of general theoretical foundations of legal paradigms has been deepened. The definition of the concept of "legal paradigms" is substantiated, their classification is made. The reasons for the change of legal paradigms, their general theoretical foundations in the concept of "spirit of time" are revealed.

The functions of legal paradigms from their general theoretical principles and in practical importance for legal activity are defined and substantiated.

It is proved that legal paradigms effectively influence on the legal system through its philosophical and legal components of the theory of state and law.

It is proved that the general theoretical foundations of legal paradigms are formed in the environment of legal scientific communities, based on real conceptual legal phenomena perceived by the subjects of law enforcement.

The main purpose of legal paradigms has been established

The importance of the topic of the study is due to the fact that the effectiveness of the state in the field of strengthening public relations and the establishment of democratic values depends on the influence of many factors, among which the legal paradigm has a prominent place, which is why the foundation and directions of modern legal science are formed.

The experience of economically developed democracies in lawmaking and daily activities of the state bodies convinces that several components of legal paradigms, despite surface suitability, have proved incapable and difficult to adapt to the contemporary realities and on a national legal basis. At the same time, the study of paradigmatic legal issues in jurisprudence is inextricably linked to the needs of legal science in epistemological research.

Ukrainian jurisprudence today is multi-paradigmatic, characterized by the presence of many concepts, scientific approaches, various teachings, and schools. In this regard, researchers are often interested in questions related to the application of the philosophical and legal concept, which will allow clarifying at appropriate scientific level the regularities of functioning and development of law. Given aforementioned, there is a need to study not only the substantive features of different legal paradigms but also the knowledge of general theoretical foundations of the paradigm itself as a form of organization of cognition in legal science, its qualities, functions, criteria of truth.

According to the research, the author substantiated in the dissertation several recommendations characterized by novelty, which follow.

For the first time:

– the concept of "legal paradigm" is deepened: it is a set of idealized fragments of legal reality and legal understanding, principles of scientific cognitive activity, theoretical jurisprudential constructions, axiological legal and philosophical

guidelines, conceptual legal perception by members of scientific community of jurists, which constitutes basis of academic research and legal practice, dissemination of legal knowledge and development of thought of a certain vision of legal reality and legal understanding, ultimately able to determine the evolutionary phase of formation of contemporary legal system and reality of law;

- author's classification of general theoretical foundations of legal paradigms is developed according to the following characteristics: by the level of influence on the legal paradigm – leading and auxiliary legal paradigms are distinguished; depending on the philosophical and legal approach chosen to understand the legal paradigms – the positivist, natural law or naturalistic, and libertarian legal; depending on the level and nature of perception of reality; synergistic and globalization relative legal paradigms;

- it is found that the main feature of the pre-paradigmatic in the concept of legal paradigms is the lack of evolution in the formation of the legal system within certain legal paradigms;

- it is clarified operational definition of the concept of "legal scientific community", reflecting the specifics of the paradigmatic legal approach to the development of the legal system and the perception of legal reality: the opening of a self-organizing legal system, whose existence is virtual and aimed at stimulating a specific direction of scientific legal research legal reality within a particular legal paradigm and guided by the concept of the "spirit of the times" by forming an idea of the relevance of this paradigm legal direction, which is considered as a factor of legal subjectivity in the perception of legal reality;

In the dissertation improved scientific concepts of:

- a comprehensive scientific and legal toolkit of philosophical and legal study of the genesis of general theoretical principles of legal paradigms;

- subject-related and disciplinary nature of the empirical and theoretical component of legal paradigms in law-making;

- mechanisms and forms of the impact of general theoretical principles of legal paradigms on the development of the legal system of Ukraine are revealed and the

role of the legal scientific community in its formation is clarified;

Also, further development achieved in the research of:

– conceptual prerequisites of the formation of general theoretical foundations of legal paradigms in the philosophical and legal context of the theory of state and law;

– lawmaking as a practical embodiment of the concept of legal paradigms in the theory of state and law;

– influence of general theoretical principles of legal paradigms on law-making activity in the context of modern reform of the legal system of the Ukrainian law-based nation-state;

– epistemological and empirical grounds for paradigmatic legal methods of scientific cognition of the theoretical principles of legal paradigms.

Keywords: legal paradigms, general theoretical foundations of legal paradigms, functions of legal paradigms, legal scientific community, lawmaking.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України з юридичних наук:

1. Гдичинський В. Б. Наслідки реалізації правових стратегій у правовому житті сучасного суспільства. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Київ, 2017. Вип.28. С. 41-45.

2. Гдичинський В. Б. Історико-правові передумови розвитку правових стратегій. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Київ, 2017. Вип.29. С. 66-70.

3. Гдичинский В. Б., Скоморовский В. Б. Правотворчество как практическое воплощение концепции правовых парадигм в теории государства и права. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Київ, 2018. Вип.31. С.42-48.

4. Гдичинський В. Б., Скоморовський В. Б. Перетворення суб'єктного змісту правосвідомості як складник правових парадигм на ціннісне правове явище у парадигмально-правовій концепції держави і права. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. Одеса, 2018. №35.Т. 1. С.12-15.

5. Гдичинський В. Б., Скоморовський В. Б. Предметно-дисциплінарний характер емпірично-теоретичного компоненту правових парадигм у правотворчості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №6. Т. 1. С. 41-44.

6. Гдичинський В. Б. Предметно-дисциплінарний характер правових парадигм у правотворчості. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 61. С. 49-54.

Статті у наукових періодичних виданнях з юридичних наук інших держав:

7. Гдичинський В. Б. Загальнотеоретичний контекст поняття “правові парадигми”. *Национальный юридический журнал: теория и практика. Научно-практическое правовое издание Республики Молдова*. 2019. №2-1. (36). Р. 9-11.

8. Гдичинський В. Б. Правові парадигми у контексті сучасного реформування правової системи української держави. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. 2019. №3 (65). Р. 106-110.

Матеріали наукових конференцій:

9. Гдичинський В. Б. Лобістська діяльність в умовах громадянського суспільства: теоретико-правові проблеми та перспективи. *Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України: матеріали Науково-практичної конференції* (м. Київ, 21 жовтня 2015 року). Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2015. С. 353-355.

10. Гдичинський В. Б. Синергетична парадигма у сучасному правовому науковому співтоваристві. *Актуальні питання сучасної науки і практики: матеріали Науково-практичної конференції молодих учених* (м. Київ, 15 листопада 2018 року). Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2018. С.602-603.

11. Гдичинський В. Б. Загальнотеоретичні ознаки правових парадигм. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 8): матеріали*

Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / Збірник тез доповідей: випуск 8 (м. Тернопіль, 13 грудня 2018 р.). Тернопіль, 2018. С.6-7.

12. Гдичинський В. Б. Застосування терміну «правове відкриття» у розрізі парадигмально-правових методів наукового пізнання. *Економіка, облік, фінанси, управління і право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку*: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 16 лютого 2019 р.): у 4 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2019. Ч. 3. С.31-32.

13. Гдичинський В. Б. Взаємозв'язок правових категорій «право» і «закон» у контексті парадигмально-правової теорії. *Сучасні наукові інновації*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16-17 лютого 2019 року). Київ: Міжнародний центр наукових досліджень, 2019. С. 43-44.

14. Гдичинський В. Б. Зміна парадигми в сучасному праві. *Генезис публічного та приватного права: європейський вимір*: матеріали Міжнародної юридичної науково-практичної інтернет-конференції. 6.03.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.legalactivity.com.ua>.

15. Гдичинський В. Б. Концепція зміни парадигм у працях Томаса Куна. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених (м. Суми, 17 травня 2019 р.). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С.17-18.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. Основні принципи та правові категорії формування філософсько-правового наповнення дефініції «правові парадигми».....	23
1.1 Загальнотеоретичний контекст поняття «правові парадигми».....	23
1.2 Концептуальні передумови формування загальнотеоретичних засад правових парадигм у філософсько-правовому контексті теорії держави і права.....	45
1.3 Онтолого-синергетична класифікація правових парадигм у контексті сучасних правових систем	59
Висновки до Розділу 1	73
РОЗДІЛ 2. Парадигмально-правові засади як фактор об'єктивізації та розвитку правової системи у контексті парадигмальної концепції теорії держави і права.....	75
2.1 Гносеологічно-емпіричні підстави парадигмально-правових методів наукового пізнання загальнотеоретичних засад правових парадигм.....	75
2.2 Парадигмально-правова концепція як загальнотеоретичний базис правових наукових співтовариств у контексті загальнотеоретичних засад правових парадигм.....	83
2.3 Перетворення суб'єктивного змісту правосвідомості як складової правових парадигм на ціннісне правове явище у парадигмально-правовій концепції держави і права	102
Висновки до Розділу 2.....	117
РОЗДІЛ 3. Теоретико-прикладне дослідження загальнотеоретичних засад правових парадигм як об'єктів, явищ і процесів правосвідомості й правореалізації в теорії держави і права.....	119
3.1 Предметно-дисциплінарний характер емпірично-теоретичного компоненту правових парадигм у правотворчості	119

3.2 Правотворчість як практичне втілення концепції правових парадигм у теорії держави і права	131
3.3 Вплив загальнотеоретичних засад правових парадигм на правотворчу діяльність у контексті сучасного реформування вітчизняної правової системи.....	143
Висновки до Розділу 3	158
ВИСНОВКИ	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	166
ДОДАТКИ	186

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. За сучасних реалій розвитку правової науки в Україні, за часів незалежності, дослідження загальнотеоретичних засад правових парадигм як об'єктів, явищ і процесів правосвідомості й правореалізації набуває актуальності. Слід наголосити, що ознакою сучасності правових парадигм є їхня поглиблена інтеграція, онтолого-гносеологічне взаємопроникнення у правові науки і правничу діяльність. Така форма поєднання відкриває новий етап у комплексному пізнанні всіх граней суспільно-правового життя.

Необхідно також зазначити, що сучасний стан української юриспруденції характеризується мультипарадигмальністю, наявністю багатьох конкуруючих між собою концепцій, наукових підходів, учень і різноманітних шкіл. Загалом це варто сприймати позитивно як показник наукового плюралізму. Однак перед дослідниками постають суттєві перешкоди, пов'язані з вибором філософсько-правової концепції, що дозволить на належному науковому рівні висвітлити закономірності функціонування та розвитку права.

Вибір певної філософсько-правової теорії є першорядним завданням долучення до однієї з правових парадигм. Саме парадигма являє собою об'єкт прагнень правового наукового співтовариства. У зв'язку з цим постає нагальність у дослідженні не лише змістовного боку різних правових парадигм, а й у пізнанні загальнотеоретичних основ власне парадигми як форми організації пізнання в правовій науці, її якостей, функцій, критеріїв істинності. Дослідники-правознавці, піддаючи критиці однобічне теоретичне уявлення про структуру правового знання, наголошують, що таке монотрактування не лише спрощує, а й значно збіднює його організацію.

Парадигмальний підхід до розвитку наукового пізнання визнаний і використовується представниками багатьох галузей знань, отже, застосування його основних категорій у різних дослідних напрямках набуває специфічних форм. Так історично склалося, що інші структурні форми наукового знання, а саме – філософські дефініції «парадигма», «дослідна програма», «стиль

наукового мислення», «наукове співтовариство», широко обговорюються у відповідних колах, а в правовій науці їм приділяється незначна увага, й вони майже не висвітлюються у наукових доробках.

З урахуванням означеного вище, беручи до уваги достатньо високий рівень вивченості філософських парадигм, загальнотеоретичні засади правових парадигм як форми організації наукового знання про право і як фактор, що впливає на процес правового регулювання суспільних відносин, практично не піддавалися ретельному розгляду і мало досліджувалися, а знання про них носять у край фрагментарний характер, звідси – відсутній єдиний науковий підхід до розуміння досліджуваного нами феномену. Отже, вивчення загальнотеоретичних засад правових парадигм можемо вважати актуальним як із практичних позицій, так і у теоретико-методологічному контексті.

Актуальність теми дисертації підтверджується й тим, що потреба у вивченні загальнотеоретичних засад правових парадигм як складно організованих систем через методологію інших наукових дисциплін має теоретико-прикладне значення у теорії держави і права. Це необхідно для поглиблення різних правових дисциплін, дослідження та правового регулювання суспільства у повсякденному житті індивідумів, виявлення і налагодження зв'язків у громадському середовищі, тобто суспільного загалу, який відображається у правовій формі. Завдяки розширенню меж міждисциплінарної інтеграції, онтолого-гносеологічному проникненню у середовище інших, суміжних з правовою дисципліною наук виникають надсучасні прогресивні правові наукові напрями. Така форма взаємопроникнення має помітні результати у правових науках. Нагальність комплексного дослідження права як складно організованого комплексу знань у контексті парадигмально-правової концепції має загальнонаукове й теоретико-методологічне значення і не лише для правової науки, а й для правничої та правотворчої діяльності. Це важливо і для збагачення різних правових дисциплін, для вивчення функціонування суспільства в його безпосередньому правовому середовищі, у тому числі й у суспільно-правовому житті індивідів.

Загальнотеоретичні засади правових парадигм є віддзеркаленням теоретико-методологічних основ правової науки, тому що законодавство і його реалізація є безпосереднім відтворенням дійсності у правовій формі.

Зміст законодавства відображає регульовані суспільні відносини і водночас уміщує суб'єктивні правові моменти, які витікають з правосвідомості. При цьому така участь відображає не всі характеристики, ознаки та функції, а лише ті з них, які мають безпосереднє або опосередковане значення для правового відображення. Саме привнесення у регуляційний правовий механізм компонентів правових парадигм свідчитиме про творчий характер правотворчості, що й сприятиме створенню нових і зміні старих правових парадигм.

Недостатній рівень правотворчої культури й низький рівень розуміння правотворчої методології у більшості правників, державних службовців різних рангів, державних і парламентсько-президентських структур спричинюють різке протиставлення об'єктивного та суб'єктивного у правотворчій роботі, недооцінюючи онтолого-гносеологічні дослідження правової науки. Справа ускладнюється й тим, що з'являється потреба у використанні у правотворчості парадигмально-правової концепції «духу часу», завдяки якій досвід минулого і реалії сучасності потрібно перекласти й сфокусувати на перспективу.

Тому дослідження загальнотеоретичних засад правових парадигм як складного правового явища можемо вважати актуальним як із практичних позицій, так і у теоретико-методологічному контексті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до основних положень Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016 – 2020 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 р., а також у межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК»: «Проблеми застосування норм права в процесі розбудови правової, демократичної,

соціально орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (державний реєстраційний номер 0111U007821).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування парадигмально-правової концепції, її загальнотеоретичних засад у правовій науці та правничій практиці.

Мета дисертаційного дослідження обумовила необхідність постановки і вирішення таких *завдань*:

- з’ясувати основні загальнотеоретичні засади правових парадигм, їх специфіку, функції і роль у механізмі правового регулювання в сучасних умовах;

- поглибити поняття «правові парадигми» та визначити їх місце в понятійному апараті теорії держави і права;

- дослідити розуміння наукового співтовариства як суб’єкта належності й реалізації правових парадигм у загальнотеоретичних засадах теорії держави і права;

- з’ясувати класифікаційні критерії розмежування правових парадигм;

- виявити підстави для зміни правових парадигм у концепції «духу часу»;

- описати форми об’єктивізації в правовій системі загальнотеоретичних засад правових парадигм.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що складаються у процесі формування і реалізації таких філософсько-правових явищ, як правові парадигми.

Предмет дисертаційного дослідження – загальнотеоретичні засади правових парадигм як форми організації наукового знання про право і як фактор, що впливає на процес правового регулювання суспільних відносин.

Методи дослідження. У дисертаційному дослідженні використано поліметодологічний підхід та принцип взаємодоповнюваності методів. Відповідно до основних тенденцій розвитку сучасної правничої методології в дисертаційній роботі застосовано низку філософських, загальнонаукових і спеціально-правових підходів та методів. Філософсько-світоглядною основою

дисертаційного дослідження стали: *діалектичний підхід* у поєднанні з *системним підходом, цільовими і структурно-функціональними методами*, у межах яких використовувалися різні види наукового аналізу (*логіко-структурний, системно-структурний, функціональний*) і *суто структурний синтез* (розділи 1, 2, 3); у дослідженні норм права, об'єктивуючих положень правових парадигм та їхніх загальнотеоретичних засад застосовувалися *нормативно-догматичний і порівняльно-правовий підходи* (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1); *історико-правовий аналіз* застосовувався для вивчення концепції «духу часу» в контексті функціонування правових парадигм, виявлення їхніх закономірностей розвитку й змін (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3); *порівняльний метод* у сполученні з трактуванням норм права використовувався у дослідженні загальнотеоретичних засад правових парадигм з позицій парадигмально-правової концепції теорії держави і права (підрозділи 2.1, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3); *методи правового регулювання і статистичні підходи* застосовувалися під час вивчення різновидів правових парадигм, їхньої філософсько-правової методології та умов зміни правових парадигм, їхніх загальнотеоретичних засад у контексті теорії держави і права (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Теоретико-методологічна та емпірична база дослідження. Рівень опрацювання теми, комплексність характеру досліджуваної проблематики загальнотеоретичних засад правових парадигм визначили багатоплановість поставлених питань і необхідність звернення до фахових видань, у яких висвітлюються різні аспекти проблематики правових парадигм. Характер вивчення потребував широкого опрацювання нормативно-правових документів, правничої, історичної, політичної літератури. Фундаментом дисертаційного дослідження загальнотеоретичних засад правових парадигм слугували наукові доробки українських науковців-правників та фахівців у галузі філософії права, теорії держави і права. Зокрема, *теоретико-правові аспекти* розуміння загальнотеоретичних засад правових парадигм представлено в працях таких українських та іноземних науковців-правників: Авраменко Л. В., Батлер У. Е.,

Бошицький Ю. Л., Гайдулін О. О., Гвоздецький В. Д., Горбунова Л. М., Заморська Л. І., Іванов Ю. А., Калюжний Р. А., Кельман М. С., Ковальський В. С., Козюбра М. І., Колодій А. М.; *галузево-правові аспекти* пізнання загальнотеоретичних засад правових парадигм розкрито в працях таких науковців, як Крестовська Н. М., Мазурок І. О., Маркова-Мурашова С. А., Мікуліна М. М., Мурашин О. Г., Наум М. Ю., Оксамитний В. В., Пархоменко Н. М., Патей-Братасюк М. Г., Петришин О. В., Плавич В. П., Погребняк С. П., Розова Т. В., Смородинський В. С., Стрельбицька Л. М., Сухонос В. В., Теплюк М. О., Тихомиров О. О., Хаустова М. Г., Цвік М. В., Шемшученко Ю. С., Шульженко Ф. П., Ющик О. І. та інші; як *практичні аспекти* розгляду специфічних особливостей загальнотеоретичних засад правових парадигм, важливими виявилися положення і наукові висновки дослідників у сфері синергетики, глобалістики (Белкін Л. М., Боднар С. Б., Варламова Н. В., Кодинець А. О., Скрипнюк О. В., Хавронюк М. І. та інші); важливе місце для дисертаційного дослідження мали ідеї стосовно гносеологічних та методологічних проблем загальної теорії держави і права таких іноземних науковців, як Вітгенштейн Л., Кемпбелл Т., Кохен Л., Кун Т., Лакатос М., Нерсисянц В., Поппер К., Феєрабенд П., Цалін С., Ясперс К. й інші.

Емпіричною базою дисертаційного дослідження слугували нормативно-правові акти України та іноземних держав, літературні джерела, результати соціологічних досліджень із питання, що розглядається, матеріали офіційної статистики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дана дисертація є одним із перших у вітчизняній теоретико-правовій науці комплексних досліджень, у якому загальнотеоретичні засади правових парадигм розглянуті крізь призму його теоретико-методологічних засад. У результаті дослідження обґрунтовано й сформульовано низку наукових положень і практичних пропозицій, що виносяться на захист:

уперше:

– поглиблено поняття «правові парадигми» як сукупність ідеалізованих

фрагментів правової дійсності, а саме – принципи пізнавальної діяльності, теоретико-методологічні правові конструкції, ціннісні філософсько-правові настанови і правові концепції, які використовуються членами правового наукового співтовариства та становлять фундамент діяльності з набуття правових знань, що створює певне бачення правової дійсності й праворозуміння;

– класифіковано правові парадигми за такими критеріями: 1) за рівнем впливу на правову парадигму (провідну і допоміжні); 2) залежно від вибраного філософсько-правового підходу до розуміння правових парадигм (позитивістську, природно-правову, або юснатуралістичну, й лібертарно-правову); 3) за рівнем і характером сприйняття реальності (синергійну та глобалізаційну);

– доведено, що основною ознакою депарадигмального у концепції правових парадигм є відсутність еволюційності у формуванні правової системи у межах певних правових парадигм;

– уточнено операціональне визначення поняття «правове наукове співтовариство», що відображає специфіку парадигмально-правового підходу до розвитку правової системи і сприйняття правової дійсності: відкриття самоорганізуючої правової системи, існування якої має віртуальний характер і спрямоване на стимулювання конкретного напрямку наукових правових досліджень;

удосконалено:

– комплексний науково-правовий інструментарій філософсько-правового дослідження генези загальнотеоретичних засад правових парадигм;

– положення про предметно-дисциплінарний характер емпірично-теоретичного компоненту правових парадигм у правотворчості;

– механізми і форми дії загальнотеоретичних засад правових парадигм на розвиток правової системи України та роль правового наукового співтовариства в її формуванні;

дістали подальшого розвитку:

- положення про концептуальні передумови формування загальнотеоретичних засад правових парадигм у філософсько-правовому контексті теорії держави і права;
- наукові підходи до визначення поняття «правотворчість» у контексті загальнотеоретичних засад правових парадигм;
- ідеї щодо впливу загальнотеоретичних засад правових парадигм на правотворчу діяльність у контексті сучасного реформування вітчизняної правової системи;
- гносеологічно-емпіричні підстави парадигмально-правових методів наукового пізнання загальнотеоретичних засад правових парадигм.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що здобуті автором результати і сформульовані при цьому теоретичні положення, пропозиції, рекомендації та висновки мають науково-прикладне значення.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень проблемних теоретичних і практичних аспектів правових парадигм;
- у сфері правотворчості та законотворчості для кращої реалізації у законодавстві правових парадигм, прагматичного приведення нормативно-правової бази у відповідність до правових реалій з урахуванням «духу часу»;
- у навчальному процесі – теоретичні доробки дисертаційної роботи можуть використовуватися у навчальному процесі під час викладання дисциплін з теорії держави і права, філософії права, історії права та у підготовці окремих розділів навчальних посібників, підручників з відповідних правових дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно. Сформульовані в дисертації положення і висновки, що виносяться на захист, розроблені автором особисто. У співавторстві з В. Б. Скоморовським опубліковано наукову статтю «Правотворчество как практическое воплощение концепции правовых парадигм в теории государства и права», в якій дисертантом було опрацьовано наукові погляди на розуміння

категорії “законотворчість” та “правова парадигма”.

У співавторстві з В. Б. Скоморовським опубліковано наукову статтю «Перетворення суб’єктного змісту правосвідомості як складник правових парадигм на ціннісне правове явище у парадигмально-правовій концепції держави і права», в якій дисертантом обґрунтовано негативні наслідки відмови законотворців від використання наукових розробок у сфері правотворення як основного чинника у реформуванні законодавства.

У співавторстві з В. Б. Скоморовським опубліковано наукову статтю «Предметно-дисциплінарний характер емпірично-теоретичного компоненту правових парадигм у правотворчості», в якій дисертантом поглиблено визначення поняття “правові парадигми”. Наукові ідеї і розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовувалися.

Апробація матеріалів дисертації. Положення та висновки дисертації були оприлюднені на: Науково-практичній конференції *«Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України»* (м. Київ, 21 жовтня 2015 р.); Науково-практичній конференції молодих учених *“Актуальні питання сучасної науки і практики”* (м. Київ, 15 листопада 2018 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції *“Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 8)”* (м. Тернопіль, 13 грудня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *“Економіка, облік, фінанси, управління і право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку”* (м. Полтава, 16 лютого 2019 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції *“Сучасні наукові інновації”* (м. Київ, 16-17 лютого 2019 р.); Міжнародній юридичній науково-практичній інтернет-конференції *“Генезис публічного та приватного права: європейський вимір»* (м. Київ, 6 березня 2019 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих учених *“Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі”* (м. Суми, 17 травня 2019 р.).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано 15 наукових праць, з них 6 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України; 2 статті – у науковому періодичному виданні іноземної держави, 7 тез

– у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 189 сторінок, з них 19 сторінок – список використаних джерел, що складається з 241 найменування.

РОЗДІЛ 1

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО НАПОВНЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ «ПРАВОВІ ПАРАДИГМИ»

1.1 Загальнотеоретичний контекст поняття «правові парадигми»

У давньогрецькій філософії склалося логічне визначення парадигми, яке у сучасній філософсько-правовій науці трактується як таке, що обумовлюватиме характер вияву, маніфестації, демонструючи таку особливість, як залишатися при цьому поза дією [17; 184; 212]. Дефініція «парадигма» широко використовувалася у платонічній і неоплатонічній філософії в систематизованому викладі певного вищого трансцендентного зразка, що встановлював структуру й форму матеріальних речей. Античний період і епоха Середньовіччя використовували поняття парадигми для характеристики реального й духовного світів, і тому саме в ці періоди парадигма мала вузьке значення: так називали теорію, що бралася за взірець як методологія у розв'язанні певного типу завдань та на означення деякої проблематики. Наприклад, у Платоновій філософії і в світогляді неоплатоників за зразок у визначенні парадигми брався ідеалістичний погляд – ідея, або прообрази, предметів [133, с. 204], а для середньовічних філософів за абсолют приймався Бог-творець [173, с. 210], однак у жодній із цих категоріальних систем парадигма не мала першорядного значення.

Беручи до уваги концепції класичного періоду розвитку філософії і середньовічної схоластики [13; 26; 52; 128], можемо зробити таке узагальнення, що парадигма – це невиявлена система уявлень, яка не піддається прямій рефлексії структурованої реальності, що завжди залишається прихованою, однак встановлює фундаментальні пропорції мислення людини й людського буття [38].

У методологію історії науки поняття «парадигма» ввів представник

філософії позитивізму Г. Берман [10], розуміючи під цим терміном певні загальні принципи і стандарти методологічного дослідження. Ширше, ніж у Г. Бермана, трактування «парадигми» знаходимо у Т. Куна [101–103], який узагальнив спільний контекст наукових уявлень, аксіом, методів, підходів та очевидностей, які встановлювали загальнотеоретичні настанови, що поділяли різні наукові співтовариства у конкретно-історичній ситуації. Т. Кун зробив парадигматичний метод дослідження пріоритетним інструментом вивчення структури наукових революцій; уточненим синонімом парадигми Кун ввів поняття «дисциплінарна матриця» [103, с. 105]. Ще ширший зміст вклав у цей термін Ф. Капра, запропонувавши протиставляти дві парадигми – класичну, картезіансько-ньютонівську (стару) і новітню, яку назвав холістською, або екологічною, що була покликана замінити собою раціонально-дискретну методологію ортодоксальної науки Нового часу [102, с. 24].

У сучасний період поняття «парадигма» знайшло широке застосування в науковій літературі, й насамперед у природничій сфері, втім з часом набуло достатньо широкого застосування і в інших галузях знань – гуманітарних науках, у вигляді різних інтерпретацій, хоча й достатньо суперечливих. Такий перебіг можна пояснити тим, що ці розбіжності пов'язані з суто об'єктивними складнощами, пов'язаними з трансформацією певних дефініцій із технічної аргументації до гуманітарної сфери. Як стверджують більшість дослідників [180; 220; 234; 240], будь-які паралелі у цьому контексті не ведуть до однозначного трактування суто філософського поняття «парадигма».

На наш погляд, причина цього полягає у конкретиці технічних понять і в абстрактності гуманітарної термінології. Як приклад, можна навести велику кількість підходів до таких понять, як «праворозуміння», «правова система», «правовідносини», «правова категорія», «правова ідеологія», «правова істина», «правовий принцип», «громадянське суспільство», «національна ідея» та ін. В історико-еволюційному розвитку суспільства і держави змінювалися й уявлення про правові явища і поняття, що потребує в наш час напрацювань новітніх методологічних підходів до їхнього визначення. В юриспруденції

поняття «парадигма» почали застосовувати порівняно недавно: у 1990-х роках цю дефініцію стали широко використовувати за межами філософських категорій, зокрема в економіці, праві, педагогіці та ін. Історична еволюція несе не лише перетворення змісту норм й інституцій права, а й еволюціонування правової форми.

На нашу думку, це викликано достатньо неоднозначним розумінням змістового навантаження даного терміна у застосуванні до правової науки. У сучасній концепції держави і права термін «парадигма» традиційно визначають як систему теоретико-методологічних та аксіологічних настанов, що беруться за зразок у розв'язанні проблем наукового співтовариства. Ще одна причина цього нами вбачається у надзвичайно широкому і недоречному застосуванні цієї дефініції в інших гуманітарних науках. У багатьох публікаціях одне й те саме явище в однаковому контексті називають і парадигмою, і концепцією, і думкою, і світосприйняттям та ін. Наприклад, у праці [95] автор, говорячи про «всебічний розвиток особистості», застосовує термін «парадигма», «концепція». На нашу думку, досліджуваний термін використовується як синонім до поняття «модель». Так, у працях [123; 137; 138] автори наголошують, що «домінуючою парадигмою у світі була модель монетарної групи». Слід зазначити, що поява і введення до наукового обігу нової дефініції, навіть такої, що неадекватно сприймається й оцінюється різними дослідниками [124; 130; 138; 139], вказувало на якісний прорив в аналізі відповідної проблематики і на появу більш досконалого інструментарію у вивченні правової реальності.

Сучасне трактування терміна «парадигма» застосовується у значенні, яке розробив американський фізик, філософ та історик науки Томас Кун (1922–1996) у праці «Структура наукових революцій» [103]. Мета дослідження Куна полягала в тому, щоб схематично окреслити концепцію науки, ґрунтуючись на історичному підході до дослідження власне наукової дійсності [102]. Кун розробив концепцію прогресування науки, в основі якої покладено її історію, будучи переконаним, що наука розвивається у результаті науково-технічних

революцій, у фундаменті яких покладено саме зміни парадигми. В авторській передмові Кун дає таке визначення: «Парадигми – це визнані усім загалом наукові досягнення, які протягом історичного часу надають науковому співтовариству модель постановки проблем й їхнього вирішення» [101]. У подальшому, як зазначав Т. Кун, він виходив за межі власного визначення парадигми. Як наслідок, з часом дана дефініція почала використовуватися у двох різних трактуваннях: «з одного боку, термін «парадигма» вказує на всю сукупність переконань, цінностей, технічних засобів і та ін., характерних для членів даного співтовариства; з другого боку, вказує на один вид елементу в цій сукупності – конкретне розв’язання головоломок, які, у разі їхнього використання моделями чи як зразки, можуть замінювати експліцитні правила як основу для розв’язання нерозгаданих ще складних завдань нормальної науки» [103, с. 25]. Перше значення терміна Кун подавав як соціологічний, згодом замінивши його терміном «дисциплінарна матриця» [102; 103]. Це можна пояснити тим, що згадана дефініція – дисциплінарна парадигма, враховує належність учених до певної дисципліни, а матриця складається з упорядкованих різних елементів (складників), причому кожний з яких потребує подальшої специфікації.

Друге значення терміна, на думку Куна, є глибшим у філософському контексті. Отже, у Куна «дисциплінарна матриця» складається з чотирьох основних складників: по-перше, символічні узагальнення або формалізовані конструкції, які застосовують члени наукового співтовариства безапеляційно й одноставно, без розбіжностей у трактуваннях; по-друге, метафізичні загальнометодологічні уявлення, концептуальні моделі; по-третє, загальні цінності даного наукового співтовариства; по-четверте, зразки, тобто визнані всіма приклади. Характеризуючи останній, четвертий складник дисциплінарної матриці, Т. Кун наголошував при цьому, що для даного елементу термін «парадигма» був би «абсолютно доречним лінгвістично» [103, с. 220]. Саме цей компонент загальних групових настанов насамперед і спонукав автора використовувати у дисертаційному дослідженні саме це слово.

Т. Кун вважав парадигму загальновизнаним зразком, що становить новий центральний елемент. Можливість використання як зразка у вирішенні певних проблем є для дослідника методом уподібнення завдання з тим, з чим він уже стикався у своїй дослідній практиці. Вміння виявляти такий метод означатиме, що «тепер вчений володіє баченням, перевіреним часом і вирішеним науковою групою» [103, с. 240]. Наостанок Кун наголошував, що «результатом цього процесу є «неявне знання», яке можна набути скоріше завдяки практичній участі в науковому дослідженні, ніж завдяки засвоєнню правил, які регулюють наукову діяльність» [103, с. 441]. Відповідно, під «зразком вирішення проблем» слід розуміти неявне знання, яке покладено в основу розв'язання складних завдань способом, дозволеним науковим співтовариством. Однак постає слушне запитання, що саме розуміти під «неявним знанням». На нашу думку, позиція Куна не до кінця зрозуміла, аргументуючи її, він достатньо вільно оперує термінами «знання» і «пізнання», практично ототожнюючи їх. На нашу думку, це бінальне питання, яке можна означити як «абсолютизована наука».

Беручи до уваги предмет нашого дослідження – загальнотеоретичні засади правових парадигм, можна стверджувати, що правова наука також являє собою органічне поєднання статички – як результат пізнання, і динаміки – як діяльність, що забезпечує такі наявні знання, й водночас діяльність із використання наявних правових знань у досягненні новітніх науково-правових результатів. Будь-яке пояснення змісту правової науки без урахування органічних зв'язків згаданих вище елементів виявиться неповним і однобоким. Піддаючи аналізу позицію Т. Куна, доходимо висновку, що Кун не розрізняв науку як процес здобуття-напрацювання знань, з одного боку, й з другого – як науку зведених знань, тобто наукове дослідження, його результати і наслідки. Ми вважаємо, що Кун, намагаючись розділити поняття «дисциплінарна матриця» та «парадигма», зробив суттєвий крок для поглиблення цих понять і усунення розбіжностей у цьому питанні. Отже, сьогодні під парадигмою розуміють лише те, що безпосередньо програмує результат та керує процесом пізнання. Всю сукупність знань із долученням до неї парадигми як процесу

пізнання, Кун став називати «дисциплінарною матрицею». Однак, на нашу думку, Кун не до кінця усунув неясності в своїй аргументації, тому що, розділяючи досліджувані нами поняття, він у нових судженнях так і не спромігся розділити дефініції «знання» й «пізнання», про що свідчить думка самого Т. Куна про те, як він розуміє «неявне знання»: «Коли я говорю про знання, втілене в загальновизнаних прикладах, я не маю на увазі ту форму знання, що менш систематизована чи менш підпадає під аналіз, ніж знання, яке закріплене у правилах, законах чи в інших критеріях ідентифікації. Навпаки, я маю на увазі спосіб пізнання, який трактується неправильно, якщо його намагаються реконструювати, виходячи з правил, які від початку абстраговані зі зразків і функціонують замість них» [102, с. 250]. Під «неявним знанням» Кун розумів «перевірені і такі, що перебувають у загальному користуванні наукової групи принципи, які наука успішно застосовує, а новинки долучаються завдяки тренуванню, що являє собою невід’ємну частину їхньої підготовки до участі у роботі наукової групи» [102, с. 251]. Це питання, ймовірно, можна б було вважати розв’язаним, однак постає нове: що розумів Кун під «принципами наукової групи». У незначній інтерпретації аргументації Куна це виглядає так, що наше сприйняття навколишнього середовища несвідоме. Однак результат цього сприйняття піддається програмуванню, а отже, передбачуваний. Програма сприйняття закладається у процес навчання і виховання. Люди, які одержали початкову освіту і мають певне виховання, однаково сприймають явища навколишнього середовища. Настанови, закладені під час навчання і виховання членів наукового співтовариства для реалізації однакового вирішення завдання на зразок «об’єкт, який сприймається, – результат сприйняття», будуть згаданими принципами наукової групи. На нашу думку, останні становлять елементи теоретичного рівня, які за змістом і являють собою наукові досягнення. Як уже було сказано, множинність підходів спричинила неоднозначність у використанні терміна «парадигма» серед науковців, а різноманітність дефініцій не сприяє формуванню її однакового розуміння. Так, на думку Мела Томпсона у «Філософії науки», під парадигмою

він розуміє висхідні концептуальні схеми, способи постановки проблем і методи дослідження, які панують у науковому середовищі певного історичного періоду [175, с. 134].

Автори Філософської енциклопедії дають таке визначення парадигми, як «сукупності теоретичних і методологічних передумов, які обумовлюють конкретне наукове дослідження, що втілюються у науковій практиці на даному історичному етапі» [103, с. 100]. Ф. Капра у праці «Павутиння життя. Нове наукове розуміння живих систем» (2003) [73] узагальнив визначення наукової парадигми Куна, поширюючи його на соціальну парадигму, і запропонував таке трактування: «парадигма – це сукупність понять, цінностей, уявлень і практик, на основі яких співтовариство організовує само себе» [73, с. 21].

Порівнюючи думки науковців [10; 73; 107; 228; 231; 236], можна дійти висновку, що парадигмою є усталений еталон мислення, сукупність онтологічних переконань, ціннісних настанов, схем вирішення типових завдань, що забезпечують безперервність наукової світоглядної традиції. Отже, парадигмою можна вважати систему уявлень, провідних концептуальних настанов і та ін., що характерні для певного історичного етапу розвитку науки, культури і цивілізації загалом.

Адаптуючи поняття «парадигма» до геополітичної площини, деякі науковці [229; 230; 231] розуміють під нею не лише соціально-філософські теорії чи перебіг наукової думки, а фундаментальний пласт соціального універсуму, до складу якого входить комплекс основоположних уявлень про суспільство й індивідуума, громадянську спільноту і державу, тобто той комплекс, що складає певний субстрат найважливіших концепцій, теорій, напрямів даного історичного періоду. Таким чином, парадигма – це певна модель діючої суспільно-політичної системи, її форм, цілей, засобів існування. Група науковців [24; 240; 180] розуміють під парадигмою сукупність фундаментальних знань, теорій, концепцій, загальних для всіх методів, зразків вирішення завдань і прийомів дослідження, які закріплені у процесах спеціалізованої освіти й навчання. Це наукове співтовариство подає парадигму

як сукупність постулатів і принципів світоглядного та логіко-методологічного характеру, що визначає загальне бачення ситуації, її аксіологічний вимір, вибір цілей і засобів діяльності.

Цікавою для нашого дослідження правових парадигм є думка Р. Будона [218], який вважає правову парадигму сумою більш-менш пов'язаних між собою теоретичних орієнтацій, що слугує тим стрижнем, який об'єднує у пошуках різних дослідників, що працюють у межах однієї правової науки і наукового напрямку.

В «Юридичній енциклопедії» [215] правова парадигма трактується як висхідна концептуальна правова модель, як контур науково-правових концепцій, спосіб утілення певних перетворень і прогнозування їхніх можливих результатів. Наукова парадигма, на переконання укладачів згаданого фундаментального видання, є неодмінним компонентом політико-правових реформ і правових програм. Автори праці [168] переконані, що під правовою парадигмою слід розуміти сукупність теоретико-методологічних положень, які прийняті у правовому науковому співтоваристві як стандарт для безпосередніх досліджень та їх інтерпретації, систематизації, класифікації й оцінювання.

Таким чином, говорячи про різні правові парадигми, їхні загальнотеоретичні засади, ми можемо визначити їх як висхідні положення, які напрацьовуються і на які спирається правознавство.

Беручи до уваги наукові доробки з досліджуваної проблематики, можемо сформулювати авторське визначення загальнотеоретичних засад правових парадигм як сукупності теоретико-методологічних і аксіологічних констант у праводіяльності, що обумовлює розвиток правової науки та вдосконалює практичні навички правника на основі різнобічного трактування законодавства, його змісту і наповнення, які домінують на різних історико-культурних етапах еволюції. Ми використовуємо даний термін у ширшому розумінні, ніж той, що традиційно вживається у науковій правничій літературі. На нашу думку, найбільш суттєвим у змісті поняття правових парадигм є мисленнево-індивідуалістична сукупність сприйняття дійсності, втілена в мисленнєвій

культури конкретних етносів і націй, та являє собою єдність інтелектуального сприйняття навколишнього середовища на певному історичному етапі.

Таким чином, поширені у сучасній філософсько-правовій науці визначення поняття «правові парадигми» й їхнє трактування мають один вагомий недолік, а саме – відсутність прив'язки до правового наукового співтовариства, і, відповідно, жодна аргументація на кшталт модернізації поняття «правова парадигма» не може бути підставою для вживання й трактування його поза прив'язкою до поняття «правове наукове співтовариство». Дослідник має враховувати під час характеристики предмета дослідження, різні його боки і пояснювати їх, виходячи з примату вибраної грані. Схожою гранню в дослідженнях Т. Куна стало наукове співтовариство, саме через вивчення поведінки його членів автор дійшов висновку про існування власне парадигми.

Імовірно, враховуючи предмет нашого дослідження, справедливим виглядатиме висновок, зроблений О. Хеффе [190] щодо гносеології причин різних підходів до права і розуміння правової парадигми. Так, у процесі пізнання завжди існує вірогідність ретельніше дослідити якийсь один бік явища, що аналізується (однобоке сприйняття), однак завдяки цьому нехтуються чи не помічаються інші явища, безпосередньо або, навпаки, опосередковано пов'язані з досліджуваним предметом. Звідси з'являються й різні тлумачення права, якщо при цьому не відбувається викривлення загальної дійсності, у разі якщо згадане однобоке трактування не претендуватиме замінити собою всі інші, стаючи єдиноправильним і виконуючи роль усезагального. На нашу думку, особливостями більшості відомих визначень правових парадигм є добре простежуване превалювання їх у теоретико-методологічне русло, що, як ми вважаємо, віддаляє їх від класичного розуміння Куном парадигми і зближує з визначенням, даним Г. Берманом. У такому контексті позицію Г. Бермана ми не розглядаємо як універсальну стосовно правової науки. Аргументуючи сказане, зауважимо, що автори [188; 190] визнають поняття і категорії правової науки як її специфічний метод, що можна

зіставити з берманівською парадигмою. Ми наполягаємо на доцільності погодитися з поширеною у наукових колах думкою, що недопустимо ототожнювати суто теоретико-методологічні аспекти правової науки. Як справедливо наголошують учені з Оксфорда [233], що поняття і категорії реалізують теоретичну, а не методологічну функції, виступають як теоретичні, а не методологічні засоби наукового пізнання. Г. Берман писав, що до цього часу вивчення наукового методу рухається набагато повільніше, ніж розвиток самої науки, на його думку, вчені спочатку знаходять щось, а вже згодом, як правило, безрезультатно розмірковують про способи, якими це щось було відкрито [10, с. 219]. Як ми вважаємо, такий перебіг подій свідчить на користь неприпустимості абсолютизації теоретико-методологічного фактору у формуванні правових парадигм. У цьому зв'язку ми можемо припустити, що кунівське сприйняття парадигми превалюватиме стосовно правової науки, тому що разом із методологічним вміщує і теоретичний, аксіологічний та інші аспекти.

Таким чином, серед засад правових парадигм виділяють такі явища, як загальнотеоретична основа парадигми [93], індивідуалістичне праворозуміння [30], парадигма правової науки [152], детермінованість права економічними, матеріальними відносинами [212]. Н. М. Пархоменко [124] називає правовою парадигмою запропонований порядок розгортання правових категорій у теоретичну царину; В. Сухоніс [166] говорить про несправедливість твердження про повну заміну традиційної правової парадигми постмодерністською; А. М. Колодій [87] наголошує на впливі синергетичної парадигми на правову сферу; про парадигмальність правових концепцій згадує і М. Козюбра [84]; В. С. Ковальський та І. П. Козінцев [81] наголошують на зміні неklasичної правової парадигми постнеокласичною правовою парадигмою науки у методології історичного пізнання права. Класичну раціональну парадигму правового мислення і герменевтичну парадигму виділяє й М. Кельман [75]; логічну парадигму правового судження пропонує Л. І. Заморська [68; 69].

Наведені класифікації загальнотеоретичних засад правових парадигм не дають вичерпної відповіді щодо гносеологічної складової правових парадигм. На нашу думку, поняття «правова парадигма» в правовій інтерпретації належить до філософських положень, які можуть бути визнані тільки після їхнього всебічного обґрунтування.

Грунтуючись на власних висновках, можемо припустити, що виявленню загальнотеоретичних засад правових парадигм сприяє історико-логічне пізнання права, тому що зміна парадигм є невід'ємною частиною історичного процесу й обумовлена докорінними перетвореннями в суспільно-політичному розвитку в межах конкретного історичного періоду. Варто погодитися з поширеною думкою серед науковців-правників [69; 95; 96; 170], що функціонування права має часовий характер, і тому ми не маємо якоїсь позаісторичної точки, від якої мали б відштовхуватися у своїх дослідженнях. Будь-який аналіз природи загальнотеоретичних засад правових парадигм без урахування їхнього історичного характеру буде неповним або ж може призвести до помилкових висновків. Пізнання досліджуваних правових явищ і процесів передбачає визначення того, як вони виникли в певній історичній епосі, які пройшли етапи розвитку і яких зазнали перетворень у процесі еволюції та якими є на даний історичний момент дослідження, а також які тенденції простежуються в перспективі. Історичне пізнання правових парадигм дозволяє логічно осмислити закономірності її розвитку.

Грунтуючись на висновках Т. Куна, доходимо висновку, що науковець намагався втілити ідею історизму наукового пізнання в розробленій ним картині науки як постійної зміни нормальних періодів її розвитку під дією революційних збурень, що змінювали одну парадигму іншою [102]. Всі основні поняття концепції Т. Куна, такі як «парадигма», «наукова революція», «наукове співтовариство», позначені очевидним історизмом, з допомогою яких вдається вибудувати сучасний образ науки, набагато ближчий до оригіналу, ніж у неопозитивістів [103, с. 244].

У контексті нашого дослідження можемо стверджувати, що у цьому є

певний спосіб усвідомлення правовим науковим співтовариством відповідного аспекту правової реальності, який підпадає під вивчення допустимих науково-правових проблем і методів їхнього розв'язання через іншу правову парадигму. Отже, кожна суспільно-історична епоха напрацьовує власну, характерну тільки їй правову парадигму, і зміна парадигм спричинює перегляд усіх цінностей, норм, настанов системи світорозуміння людини [230].

Щоб не припуститися термінологічних розбіжностей у визначенні загальнотеоретичних засад правових парадигм, на нашу думку, було б доречним і раціональним у визначеннях соціологічного розуміння правових парадигм використовувати термін «дисциплінарна правова матриця», а дефініцію «правові парадигми» застосовувати лише у вузькопонятійному контексті теорії держави і права.

Вважаємо, що до класифікації загальнотеоретичних засад правових парадигм більше підходить поняття правової парадигми в межах дисциплінарної правової матриці. Її вузько понятійне трактування створить перешкоди у розмежуванні з такими дефініціями, як правові ідеї, правові принципи, аналогія права, аналогія закону, правові аксіоми, правові конструкції та ін. Таким чином, згаданий підхід не буде мати самостійності у пізнавальній цінності; до того ж вузьке трактування правової парадигми у разі її ототожнення з вказаними поняттями ускладнить ідентифікацію серед інших галузевих парадигм чи зробить неможливою, що суперечитиме основним положенням парадигмальної концепції.

Далі виділимо характерні загальнотеоретичні ознаки правових парадигм, для того, щоб ця дефініція відповідала критеріям чіткості й лаконічності. Наголосимо, що до складу правових парадигм можуть входити лише ідеальні абсолютизовані компоненти, обумовлені метафізичною природою. Правова парадигма створює певне бачення реальності, детерміноване об'єктом наукових уподобань учених-правників, а також покладеними в основу їхньої діяльності принципами, цінностями, настановами, стереотипами, сукупністю поглядів, нормами правової етики та ін. Ця обставина дає підстави зараховувати до

категорії правових парадигм усі ідеалізовані фрагменти правової дійсності, на яких ґрунтується діяльність правового наукового співтовариства.

У даному випадку слід звернути увагу на термін «правове наукове співтовариство», який не дає можливості ототожнювати категорії «правова парадигма» і «правова дійсність». Існує безліч підходів до визначення філософської категорії дійсності. Так, О. Шпенглер називає дійсністю такий світ, який «співвідноситься з певною душею», доводячи своє переконання тим, що «дійсність є для кожної окремо взятої людини проекцією, спрямованою в царину тривалості; дійсність є саме власністю, що віддзеркалюється в чужому» [210].

Правова дійсність – це змістовна філософсько-правова категорія, яка охоплює всі без винятку правові явища. Правова парадигма містить тільки ту частину ідеологічних фрагментів правової дійсності, на яких базується діяльність конкретного правового наукового співтовариства. Результатом діяльності науковців-правників є насамперед накопичення наукового знання про право, певне праворозуміння, і парадигма слугує тією основою, яка сприяє накопиченню знань, тісно пов'язаних із юриспруденцією.

Існує достатньо аргументована думка [79; 96; 105; 134], відповідно до якої ми не можемо знати, якою є ця дійсність, тому що порівнюємо наше знання не з тим, що існує насправді або існувало в минулому, а зі сприйняттям індивідуумом цієї дійсності, з фактами, які можна назвати досвідом, однак ці факти безпосередньо залежать від пізнавальних здібностей особистості.

Правова дійсність, яку розглядають у контексті філософсько-правових положень, не може бути началом, відповідно, й об'єктом теорії держави і права. У певній правовій дійсності ми погоджуємося з наведеними вище позиціями, та доходимо висновку, що виокремлення правового наукового співтовариства одним із ознак правових парадигм дозволить урахувати фактор суб'єктивності у сприйнятті правової дійсності.

На нашу думку, не всі фрагменти правової дійсності становлять основу діяльності правового наукового співтовариства, а лише ті з них, що являють

собою предмет дослідження. Тому для встановлення між фрагментами правової дійсності й правовим науковим співтовариством взаємозв'язку, ми пропонуємо використовувати словосполучення «основа діяльності правового наукового співтовариства». На наше переконання, різні фрагменти правової дійсності можуть бути безпосереднім відображенням її онтологічної, гносеологічної та аксіологічної складових. Ці складники потрібно чітко диференціювати як базові інституції, що в процесі розвитку набувають гносео-онтологічного змісту. Як стверджують деякі автори [79; 95; 169; 173], парадигма визначає те, якою саме буде реальність, тобто те, що вже є в дійсності й що саме існує. Стосовно теми нашого дослідження теоретико-методологічних засад правових парадигм, в одних із них об'єднуються гносеологія й онтологія, в інших – вони чітко розділені.

Щоб конкретизувати гносеологічну складову правових парадигм, введемо у визначення поняття «основні вихідні положення», на яких базується діяльність правового наукового співтовариства у процесі пізнавальної діяльності. Онтологічний елемент у нашому дослідженні вказує на теоретичні конструкції, концептуальні думки, які беруться без сумнівів і доказів та які використовують члени правового наукового співтовариства. Процес наукового пізнання у правовому науковому співтоваристві містить дві змінні фази: еволюційну і революційну. Еволюційна фаза передбачає поступове накопичення знань про досліджувані об'єкти; революційна фаза передбачає різкий злам традиційних усталених поглядів, концепцій, правових традицій і формування новітніх, а за певних обставин, і революційних поглядів. Лише наявність еволюційних перетворень, які сприяють перетворенню і розвитку у межах згаданого явища, слугує критерієм завершеності докорінних змін. Еволюційна фаза можлива лише завдяки прийняттю такої правової парадигми, що означатиме погодження з інтерпретаціями правових категорій, прийнятих у правовому науковому співтоваристві, з критеріями істинності такого співтовариства, з його принципами пізнавальної дійсності, залучення до провідних положень філософсько-правових теорій, доктрин і концепцій, що

поділяють усі члени правового наукового співтовариства. Отже, однією з ознак прийняття нової правової парадигми можна вважати еволюційність фази розвитку правової системи.

На нашу думку, за сучасних обставин розвитку суспільства, можна тільки окреслити певні зовнішні контури виявлення теоретико-методологічних засад правових парадигм. Ми це зробимо, виходячи з пропонованої нами дефініції на всі можливі ідеалізовані фрагменти правової дійсності, які використовує конкретне правове наукове співтовариство. З цією метою ми не наводимо вичерпного переліку їх, враховуючи тему нашого дисертаційного дослідження. Кожна нова правова парадигма може залишати ще нез'ясовані складники і без змін, водночас вводячи нові підходи до таких елементів, які тривалий час не переглядалися. Очевидно, що не можна встановити мінімальний набір ідеальних елементів правової дійсності, які будуть розглянуті новою правовою парадигмою, тому що тривалість її домінування в правовій сфері невідома. З цих же причин відсутні й відомості про те, як глибоко сягнула правова наука у сутність правової матерії, аналізуючи її з позицій нової правової парадигми. Саме з цих причин ми вводимо у загальнотеоретичні засади визначення правової парадигми суто філософське і достатньо абстрактне поняття «дух часу». На нашу думку, саме це поняття разом із філософською абстракцією внесе певну конкретику в авторську дефініцію. Мінімальні зміни в правовому середовищі залежать від необхідності закріпити на правовій основі такої кількості нововведень у суспільні відносини, які дозволять стверджувати про них як про філософський «дух часу». Водночас це поняття не дозволяє проаналізувати окремі фрагменти правової дійсності як правові парадигми, що також перебувають у межах нашого розуміння згаданої дефініції. Очевидно, що не слід, наприклад, розглядати як правову парадигму принцип змагальності сторін у судовому процесі. На нашу думку, цей принцип є складовою правової парадигми, і методологічно правильним буде розглядати його саме в цьому контексті.

Г. Гегель «духом часу» називав розгорнення в історії об'єктивного духу,

який діяв у всіх одиничних явищах певної епохи. Як сукупність ідей, характерних для даного періоду, Гегель убачав у «дусі часу» превалювання духовної складової певної історичної епохи: «Якщо якась сторона виступає найбільш сильно, захоплюючи маси і превалює над нею у такий спосіб, що при цьому протилежна сторона витісняється на задній план і затінюється, тоді така перевага називається духом часу, який й визначає зміст такого проміжку часу» [47]. Як слушно наголошував Дж. Тойнбі [173, с. 23], «спрямованість діяльності істориків частково визначалась за їхнім професійним досвідом, частково – за психологічними проблемами, а частково – за так званим духом часу».

Концепції «духу часу», на наше переконання, мають дотримуватися і сучасні правники. Соціальні-правові проблеми, що підпадають під правове регулювання, можуть мати суттєві відмінності у різні історичні періоди. Правові парадигми, покладені в основу діяльності правників-класиків, відрізняються від сучасної концепції правових парадигм. Наприклад, зазнав певних перетворень зміст багатьох понять, які використовують у правовій науці й практиці, таких як, наприклад, «правова система», «праворозуміння», «право» та ін. Нами було досліджено, що термін, яким позначають правове поняття, у різні історичні епохи може віддзеркалювати явище з частковим, а подекуди і з протилежним змістовим наповненням. Так, наприклад, у чинному Цивільному кодексі України [198], у зіставленні із законодавством УРСР [199], наявні терміни, зміст яких у зв'язку з вживанням їх у різні історичні епохи, беручи до уваги концепцію «духу часу», не збігається, зокрема, «договір перевезення», «договір купівлі-продажу», «договір підряду», «договір зберігання», «договір доручення» та ін. Вважаємо, що найбільш підпадають під вплив концепції «духу часу» поняття, які відображають соціально-політичну сутність права певної історичної епохи (наприклад, поняття «правопорушення»): їхній зміст найточніше відображає глибину змістовності правових явищ, характерних для цього відрізка часу. Найменше розбіжності у трактуванні правових дефініцій у різні історичні епохи стосуються понять описових, так як саме такі визначення віддзеркалюють зміст, найбільш близький до правового явища, і в цьому

контексті відображає загальну для правових явищ суспільно-економічну формацію.

У синергетичному аспекті процеси розвитку концепції «духу часу» трактують як особливий стан правового наукового середовища, виняткового умонастрою правового наукового співтовариства – стану нестійкості [130; 134]. У цьому стані, в якому перебуває правове наукове середовище, будь-які незначні коливання і зміни сприятимуть появі нового наукового чи культурного зразка: таке наукове правове середовище створює наукові інновації. Отже, це має явне парадигмальне підґрунтя. Очевидно, що виходячи з ознаки відповідності теорії «духу часу», правовою парадигмою може стати лише та концепція, яка відповідатиме на найактуальніші у даний конкретний історичний період питання, від розв’язання яких залежить дієздатність і правоспроможність правової системи. Також вважаємо, що категорія «духу часу» дозволить скоригувати обсяг концепцій, до яких практично корисно було б уживати термін «парадигма». Ґрунтуючись на авторських дослідженнях [32–46], недоцільно у даному контексті брати до розгляду римське право як одну з правових парадигм. Якщо, наприклад, припустити, що римське право втратило б з певних об’єктивно-суб’єктивних причин власну актуальність, тоді можна було б стверджувати про зміну однієї з правових парадигм, наприклад, у межах германської традиції права, і про римське право варто було б згадувати як про пануючу парадигму, яка не відповідає потребам сучасності. Римське право вивчалось, досліджувалося багатьма поколіннями правників у різні історичні епохи, і в наш час становить значний науковий інтерес і практичну цінність. На підтвердження цього можна навести ще один аргумент, а отже те, що у радянсько-тоталітарний період поняття правових парадигм було відсутнє. «Правова парадигма» введена в науковий обіг тільки після набуття Україною незалежності. Ймовірно, однією з причин цього можна назвати те, що навіть найменша можливість змін правових парадигм суперечила офіційній радянській ідеології [138; 140]. Таким чином, вважаємо, що говорити про правові парадигми доцільно тільки у періоди видимих одному поколінню

науковців змін основоположних засад правового наукового знання.

На нашу думку, згадка про концепцію «духу часу» також дозволяє розмежовувати поняття «правова парадигма» і «правова традиція». Правова парадигма, так само як традиція права, встановлює межі правового мислення. Однак правова парадигма має вплив, як правило, протягом певного часу, дія ж правової традиції – перманентна. Г. Дж. Берман наголошував, що час від часу в європейській історії траплялися революційні збурення, у ході яких руйнувалися правові системи; «зрештою буря вщухала, старе право відновлювалось, втім це вже було не те, що раніше. Частина старого права залишалась старою, а частина – зазнавала перетворень. Відбувалось народження і переродження свідомості. Однак під впливом загальної традиції права відновлювались і навіть укріплювались» [10, с. 45]. При цьому, на думку Г. Дж. Бермана, «значна частина старого світу зберігалась, а за деякий час кількість поверненого старого права навіть збільшувалась, втім у кожній революції ціле – сама парадигма – було вже новим» [10, с. 12]. Якщо провести паралелі з римським правом, то можна наголосити на тому факті, що правові конструкції і принципи, напрацьовані римськими правознавцями, продовжують діяти й у сучасних соціально-економічних умовах.

Аналізуючи правові концепції на предмет відповідності «духу часу», слід враховувати, що різкі збурення і коливання економічної ситуації ставали приводом для висунення різних невважених і неперевіраних до кінця на практиці теорій, які, на перший погляд, здаються такими, що відповідають сучасним і перспективним завданням.

Так, намітилася тенденція до виокремлення з цивільного права самостійних правничих галузей. Це можна розглядати двояко: з одного боку, як невідповідну практиці потребу, тому що, на нашу думку, такий процес у певний спосіб лише затінює особистісні причини, виділяючи з теорії держави і права правові дисципліни як самодостатні, наприклад, соціологію права та порівняльне правознавство, вбачаючи в них тільки окремі напрями наукових досліджень. З другого боку, це свідчить про розвиток концепції держави і права

й прогрес у розвитку сучасного українського суспільства, що стало на шлях демократичної еволюції, в правовій науці зокрема.

Безперечно, що неможливо дати всеосяжне визначення поняття «правові парадигми», яке б об'єднало всі наявні підходи до досліджуваної проблематики. В юриспруденції багато понять не мають однозначного тлумачення, а критерій їхнього застосування наближається скоріше до інтуїтивно індивідуального; і це попри те, що найважливішою вимогою, яка ставиться до наукової термінології, є однозначність, суворе регламентованість використання, ясність розуміння, стійкість, сумісність з усім комплексом застосовуваних у правовій науці термінів [89; 154].

Традиційно склалося у суспільстві, що у кожній соціальній групі й у кожному дослідному напрямі кожна правова школа має власне уявлення про правову науку і право зокрема. Як правило, кожен науковець-правник убачає та інтерпретує правову систему й знання про право на власний розсуд, відображаючи опосередковано загальний предмет теорії держави і права. Як стверджують деякі автори [29; 86; 115; 124; 202], наука про право, як жодна з інших наук, містить безліч суперечливих одна одній теорій. Також можна говорити й про те, що в юриспруденції, в основу якої покладено певні наукові класифікації правових парадигм, наприклад, поділ права на публічне й приватне, помітна значна суперечливість у змістовому наповненні права публічного і приватного, однак, попри це, багато правників продовжують дотримуватися такого поділу.

Введення терміна «правові парадигми» потребує певної дослідної виваженості й обережності, якої слід дотримуватися у зв'язку з наявністю в правовій науці та практиці різних інших термінологічних утворень, що за етимологією введені в науковий обіг з інших наук, таких як, наприклад, «правова матерія», «правова енергія», «правова ентропія» й ін. До таких схожих термінологічних новоутворень вдаються у тих випадках, коли неможливо встановити ту специфічну новацію, яка розкривається або з'являється у процесі наукових досліджень правових явищ. Як показують авторські дослідження [39],

чітке розмежування проходить у даному випадку з сукупності проблем з розподілу наукового і ненаукового, оскільки суб'єктом сприйняття концепції, яка бажає стати правовою парадигмою, може бути лише правове наукове співтовариство.

Отже, беручи до уваги сказане вище, пропонуємо таке визначення правових парадигм.

«Правові парадигми – це сукупність ідеалізованих елементів правової дійсності, а саме – принципи пізнавальної діяльності, теоретико-методологічні конструкції, ціннісні філософсько-правові настанови і концепції, які використовуються членами правового наукового співтовариства беззастережно й одноставно та які становлять фундамент діяльності таких правових наукових співтовариств із набуття правових знань і створюють певне бачення правової дійсності й праворозуміння, детермінують еволюційну фазу формування правової системи, ґрунтуючись на концепції «дух часу».

Невід'ємною характеристикою категоріальності правових парадигм є їхня біполярність. Фактор біполярності – один із основоположних принципів дослідного підходу членів правового наукового співтовариства до найрізноманітніших проявів дійсності. За діалектичну протилежність парадигмальному для нас слугуватиме депарадигмальне. Отже, припустимо, що основною ознакою депарадигмального може бути відсутність еволюційності у формуванні правової системи у межах прийнятої правової парадигми. На нашу думку, однією з причин депарадигмального у праві можна вважати неадекватність сприйняття теоретичних узагальнень суб'єктами правозастосовчої практики. Варто також враховувати, що існують правові й фактичні суспільні відносини. Факт наявності офіційної правової норми – не єдина і не достатня умова дії права у суспільстві, так як право, у соціальному континіумі, опосередковується цілями й інтересами соціальних груп. Паралельно з правовою дійсністю існує й неправова дійсність, для визначення різних проявів якої використовуються такі поняття, як «тіньове право», «негативне право», «фактичне право», «неофіційне право», «антиправо»,

«псевдоправо», «параправо», «перехідне право», «безправ'я» та ін. [105; 188; 190].

Якщо брати історичний аспект розвитку права, то ще за часів радянської влади тіньові відносини породили тіньове право. Те, що вважалося правом офіційно, часто залишалося осторонь від реальних суспільних відносин, без належного використання і застосування. Таким чином, депарадигмальне може являти собою продукт ідеологічних компонентів неправової дійсності, до яких, на нашу думку, можна зарахувати тіньову правову ідеологію, правову демагогію, правовий нігілізм, правовий дилетантизм, правовий цинізм, хибні пріоритети у законодавчій сфері та правозастосуванні, тіньове праворозуміння та ін.

Ще однією причиною депарадигмального варто назвати похибки в інтерпретації поглядів відомих філософів минулого, ідеї яких можна вважати провідними в існуючих правових парадигмах. Так, автор принципу розподілу влади Ш. Монтеск'є писав, що «всі гілки влади мають діяти як інструменти в оркестрі» [116]. На наше переконання, це означає, що одночасно діє як розподіл функцій влади, так і узгодженість між цими гілками влади. Так, беручи до уваги міжнародну практику, акцент робиться не лише на розподілі функцій між гілками влади, а й на їхній єдності й злагодженості у роботі. Основоположник історичної школи права Ф. фон Савіньї [224] не міг знати про провідну роль римського формального процесу і казуїстичного аналізу в розвитку римського права, так як знання про це у дослідників з'явилися тільки у другій половині XIX ст.

Розглядаючи досвід українського державотворення за період незалежності, багато дослідників [30; 71; 124; 152; 157; 201; 184] вказують на ту деталь, що, використовуючи терміни і поняття під час складання законів та інших правових документів, правознавці дійшли висновку, що ці дефініції мають різне змістове навантаження. Під час роботи був відсутній загальний код – правова парадигма – для передання найважливіших знань про запозичені правові інститути. Іншими словами, у правознавців був відсутній загальний

контекст інтерпретації, якими, на нашу думку, і є правові парадигми. Можемо припустити, що найближчим часом виникнуть палкі дискусії серед науковців-правників та правників-державотворців стосовно правильності трактування, тому що поява новітніх інтерпретацій правових дефініцій – явище закономірне і невідворотне. Й навіть тут відображається термін «парадигма», а саме – йдеться про новітню «парадигму інтерпретації». Очевидним залишається той факт, що в усьому різноманітті спектру філософсько-правових учень кожна поява нової правової парадигми буде створювати підґрунтя для нових трактувань, які також будуть мати однобоке тлумачення, обмежене дослідними можливостями таких правових парадигм.

Ще однією причиною появи депарадигмального можна вказати застосування теоретичних конструкцій і методів, несанкціонованих правовим науковим співтовариством. Можна погодитися з тим, що у такому разі науковець виходить за рамки, які обмежують свободу дослідної правової діяльності, змінюючи межі, що встановлюють напрями, способи і методи наукових правових досліджень та відкриттів. Поява депарадигмального у нашому сприйнятті також спричинює появу антидемократичних поглядів у суспільстві, широку суспільну підтримку ідей і конструкцій, які суперечитимуть гуманістичним позиціям, напрацьованим, завойованим та розвиненим протягом історії становлення української державності й розвиненим у міжнародній практиці світовим співтовариством шляхом складних багатовікових пошуків [12; 50; 85; 111; 161].

Таким чином, нами було розглянуто висхідні теоретико-методологічні положення і напрями, з якими пов'язані дослідження сучасних правових парадигм, виявлені принципові ознаки правових парадигм, запропонована авторська дефініція правових парадигм, розвинуто поняття правового наукового співтовариства у контексті теоретико-методологічних засад правових парадигм, розглянуто явище депарадигмального у правовій сфері протягом історії становлення української державності.

1.2 Концептуальні передумови формування загальнотеоретичних засад правових парадигм у філософсько-правовому контексті теорії держави і права

Розпочинаючи аналіз загальнотеоретичних засад правових парадигм у контексті взаємодії з іншими філософсько-правовими категоріями, насамперед слід з'ясувати рівень розмежування предмету нашого дослідження від інших правових категорій. Неможливо, як відомо, розглядати будь-яке поняття у відриві від контексту, тому що визначення являє собою дослідний процес встановлення співвідношення з іншими правовими й екстраправовими поняттями та середовищами для аргументування самотності й ідентичності певної з правових парадигм. Наголосимо, що цього правила автор дотримувався і висвітлив ці аспекти у попередньому параграфі розділу 1 дисертаційного дослідження, виводячи визначення дефініції «правові парадигми» у співвідношенні з іншими загальнофілософськими й правовими поняттями та явищами. Формулювання вичерпного й остаточного визначення загальнотеоретичних засад правової парадигми передбачає її виокремлення, розгляд і розмежування від суміжних філософсько-правових термінів та явищ.

Так, ґрунтуючись на власних дослідженнях даної проблематики [38] і беручи до уваги результати досліджень інших науковців [26; 27; 28; 76; 109; 134; 197; 211], доходимо висновку, що найбільш близькими за змістом можна вказати такі явища, як «правова доктрина», «правова теорія», «правові концепції», «правова догматика», «правове світосприйняття», «правова ідеологія». Для того щоб авторські розмірковування не виявилися хибними і псевдонауковими, слід з'ясувати філософсько-правове значення згаданих вище термінів, беручи за основу нашого дослідження вираз Томаса Гоббса, що першопричину абсурдних умовиводів приписують відсутності методу, тому що філософи не розпочинають власних роздумів зі з'ясування значення слів [49, с. 32]. Проаналізувавши використання термінів «правові концепції» і «правова доктрина» Ж.-Л. Бержеля [9], стає зрозумілим, що відомий французький

учений-правник ототожнював згадані правові категорії, використовуючи їх як синонімічні поняття, стверджуючи, що така правова концепція вільна від будь-якого соціологічного, політичного, історичного чи економічного підходів до предмета, протистоїть усім іншим концепціям, першоджерелом якого є науковий позитивізм [9, с. 345].

Н. М. Пархоменко також вживає терміни «правова концепція» і «правова доктрина» як синоніми: «доктринальне тлумачення, тобто роз'яснення, коментування, надаються науковцями, викладачами, кваліфікованими практиками в результаті безпосереднього теоретичного аналізу права, правових концепцій (правових доктрин)» [124, с. 235]. Ототожнює терміни «правова теорія», «правова доктрина», «правова концепція» і О. В. Радченко [152]. І. Лакатос часто вживає як синоніми згадані поняття, називаючи їх то «теоретико-методологічні правові доктрини», то «методологічні правові концепції» в рамках одного джерела [228]. В. С. Нерсисянц, аналізуючи правову доктрину і правову догматику, фактично ототожнює їх, при цьому наголошуючи, що вчення про правові догми, розробка й обґрунтування їхньої загальної концепції, правової системи загалом і окремих положень зокрема прийнято називати правовою доктриною [119, с. 67].

Ми вважаємо, що поняття правової догми має більш усталені характеристики, ніж поняття правової доктрини. Так, догма є безперечною і незмінною, чого не можна стверджувати про правову доктрину. Поняття «правова догма» не відповідає природі загальнотеоретичних засад правових парадигм, що передбачає їхні еволюційні перетворення й революційні зміни.

Як синоніми, використовує терміни «правова концепція» і «правова теорія» Р. Дворкін, згадуючи у наукових працях про правову державу й наголошуючи при цьому, що не існує однозначно критичного підходу до трактування правової концепції та правової теорії у царинах теорії держави і права [61]. Так, про правову державу згадує П. Рікер: «Однак у критичному підході до теорії правової держави були й суттєві натяжки, втрати від такого бачення полягали перш за все в тому, що в оцінюванні даної концепції

достатньо часто вживаються як синоніми терміни «правова концепція» і «правова теорія» [155, с. 22].

На думку В. Кременя, наукова правова теорія є нижчим рівнем організації правового наукового знання у зіставленні з правовою парадигмою [95]. Безумовно, що кожна теорія створюється у рамках будь-якої парадигми. І завдання правового наукового співтовариства якраз полягає у науковому підході у зіставленні філософсько-правових теорій, які функціонують у межах різних парадигм. У разі зміни парадигм неможливо глибоко відстежити такі перетворення в теоріях без їхнього серйозного переосмислення. У межах новітніх парадигм старі концепції набувають новітнього змісту з новою, сучасною, такою, що відповідає «духу часу», інтерпретацією.

Автори [239] наголошують, що хоча в концепції Куна за парадигму береться та чи та фундаментальна правова теорія, набуваючи ознак парадигми, водночас нагромаджуючи й нові характеристики, в обґрунтуванні та подальшому функціонуванні не можна вважати її основоположною теорією.

Т. Кун, шукаючи відповідь на запитання, що об'єднує членів наукового співтовариства, відмовився від використання терміна «теорія», зазначаючи, що термін «теорія» у тому сенсі, в якому традиційно використовується у філософії, позначає структуру, набагато більше обмежену за природою й обсягами, ніж структура, що потрібна у даний момент [101, с. 270].

Під час дослідження походження таких загальнофілософських понять, як «концепція» і «доктрина» П. Феєрабенд стверджував, що «доктрина – це категорія переважно або навіть суто наукової творчості, про що переконливо свідчить етимологія поняття «доктрина»... Концепція, з усією очевидністю, більш глибоке за змістом і ширше за обсягом поняття, бо містить не лише наукові погляди, теоретичні положення, а й визначає етапи практичної реалізації, реального функціонування» [180, с. 33].

«Правова доктрина, – на переконання В. С. Нерсисянца, – це збірне поняття для визначення всієї сукупності науково-правових трактувань і суджень, що становлять основу правової догми.... Правова доктрина, отже,

створює деяку логічну правову модель – логіко-теоретичну правову конструкцію, правові схему, спосіб і метод як для належного доктринального розуміння і трактування права, так і для його фактичного встановлення та дії в дійсності» [119, с. 55]. А. Хавронюк говорить про те, що термін «правова доктрина» вживається у найглибшому розумінні, а саме: по-перше, як вчення і філософсько-правова теорія; по-друге, як умовиводи науковців-правників з різних питань, що стосуються змісту найрізноманітніших правових актів, з питань правотворчості і правозастосування; по-третє, як наукові праці найавторитетніших фахівців у галузі теорії держави і права; по-четверте, як коментарі до різних кодексів, окремих законів і різних моделей нормативно-правових актів» [184, с. 106].

О. Гайдулін вважає, що за змістом правові доктрини найбільш близькі до правової позиції конституційного суду в контексті особливих думок суддів, наголошуючи при цьому, що за певних обставин можливе навіть уподібнення рішень конституційного суду до прав юристів і навіть до їхнього колективного права [28]. У праці [156] автори пропонують таке трактування правової доктрини, за яким вона являтиме собою напрацьовану правовою наукою систему поглядів та зроблені умовиводи стосовно проблематики правового регулювання суспільних відносин, виражені у формі принципів, концепцій, аксіом й інших правових положень. На думку згаданих авторів, така правова модель може слугувати своєрідним регулятором суспільних відносин, встановлювати першочерговість наукових напрямів, закономірностей і тенденцій у законодавстві.

Автори [157], розмірковуючи про ймовірність надання дослідником певних правових положень правовій концепції, наголошують, що завдяки їй можна сформулювати деякі наукові напрацювання, щоб саме правова концепція стала стрижнем їхніх наукових доробків і мала чітку наукову орієнтацію й перспективу, була конструктивно виправдана.

На нашу думку, такі теоретичні розмірковування науковців-правників, які утверджуються за допомогою певних суміжних термінів теоретичного рівня

(зауважимо, що це не стосується правової догми), за деяких умов можуть набути характеристик правової парадигми. Концепції, доктрини, теорії та ін. є результатом плідної наукової праці саме правового наукового співтовариства й опрацювання будь-якої правової ідеї. Саме правові ідеї в абсолютному вигляді (тобто такі, що не зазнали подальшої наукової розробки) апріорі не можуть стати парадигмами, так як їхнє сприйняття не сприятиме однаковій поведінці членів наукового правового співтовариства. Як підтверджують деякі сучасні дослідники [229; 230; 240], можна розробити кілька концепцій на основі якоїсь правової ідеї. Якщо при цьому говорити про ідею як про парадигму, то буде відсутня можливість ідентифікувати дослідників на їхню належність до певного наукового співтовариства, що діє в рамках однакових правил. Про нахил до якоїсь доволі абстрактної (у нашому контексті) правової парадигми свідчить саме однаковість у поведінці, існування однотипних стандартів, які науковці братимуть із різних концепцій і доктрин. Утім лише одна з таких абстрактних правових парадигм може стати дійсно провідною правовою парадигмою, яку буде покладено в основу діяльності правового наукового співтовариства. У зв'язку зі сказаним вище можемо сформулювати такі цілком слушні тези, а саме, що загальновизнаною правовою парадигмою подальшого прогресу права стала концепція сталого розвитку права як своєрідна концепція з особливою формою знання і в той самий час як новітня науково-практична парадигма.

Дефініція «правова концепція», на наш погляд, найбільш прийнятна на позначення правової парадигми. Термін «теорія» у правовому контексті логічніше трактувати у найширшому значенні, а саме – як систему поглядів з певного складного питання. В аналогічному сенсі «теорія» вживається у словосполученні «правова теорія» як складна система узагальненого знання, пояснення різних боків досліджуваного правовим науковим співтовариством правового явища.

Так склалося в юриспруденції, що різноманітні поняття, явища в правовій теорії мають достатньо вільне трактування, тлумачачи й окремий принцип, і сукупність теоретичних знань про те чи те правове явище, окреме вчення про

зміст і соціальне походження. Отже, ми можемо визначити наукову правову теорію як певну систему теоретико-методологічних знань про досліджуваний предмет права або правове явище. Саме у такій якості виступає й правова теорія як наука про узагальнені закономірності, характеристики та ознаки права.

У визначенні термінів «правова концепція» і «правова доктрина» ми дотримуємося викладеної аргументованої й найбільш переконливої позиції. У контексті переваг використання терміна «правова концепція» щодо змістового наповнення правових парадигм вважаємо, що не кожному концепцію можна охарактеризувати як парадигму. На нашу думку, слід насамперед оцінити рівень опрацювання такої концепції. Діяльність абстрактного наукового співтовариства детермінують його цінності, критерії істинності, методи, підходи, наукові нахили й актуальність розробки. Концепція, яка претендує на визнання її як парадигми, має віддзеркалювати всі згадані вище складники.

Важливою відмінністю правової парадигми від проаналізованих нами суміжних правових понять убачається те, що існування правової доктрини, правової концепції свідчать про існування правової науки, а існування правової парадигми – про зрілість наукового правового знання. Як зазначав Т. Кун, «формування парадигми і поява на її основі більш глибокого типу дослідження слугує ознакою зрілості розвитку будь-якої наукової дисципліни» [103, с. 155]. Слушною вбачається й думка Б. А. Кістяківського про те, що «лише поступово, у процесі наукового розвитку, поняття тих явищ, які досліджує та чи та наука, відшліфовуються і стають більш правильними. Істинно наукові поняття напрацьовуються тільки в умовах надвисокого розвитку науки. Інакше і не може бути, так як істинне поняття якогось явища можливе лише за його всебічного знання про нього, а повне знання напрацьовується завдяки тривалій і наполегливій праці й опрацювання» [80, с. 456].

Перед науковцями постає слушне питання про критерії зрілості наукового знання. На нашу думку, такими критеріями можна вважати уніфікованість

різних позицій правників з основних питань правової дисципліни, наявність фундаментальних правових концепцій, функціонування загальних стандартів і критеріїв оцінювання одержуваних результатів. Матеріальним утіленням правової концепції зрілості правового наукового знання є наукові публікації у достатній кількості й високої якості дослідження. Брак усього перерахованого вище, перефразовуючи Т. Куна, свідчитиме про допарадигмальну стадію розвитку правової наукової дисципліни.

Відсутність парадигми, на думку Т. Куна, призводить до того, що «усі факти, які могли б, цілком ймовірно, стосуватись розвитку певної науки, виглядають однаково доречними» [103, с. 22]. Безперечно, що ця обставина не сприятиме цілеспрямованому прогресу відповідної сфери наукового знання: це розпорошуватиме науковий вектор дослідження і не створить належного підґрунтя для бажаного результату.

П. Рікер описує таку різницю між парадигмою, світоглядом й ідеологією: «Парадигма – це не світогляд, але якась передсвітоглядна туманність, що здатна виточувати з себе, як у системі Лапласа, безкінечно велику систему поглядів на життя. Парадигма – це не ідеологія, однак фундамент ідеологій, який спроможний скріпити одні погляди з іншими, які за зовнішніми характеристиками не просто різні, а різноспрямовані і протилежні, й навпаки, довести фундаментальну різницю між ідеологіями, які на перший погляд здаються формально надто схожі» [155, с. 189]. Однак у такому аспекті розгляду варто зазначити, що П. Рікер використовує парадигму в найбільш абстрагованому вигляді, вводячи словосполучення «надузагальнена парадигма», або «мегапарадигма», трактуючи цей термін як надпотужний комплекс невиявлених настанов, які обумовлюють спосіб розуміння й розгляду походження дійсності й які в сформованому вигляді спроможні як створювати різні філософські, наукові, світоглядні, релігійні та культуротвірні системи, в підґрунті яких покладено єдиний спільний знаменник [155].

На наш погляд, ідеї П. Рікера вписуються в концепцію парадигми Т. Куна тільки лише у контексті системи «ідеологія – парадигма». При цьому

наголошуємо, що ми не поділяємо позицію цитованих вище авторів щодо ототожнення понять ідеології й світогляду. Ми переконані, що ідеологію слід розглядати як суто видовий прояв світоглядної свідомості. У нашому дослідженні ми дотримуємося таких позицій, що ідеологія – це сукупність політично-правових, етико-естетичних, філософсько-релігійних поглядів і ціннісних настанов, які витікають з інтересів та прагнень певних соціальних груп, за формою і змістом є вираженням потреб загалом суспільства, нації, держави й які вміщують регулятивні, соціально орієнтовані та актуально ефективні рекомендації, імперативи і настанови. Світогляд – це система згаданих вище узагальнених поглядів й уявлень про дійсність, система певних переконань та ідеалів, що всеосяжно розкривають практико-теоретичне ставлення індивідууму до світу, спосіб бачення людиною, розуміння й адекватне оцінювання навколишнього середовища, в якому перебуває, а також підходи до усвідомлення індивідуумом власного «я» як конкретно-історичного суб'єкта пізнання дійсності.

В. Кремень не поділяє позицію, що правову ідеологію слід розглядати складовою правової науки. На його думку, «правова ідеологія може виникати і розвиватися поза зв'язком із правовою наукою», до того ж «правова наука і правова ідеологія мають різні завдання» [95, с. 25]. Вважаємо за слушне погодитися з В. Кременем, однак лише в певних нюансах. Ми вважаємо, що загальний і континентальний різновиди права взаємодіють з ідеологією, однак ця взаємодія не має абсолютного характеру. Зокрема, правова ідеологія хоча й покладена в основу революційних перетворень багатьох національних правових систем, про які ми згадували у попередньому параграфі, проте не всі правові ідеї та цінності при цьому бездумно запозичувалися без адаптування до конкретних умов розвитку конкретного суспільства, і деякі з таких настанов спочатку ухвалювалися й вводилися на державному рівні, однак згодом були переглянуті з урахуванням «духу часу». Незважаючи на це зауваження, вважаємо, що В. Кремень у деяких з аргументацій має цілковиту рацію, справедливо вказуючи, що «правова ідеологія органічно доповнює наукові

правові знання тим, що розробляє способи їх безпосереднього втілення в предметно-практичну діяльність у процесі вдосконалення права і законодавства» [95, с. 54].

Отже, правова ідеологія слугує необхідним сполученням між правовою наукою та правничою практикою, забезпечує їх тісну взаємодію і сприяє подальшому обопільному розвитку. У цьому контексті слід звернути увагу, що правову ідеологію розробляють насамперед політичні партії з урахуванням власних та внутрішньопартійних інтересів, очікувань різних соціальних прошарків суспільства, представлених певними партіями. Тут слушно пригадати сучасну історію становлення української державності, коли різні політичні партії у боротьбі за електорат часто маніпулювали і маніпулюють фактами, видаючи бажане за дійсне.

Отже, робимо висновок, що наукову правову парадигму слід розглядати в аспекті фундаментального підґрунтя ідеології; й не слід ототожнювати поняття правової науки і правової ідеології, однак при цьому не варто заперечувати й їхній взаємовплив.

Аналізуючи поняття світогляду як систему поглядів на життя, природу і суспільство [4], вважаємо, що парадигма Куна не спроможна вмістити невизначено велику систему світоглядів, так як це суперечитиме її сутності; та навпаки, в трактуванні Куна парадигма має стати джерелом ідентичних дій, а отже, формувати єдиний світогляд. Таким чином, узагальненою характерною рисою як для світогляду, так і для правових парадигм ми виділимо функцію правової мотивації. Мотивацію як невід'ємну частину психіки можна посилити спонукальними причинами й зовнішніми діями певної спрямованості. Світогляд у такому контексті слугуватиме внутрішнім організатором правової поведінки особистості та водночас являтиме собою систему зовнішніх стимулів. Така правова парадигма сформує правову мотивацію у державно-правовому регулюванні, змушуючи членів правового наукового співтовариства реалізовувати творчий потенціал у сфері накопичення наукових знань у певному напрямі, спираючись на новітній теоретико-методологічний

фундамент.

Для глибокого розуміння досліджуваної проблематики стосовно правових парадигм і їхніх загальнотеоретичних засад потрібно чітко розмежовувати ці поняття з такими формами науково-правового знання, як «дослідна правова програма», «стиль наукового правового мислення», «інтертеорія», «правова картина світу». Правове наукове явище «дослідна правова програма» є основною структурно динамічною одиницею концепції розвитку науки, представленою професором Лондонської економічної школи І. Лакатосом. Історія розвитку науки, за Лакатосом, – це історія боротьби і зміни конкуруючих дослідних програм. Науковець уміщує до складу науково-дослідної програми дві складові: «тверде ядро» й «захисний пояс» допоміжних гіпотез [228]. Ця програма функціонує у такий спосіб: якщо її зміст – теоретичні принципи, гіпотези та ін., стикається з фактами, що містять певні розбіжності, тоді у такому разі докладаються деякі зусилля, щоб зберегти «тверде ядро» науково-дослідної програми за рахунок перетворень допоміжних гіпотез. Якщо така стратегія узгодить усі суперечності програми і спрогнозує появу нових фактів, у такому випадку говорять про науково-дослідну програму як про прогресивну; якщо ж зміна програми, навпаки, ускладнює її, тоді у цьому разі програма виявиться регресивною і в кінцевому підсумку поступиться місцем іншій науково-дослідній програмі. По суті, І. Лакатос відтворює в диференційованому вигляді та в інших термінах концепцію Т. Куна щодо розвитку науки на основі парадигм. Однак Лакатос не поділяє погляди Куна в інтерпретації рушійних сил зміни дослідних програм і конкретних механізмів розвитку науки.

Виділяти в складі науково-теоретичного знання такий елемент, як «інтертеорія» запропонував Ю. А. Храмов. До інтертеоретичного знання він зараховував «ту сукупність знань, яка важлива для теоретичного осмислення даної галузі науки», наголошуючи при цьому, що склад інтертеорії залежить від часу. «Цілком можливо, що галузь знань, які в певний момент не діяли на його галузь, з часом виявлялись для неї суттєвими і, таким чином, вміщувались до

інтертеорії. Це вимагало докорінної перебудови відповідної теорії» [195, с. 48].

Зупинимося на розгляді такого узагальненого поняття, як стиль мислення, і, виходячи з нашого дослідження, розглянемо у цьому контексті поняття «стиль наукового правового мислення». Автори Філософського енциклопедичного словника і Філософської енциклопедії [182; 223] подають майже ідентичні трактування. Узагальнюючи їх, під стилем мислення розумітимемо заснований на певних закономірностях спосіб життя і дій, особливо якщо йдеться про спосіб, що відіграє в цьому розумінні помітну роль; спосіб, що створює та володіє творчою цінністю; це спосіб життя, якого дотримується індивідуум або група індивідуумів, появу якого пов'язують і з зародженням культури масового споживання.

Ми не буде зупинятися детально на з'ясуванні філософського визначення стилю мислення, а розглядатиме його у вузькому сенсі цього слова, пов'язуючи з фіксацією лише окремих боків теоретично-правової діяльності на різних історичних етапах розвитку науки. У контексті дисертаційного дослідження ми розглядатимемо трактування стилю правового мислення, зіставляючи його з певними уявленнями про правову структуру відносин детермінації: однозначно-детерміністське, вірогідно-статистичне і кібернетичне. Отже, доречним буде пов'язати поняття «стиль правового мислення» з певною системою правових поглядів на структуру суб'єкт-об'єктних відносин у правовій науці. З часом зміст поняття «стиль правового мислення» розширюється й за обсягом набуває впливу, який можна зіставити з поняттям парадигми Т. Куна, охоплюючи всю сукупність теоретико-методологічних передумов правової науково-дослідної діяльності. Під поняттям «стиль правового мислення» ми розуміємо певний історичний тип пояснення правової дійсності, який, будучи всезагальним для певної епохи, набуває ознак усталеності та впливає на розвиток провідних правових наукових напрямів й обґрунтовує стандартні правові уявлення в контекстах усіх фундаментальних теорій свого часу. Визначаючи стиль наукового правового мислення як провідний у деяку історичну епоху підхід для вивчення правових парадигм,

можемо встановити конкретний тип правового наукового стилю. Однак проблематичним залишається виділення стилю правового мислення в рамках загальнофілософського визначення науки і її вплив на соціокультурне середовище, що не виходить за межі дослідження закономірностей розвитку правового наукового пізнання.

Таким чином, під стилем наукового правового мислення розуміємо історично сформовану, стійку систему загальноприйнятих методологічно-правових нормативів і філософських принципів, якими керуються дослідники в дану конкретну історичну епоху. В ході аналізу співвідношення понять «стиль правового мислення» та «правова парадигма» таку систему можна виявити лише у повністю сформованих науках. П. М. Рабінович виділяє семантичну ускладненість як особливість стилю наукового правового мислення [151]. Крім того, характерною рисою правового стилю мислення можна назвати неможливість до миттєвих перетворень. До того ж, запровадження нових принципів і теоретико-методологічних нормативів, які визначають стиль правового мислення, відбувається поступово, що уможливлює одночасне існування різних стилів мислення й правового мислення зокрема, тоді як правові парадигми виявляються несумісними між собою.

У правовій науці останнім часом набуло поширення твердження про стиль правового мислення. Так, О. В. Петришин та С. П. Погребняк вводять вирази «формулярний стиль правового мислення», «синтез і фрагментація стилів правового мислення», «харизматичний і традиційний стилі правового мислення» [126]. При цьому автори фактично ототожнюють їх, вживаючи як синоніми терміни «тип правового мислення» й «стиль правового мислення». Не до кінця зрозумілим залишається і змістове навантаження, яке вкладають згадані автори в термін «стиль правового мислення». Вважаємо, що подальші дослідження в даному напрямі можна вважати актуальними та перспективними.

Аналізуючи загальнотеоретичні передумови засад правових парадигм, доходимо висновку, що конкурентом філософського поняття «стиль мислення» виступає загальнофілософське поняття «картина світу». Дефініція «світ»

позначає світ кожної окремо взятої науки, тобто той фрагмент матеріального світу, який вивчається даною наукою за її ж методологією. У дослідженнях авторів [15; 128; 134; 140; 143; 144; 202] стиль мислення розглядається лише як складова наукової картини світу, хоч варто зазначити, що як філософське поняття стилю мислення, так і загальнофілософське визначення картини світу трактувалося у вузькому значенні цього слова й пов'язувалося лише з фіксацією певних уявлень про структурну об'єктивну реальність у певну історичну епоху. Появу цього словосполучення у науковому лексиконі можна пояснити деякими процесами усвідомлення тих інтеграційних тенденцій, які, будучи завжди характерними для розвитку правового пізнання, набувають з часом домінуючих ознак у тій чи тій галузі науки. Згадані вище автори вважають за потрібне уподібнювати наукову картину світу з такими поняттями, як науковий світогляд або наукова філософія. Наукову картину світу ми можемо визначити як своєрідну загальноприйнятну форму систематизації наукових знань, прямо визнаючи близькість власного розуміння картини світу з поняттям «парадигма» Т. Куна. Аналогічної думки дотримуються й автори Філософського енциклопедичного словника, наголошуючи, що поняття «парадигма» часто замінюється поняттям «картина світу» [182]. Сучасна правова філософія також намагається ототожнювати поняття «картина світу» і «дослідна програма». На нашу думку, у процесі постановки гіпотетичних моделей картини світу важливе значення належить саме науковій дослідній програмі, що забезпечує подальшу постановку теоретичних завдань і сприяє науково правильному вибору способів їхнього розв'язання, функціонуючи, така науково-дослідна програма визначає цілі завдань емпіричного й теоретичного характеру і вибір теоретико-методологічних підходів їхнього вирішення.

Отже, ми доходимо висновку, що концептуальні передумови формування загальнотеоретичних засад правових парадигм у філософсько-правовому контексті теорії держави і права поняття правової парадигми, на відміну від проаналізованих вище філософсько-правових дефініцій теоретичного рівня, набуває конкретно правової спрямованості. Правові парадигми не лише

систематизують наукові правові знання, а й встановлюють науковий напрям їхнього дослідження. До того ж, систематизація правових знань у даному контексті носить всеохопний характер, зачіпаючи загал наукових галузей. Будь-яка галузь науки загалом, правової дисципліни зокрема, вміщує безліч ідей, концепцій, теорій, які подекуди мають суттєві розбіжності та суперечать одна одній. Науковець-правник, працюючи у межах певної правової парадигми, вибирає з усього різноманіття насамперед ту з парадигм, що цілком узгоджується з загальноприйнятними й усталеними правовими явищами даної конкретної історичної епохи.

Таким чином, вивчення співвідношення терміна «правова парадигма» з суміжними поняттями «правова теорія», «правова концепція», «правова доктрина», «правова догма», «світогляд», «правова ідеологія» довело, що вони не можуть бути використані у межах єдиного рівня наукового правового пізнання, тому що дефініція «правова парадигма» посідає найвищий рівень у цій ієрархії теоретико-методологічних засад теорії держави і права.

Аналізуючи співвідношення загальнотеоретичних засад правових парадигм з термінами «інтертеорія», «стиль правового мислення», «правова картина світу», ми дійшли висновку, що широке розуміння правової парадигми як різновиду дисциплінарної матриці охоплює увесь загал досліджуваних термінів чи має схоже значення. Однак суб'єктом формування і реалізації правової парадигми є правове наукове співтовариство або спеціальний правовий суб'єкт.

Підбиваючи підсумки проведеного аналізу концептуальних передумов формування загальнотеоретичних засад правових парадигм у філософсько-правовому контексті теорії держави і права, слід зазначити, що поняття правових парадигм доповнює інші суміжні терміни й несе самостійне наукове навантаження.

1.3 Онтолого-синергетична класифікація правових парадигм у контексті сучасних правових систем

З метою вивчення характерних особливостей правових парадигм вважаємо за доцільне розгляд питання про їхню класифікацію, у рамках якої слід з'ясувати різновиди правових парадигм, відмінність однієї групи парадигм від іншої, їхнє функціональне навантаження у правовому регулюванні.

Як найсуттєвіший і практично значущий критерій варто виділити рівень відображення правових парадигм у сучасній системі законодавства. Ґрунтуючись на дослідженнях проблематики класифікації парадигм у правовій науці, зокрема у контексті теорії держави і права [11; 12; 15; 27; 66; 75; 87; 123; 134; 137; 140; 150; 157; 158; 189; 197], парадигму, яка має найбільший вплив на вектор правового розвитку, назвемо провідною правовою парадигмою. Саме така правова парадигма, на наше переконання, має безпосередній вплив і найбільш повне відображення у законодавстві.

Ми вважаємо, що для українських сучасних реалій найбільш характерною і панівною можна назвати соціально-демократичну парадигму. Соціально-демократична сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, що характеризують сучасне українське суспільство, витікає з примату історичної еволюції суспільства у напрямі суспільства соціальної справедливості, верховенства права, рівності громадян незалежно від їхнього суспільного і соціального становища, а також гарантії і збереження соціального й міждержавного миру.

Парадигми, що впливають на сприйняття правової дійсності, але не знайшли безпосереднього чи більш-менш помітного відображення в законодавстві, називатимемо допоміжними парадигмами, до числі яких можна зарахувати всі інші правові парадигми, крім провідної. Наявність допоміжних парадигм потрібне з тих причин, що будь-який науковий погляд набуватиме необхідного значення тільки тоді, коли конкуруючи з ним і водночас доповнюючи його, еволюціонують теоретико-методологічні погляди, однак під іншим кутом розгляду й в іншому контексті.

Ще одним класифікаційним критерієм правових парадигм вважатимемо узагальнений підхід до праворозуміння. На цих підставах можна виокремити такі парадигми: парадигму позитивізму, природно-правову парадигму і лібертарно-правову. Питання праворозуміння покладено в основу розширення знань про правову дійсність, що й дозволяє розглядати його у контексті парадигмальної теорії. Від вибору наукового підходу до праворозуміння залежить розуміння змісту права, його функцій і призначення, механізмів правового регулювання, загальної системи права; визначення предмета, сутності, принципів, методології, настанов і системи конкретної галузі права.

У праці [27] аргументовано думку, що від розв'язання питань, пов'язаних із загальним визначенням поняття «право», повністю залежить встановлення і розробка проблематики форм і джерел права. О. О. Гайдулін зазначає, що залежно від встановлення праворозуміння можна дати цілком науково обґрунтоване трактування й інших правових явищ, визначаючи перспективи і способи піднесення дієвості не лише правової науки, а й удосконалення практики правотворчості та правозастосування. При цьому автор вказує не лише на відсутність термінологічної єдності, а й на різноплановість у визначенні поняття «правоустановча діяльність» у межах різних наукових підходів до праворозуміння. Л. І. Заморська [68], досліджуючи механізм дії права на основі узагальненого праворозуміння, також вказує на різноплановість і відсутність єдиної термінології у наукових доробках стосовно понятійного апарату, методології та механізмів дії права. На думку автора [68, с. 505], всі основні сучасні методи правознавства сформовані завдяки певним видам праворозуміння, наприклад, формально-догматичний спосіб розроблено у рамках правового позитивізму, соціологічний метод витікає з історичної школи, психологічний – бере початок з концепції правової психології та ін.

Наявність різних підходів до праворозуміння обумовлено потребою правової теорії та практики, різноманітністю уявлень про право, законність і правопорядок, а також різним рівнем правової свідомості громадян та іншими правовими й екстраправовими факторами.

У питанні праворозуміння ми поділяємо думку О. О. Гайдуліна [27], який вважає недоречним протиставляти природне право позитивному праву. На переконання автора, природне право практично не можливо втілити, не беручи до уваги позитивне право, а духовний базис, моральні настанови позитивного права беруть початок саме з природного права.

На нашу думку, не варто вдаватися до односторонності висновків, тому що в іншому разі вся теорія набуватиме односторонності викладення й трактування, які не можливо буде приховати від інших дослідників теорії держави і права.

Одним із перших лібертарно-правову концепцію виокремив як парадигму В. С. Нерсисянц [118–121]. Саме положення цієї теорії були покладені в основу правового наукового співтовариства. Крім того, як підтверджує В. С. Нерсисянц [121], парадигмальна концепція відповідає концепції «духу часу» Т. Куна, тому що, по-перше, намагається усунути всі розбіжності навколо дискусії про першість позитивістської чи природно-правової теорії праворозуміння, і по-друге, являє собою один із підходів соціально-демократичного стилю мислення.

Варто погодитися з В. С. Нерсисянцем у тому, що лібертарно-правова концепція набуде закінченості, яка ввійде у правничу практику (закон, позитивне право), тільки будучи розгорнутою у цілісну систему конкретних правових категорій і правових конструкцій, що виступатимуть моделлю (зразком) правового позитивного права.

На різні підходи до праворозуміння як правові парадигми вказують автори монографічного дослідження [157], розглядаючи правове мислення насамперед як інструмент розуміння права. Однак, намагаючись використовувати парадигмальний підхід до правового мислення, автори аргументують використання дефініції «парадигма правового мислення», під яким мають на увазі систему епістеміологічних настанов, необхідних для дослідження суто правового мислення.

Н. М. Пархоменко [124] виокремлює, по-перше, класичну парадигму, в основу якої покладено положення теорії пізнання і концепцію філософії

модерну; по-друге, некласичну парадигму, яка ґрунтується на сучасних некласичних і постмодерних філософських ученнях, що являють собою процес правового мислення як процес осмислення, освоєння, охоплення, усвідомлення, конструювання соціально-правової дійсності.

На нашу думку, в згаданій класифікації немає практичної потреби. Якщо говорити про парадигмальний підхід, то слід використовувати такі категорії, як допарадигмальне, парадигмальне, постпарадигмальне, депарадигмальне. Н. М. Пархоменко в своїх дослідженнях наведені дефініції не використовує. Також варто нагадати, що в правовій науці достатньо вивчений термін «стиль наукового мислення». У зв'язку з цим вважаємо за потрібне у такому контексті стверджувати саме про стилі правового мислення, а не про парадигми правового мислення. На користь нашого ствердження свідчить той факт, що Н. М. Пархоменко вивчає соціокультурні фактори, які мають безпосередній вплив на правове мислення населення загалом. Дефініцію «парадигма», на нашу думку, практично корисніше застосовувати лише під час аналізу діяльності наукового співтовариства, тому що такий вид діяльності зумовлений не лише соціокультурними факторами.

Третім критерієм класифікації правових парадигм ми виокремимо критерій рівня і характеру сприйняття реалій, що межують з правовими категоріями, до числа яких можна зарахувати синергетичну парадигму, яка допомагає досягнути філософсько-правову дійсність, і глобалізаційну, яка досліджує глобалізаційну дію на правову галузь в економіко-політичній сфері та, звісно, дозволяє поглибити знання про економічні й політико-правові реалії. Отже, можемо зробити попередні висновки, що право не можна вважати до кінця самодостатньою і повністю або частково замкненою системою явищ, яка функціонує та зазнає перетворень лише за власними філософсько-правовими законами. На тісному взаємозв'язку права з іншими соціальними, соціально-економічними і соціально-політичними факторами наголошують й автори монографії [96].

Таким чином, аналіз і опрацювання наукових теорій та думок учених

підтверджує те, що пропоновані нами класифікаційні характеристики правових парадигм будуть цілком доречними і своєчасними. До того ж, дослідження правових реалій, що межують із правовими категоріями, потребує новітніх підходів до визначення правової дійсності. Це не викликає жодного сумніву, що нагальності набувають раціоналізація та розвиток правової термінології способом збагачення традиційних правових понять, напрацювання новітніх загальних положень. У нашому дослідженні матимуть місце спроби наукового формулювання базових інтуїцій у парадигмальному контексті й утвердження їх у правове вчення онтологічного характеру.

Ще одним видом парадигм можна назвати синергетичну парадигму, за якою традиційно закріпився статус загальнонаукової, і в сучасному правовому науковому співтоваристві до неї також починають виявляти заінтересованість.

У науковий обіг термін був уведений Г. Хакеном [185; 186]. Під синергетикою німецький учений запропонував розуміти галузь науки, яка вивчає ефекти самоорганізації у фізичних системах, а також родових явищ у ширшому класі систем. Так, новий погляд на традиційні онтологічні явища, запропоновані синергетичною концепцією для дослідження питань самоствердження й еволюції матеріальних систем, має низку корисних характеристик. Синергетика вводить до власного середовища практично весь загальний матеріальних об'єктів і концентрується на опрацюванні й охопленні конкретних механізмів появи й удосконалення будь-якої організації. Отже, синергетика – це наука про самоорганізацію як новітній напрям дослідження, що з'явився на теренах науки на початку 1970-х років. Предметом синергетики, або науки про випадковість, можна вважати складні в організації системи, що діють в умовах порушення стійкості або в динаміці їхньої самоорганізації, перебуваючи біля точок біфуркації, в яких вплив нестійкої рівноваги виявляється незначним і непередбачуваним за своїми результатами для поведінки загалом [185, с. 314]. Отже, якщо відшукувати гранично коротку характеристику синергетики як новітньої наукової парадигми, то такі ознаки вміщували б такі ключові концепції, а саме: самоорганізації, відкриті системи,

нелінійність.

Синергетика, як зазначають деякі автори [104], не просто вводить нову термінологічну систему, а перетворює стратегію наукового пізнання, стає стимулом для нової інтерпретації багатьох фундаментальних принципів наукового знання, сприяє напрацюванню принципово новітнього наукового бачення світу.

Теоретико-методологічна основа синергетичної парадигми на сьогодні активно і достатньо ефективно застосовується в юриспруденції. Так, наприклад, автори монографії [191], встановлюючи концепцію законопроекту, описують її як систему, що нелінійно розвивається, еволюціонує у межах біфуркаційної моделі. На думку С. А. Єрохіна [62], ідеї синергетики дозволять поглибити уявлення, наприклад, про економічне право як про нормативну систему. Г. Хакен переконував, що синергетика може змінити діалектичний метод [185]. Таким чином, доходимо висновку, що використання синергетичної парадигми та її принципів забезпечує можливість виявити тенденції глобальної еволюції правових систем, дослідити нелінійність процесів, які розгортаються тут, встановити рівень впливу правових і екстраправових факторів, по-новому поглянути на механізми формування й підтримки правопорядку.

До авторської класифікації парадигм, зокрема тих, що стосуються предмета нашого дослідження, слід зарахувати таку парадигму, як глобалізаційна. Саме глобалізаційна парадигма ставить перед нами проблематику перегляду старих термінологічних правових систем, дозволяючи нам зіставити усталені уявлення про правову дійсність в умовах глобалізації, а також потребу в розв'язанні у зв'язку з цим нових надсучасних завдань.

Отже, можна стверджувати, що право виступає інструментом глобалізації та засобом управління її процесами. Хоча глобалістські ідеї набули поширення ще у 1920-х роках, їхнє теоретико-методологічне оформлення відбулося лише після Другої світової війни. Феномен глобалізації поклав початок великому міждисциплінарного напрямку глобальних досліджень. Як доводять результати таких наукових напрацювань, глобалізаційна парадигма протистоїть культурно-

антропологічній парадигмі. Так, традиційно провідною ідеєю культурно-антропологічного підходу можна назвати її неоднорідність за змістом і різноманітність за формою. Глобалізаційний підхід, навпаки, наголошує на універсальності проблем, які постали перед сучасним людством. Під глобалізацією розуміють усе те, що сприяє універсалізації та адекватному функціонуванню інститутів – політичних, економічних, гуманітарних й ін. [207]. Помітною особливістю нашого часу є той факт, що глобалізація не встигає за глобалізмом, тобто фактичним розширенням ринку. Важливою проблемою сьогодні є приведення державно-правових інститутів у відповідність до змінюваних ринків [205].

Очевидно, що вивчення правових парадигм неможливе без розгляду, класифікації і визначення їхніх функцій. Парадигма відіграє помітну роль у законотворчості та праворозумінні. Затримка екстенсивного розвитку стане корисною для інтенсифікації опрацювання і розробки проблем того етапу пізнання, який вважається фундаментальним й основоположним для певної історичної епохи, сприятиме усвідомленню логічної необхідності переходу до нового етапу способом всебічного проникнення у змістовну суть досягнутих наукових результатів та їх повного застосування. Таким чином, будь-яка парадигма виконує гальмівну функцію для широкого наукового знання на певній стадії до повного з'ясування логічної необхідності її заперечення новим етапом розвитку знань. Отже, така функція матиме обмежувальне призначення. Прийнята правовим науковим співтовариством деякої правової парадигми, заперечує її напрями, методологію і концептуальність. Це обмежує свободу наукового співтовариства конкретними межами реально існуючої парадигми, орієнтуючи наукове співтовариство на детальніше вивчення цієї предметної галузі пізнання. У зв'язку з цим вважаємо, що погодимося з твердженням В. С. Нерсисянца, який запропонував називати парадигми не стільки формами організації наукового пізнання, скільки формами суто наукової діяльності [200]. У такому ракурсі під діяльністю розумітимемо активний процес взаємодії суб'єкта з об'єктом, який відбуватиметься за допомогою деяких

матеріалістичних й ідеалістичних ресурсів. Об'єктом у нашому дослідженні буде парадигма, суб'єктом слід розглядати кожного члена наукового співтовариства. Засобами взаємодії суб'єкта з об'єктом слугуватиме категоріально-понятійний апарат, принципи пізнавальної діяльності та інші аспекти, що становлять певну парадигму.

Парадигми мають як пізнавальну, так і нормативну функції та надають науковцям основні принципи їх пізнавальної діяльності й форми реалізації таких принципів. Парадигми, за словами Т. Куна, є джерелом методів, проблемних ситуацій, стандартів вирішення проблем, прийнятих у різних спільнотах учених [103]. Слід погодитися з авторами [68; 69; 166], які стверджують, що юрист повинен розуміти те, що раніше здавалося догмами, постулатами, аксіомами, і сьогодні в будь-який момент може піддатися сумніву й модифікації. Він повинен уміти орієнтуватися у сучасних і швидкоплинних концепціях: те, що тепер сприймається як норма, завтра, ймовірно, вважатиметься застарілим і таким, що не може застосовуватися у сучасних реаліях.

С. Хантінгтон у ході дискусії навколо висунутої ним же цивілізаційної моделі влучно наголосив, що одна з функцій парадигми полягає у виявленні того, що важливо, інша – у розгляді відомих явищ у новій перспективі [226].

Логічним буде зробити висновок, що слід виділяти інтерпретаційні функції правової парадигми. Парадигма сприяє появі новітніх трактувань правових явищ під кутом зору останніх сучасних наукових досягнень, а також допомагає осмислити явища минулих історичних періодів. Тільки досконало проаналізувавши парадигму, покладену в основу діяльності наукового співтовариства, можна інтерпретувати наукові доробки індивідумів, ідентифікованих як його членів, претендуючи на адекватність сприйняття і відображення ідей, закладених автором у початковому тексті. Автор тексту може бути відділений від інтерпретатора мовними, просторовими та часовими межами різних культур; позицію інтерпретатора ускладнюють також перетворення, що відбулися у минулий історичний період, категоризація

зовнішнього середовища [137, 140].

На нашу думку, сказане буде справедливим і для тексту закону. Так, прочитання закону правозастосовувачем пов'язано з процесом подолання змістових розбіжностей між особистістю і законодавцем. Основна робота професійного юриста полягає в пошуку й реалізації сенсу тексту закону. За римським правом, «*Est autem lex illa explicare*» (лат. букв. закон є те, що ми роз'яснюємо). Тільки після усвідомлення правозастосовувачем тексту закону ідея законодавця, закладена в правовій нормі, втілюється у конкретних практичних діях правозастосовувача [137]. Автори [213] наголошують, що провівши розмежувальні лінії між такими філософським поняттями, як «наукове» і «ненаукове», дефініція «парадигма» у дійсності тільки констатувала осмислення реально існуючого факту суворої відокремленості галузі науки від колонаукових і ненаукових структур знання. Таким чином, можемо стверджувати, що дана обставина дозволяє говорити про функції науковості правової парадигми; будь-яке згадування парадигми матиме науковий контекст.

На думку В. В. Оксамитного [123], проблематика суто дослідної діяльності правників вивчалася достатньо безсистемно, у результаті чого в юристів бракує емпірично перевірених критеріїв стосовно відмінності дійсно наукових знань від інших показників пізнавальної діяльності. Тому ми вважаємо, що таким критерієм можуть стати правові парадигми.

На наш погляд, вивчення правових парадигм сприяє виявленню загальної тенденції та закономірності розвитку правової науки: до парадигм звертаються і законодавці, й правозастосовувачі. Якщо судова практика виконує функції зворотного зв'язку, то парадигма, ймовірно, втілює функцію безпосереднього прямого зв'язку. Всі мають узгодити власну наукову діяльність із загальновизнаною парадигмою, яка слугує джерелом теоретико-методологічних конструкцій, що дозволяє діяти відповідно до сучасних громадсько-політичних і правових реалій. Тільки спираючись на єдині стандарти, користуючись одними і тими самими критеріями, можна досягти ефективного правового

регулювання.

Вважаємо за доцільне виділити дидактичну функцію правової парадигми. Виходимо з того, що виявлення правової парадигми в діяльності правового наукового співтовариства сприятиме усвідомленню цілей і змісту діяльності, встановленню закономірностей та принципів, відповідно до яких і вибудовується діяльність правового наукового співтовариства. Вивчення правових парадигм дозволить глибше усвідомити правову реальність, в якій вони існують. Пошук відповідей на правові питання у рамках чинного законодавства можна порівняти з вивченням наукової дисципліни за стислим, схематичним посібником, за схемою «питання – відповідь». Дослідження правової реальності так само може сформувати неправильне уявлення, якщо не враховувати існування інших аспектів цієї реальності.

Звісно ж, що правові парадигми відносно до процесу правотворчості й правореалізації виконують насамперед методологічну функцію. Парадигмальне мислення, з одного боку, полегшує пізнання в сфері вивчення фактичного стану справ у царині прийняття, дотримання і застосування правових норм, а з іншого – полегшує пошук заходів, спрямованих на поліпшення такого становища. Нова правова концепція має більше шансів набути ознак правової парадигми, якщо пропонуватиме новітній погляд, метод і методологію пізнання. Застосування невідомого методологічного апарату відкриває нові можливості в дослідженні проблем, які, здавалося б, уже вивчені досконало. Так, наприклад, представники соціологічної школи права вводять конкретно соціолого-статистичні підходи до основних методів права та намагаються використати підходи природничих наук.

Важливу роль у процесі правотворчості й правореалізації відіграє також теоретична функція правових парадигм. Законодавець, як правило, запозичує розроблені науковим співтовариством поняття і категорії, що становлять теоретичну основу певної правової парадигми. Велике значення теоретичної функції і в науковому пізнанні. Тут за допомогою понятійно-категоріального апарату дослідник засвоює знання про право, накопичені його попередниками,

описує спостережувані правові явища та пояснює їх. Так, прихильники синергетичної парадигми досліджують правову реальність, використовуючи такі поняття й категорії, як правова самоорганізація, правова ентропія, ентропійний оптимум, нелінійність, відкритість, флуктуації та ін.

Вивчення парадигм викликано і гносеологічними потребами правової науки та практики. Вся інформація в свідомості людини міститься у вигляді знаків. Після того, як знаки в результаті сприйняття закріплюються у свідомості, починається процес їх тлумачення, пізнання вкладених у них значень. Це відбувається за допомогою «кодексу значень», тобто шляхом мовчазної (чи явно вираженої) соціальної домовленості про значення знаків. Процеси, аналогічні тим, що відбуваються у свідомості, мають місце і в науці. Тут є свій «кодекс значень», який поповнюється та коригується в ході наукових дискусій, пошуків, досліджень. Найбільш значущі наукові ідеї, що лежать в основі подальших досліджень, набувають якості парадигм.

На наш погляд, існує певний взаємозв'язок між творчістю та парадигмою. Це викликало цілу низку нових проблем, не тільки структурно-організаційних та економічних, а й соціально-психологічних. Дана обставина детермінувала інтерес до проблем правотворчості. Відомо, що на процес правотворчості впливає безліч факторів. Ані дослідник, ані правознавець, який вивчає правотворчий процес, не знають поки механізму переходу з однієї звичної колії думки на іншу. Ризикнемо припустити, що одним з факторів, що детермінують подібні переходи, є виникнення нової правової парадигми. На цих засадах виділимо ще одну функцію правової парадигми – функцію стимулювання наукової правотворчості. Наукова правотворчість підкоряється об'єктивним закономірностям: цілеспрямованості, а тому протікає в певних межах, заданих предметом, та методом дослідження, а часом і науковим співтовариством. Ми вважаємо, що цілеспрямованість дослідження правових парадигм асоційована з правовим науковим співтовариством та має безпосередній вплив на стиль наукового мислення. Це своєрідний почерк, що дозволяє ідентифікувати вченого всередині наукового співтовариства на належність до нього.

Отже, правотворча діяльність лежить в основі реалізації певної правової парадигми. Тут необхідно застерегти від ототожнення процесу оволодіння правовими знаннями з науковою правотворчістю, яка насамперед передбачає рух на пошук нових результатів у правовій науці.

На нашу думку, реалізація функції стимулювання правотворчості тісно пов'язана з природою людини. Індивідуум самостійно ставить себе у певні рамки, дотримуючись, наприклад, певного стилю в житті, спілкуванні й мисленні. На думку психологів, це дає відчуття впевненості, захищеності від несанкціонованого вторгнення в особисте життя. Якщо брати в контексті нашого дослідження, то правова парадигма є також наслідком правової поведінки. Вибираючи правову парадигму, правник виходить з певного світогляду. Дана обставина справедлива і для правничої практики. Так, Т. В. Розова [113] не піддає сумніву, що питання верховної ідеї, або верховної мети, права може бути розглянуто лише в тісному зв'язку з загальним світоглядом. Авторка наголошує, що в ході пошуку ідеї права, право можна назвати відголоском великих філософських питань. На наш погляд, правова парадигма є якщо не причиною, то наслідком таких філософських узагальнень. У зв'язку з чим вважаємо за доцільне виділити ще одну функцію правових парадигм – світоглядну. З одного боку, світогляд впливає на вибір парадигми, з іншого – парадигма якщо не формує, то принаймні коригує світогляд. Зупинившись на одній з правових парадигм, людина добровільно звужує коло правових інтересів, вибираючи конкретний напрям дослідження права і погоджуючись з теоретико-методологічною базою правового наукового співтовариства.

Вважаємо, що світоглядна функція правових парадигм тісно пов'язана з уже розглянутою функцією стимулювання правової наукової творчості. Якщо згадати про основні історичні етапи розвитку правового наукового світогляду, то можна зазначити, що це відбувалося в постійному науковому онтологосеологічному дослідженні, стрижнем якого можна назвати головний принцип ефективності праці правника.

Окрім того, правова парадигма реалізує власні конструктивні завдання,

виконуючи такі функції:

1) критична функція правової парадигми полягає в оцінюванні теоретико-методологічних конструкцій одержання, перевірки і побудови правового знання;

2) селективна функція правової парадигми – це вибір з теоретико-методологічних конструкцій, методів і категоріального апарату правового знання;

3) вербальна функція правової парадигми – оформлення теоретико-фактажного знання у конкретно-теоретичному контексті правової науки;

4) науково передбачувана функція правової парадигми, а саме – визначення ймовірнісних ідей, потенційних напрямів новітніх правових методологій.

На нашу думку, функції правових парадигм у правовій науці та правничій практиці можуть мати певні розбіжності й не бути тотожними. Слід також враховувати і той факт, що правнича практика, яка відповідає «духу часу», здатна докорінно переорієнтуватися як у теоретико-методологічному напрямі, так і в стратегії дослідної правової діяльності. Правові парадигми з'являються в середовищі правових наукових співтовариств. Здобувши реальні доктринальні обриси, вони сприймаються суб'єктами правозастосування. Це сприйняття може бути як адекватним закладеним у правову парадигму ідеям, так і неадекватним. Від адекватності сприйняття залежить те, які функції виконують правові парадигми в процесі правореалізації [156, с. 24]. Неадекватність сприйняття правової дійсності може призвести до протилежних очікуваним результатів. Так, одним з постулатів правової парадигми є право на захист і насамперед – право на судовий захист. У праці автор наголошує на тому, що більшість населення вбачають у суді лише таке місце, в якому людину позбавляють свободи, а не місце, в якому захищають її права. І правовий нігілізм, який панує в українському суспільстві, навіть реформування законодавства і законодавчої творчості мали недостатній вплив на індиферентне ставлення українців до правосуддя [68].

Так, у ст. 55 Конституції України сказано, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [88, ст. 55].

Розглянемо для наочності приклад надання кваліфікованої платної правничої допомоги. Припустимо таку ситуацію, коли певна особа, що обіймає деяку посаду, була обвинувачена у скоєнні службового правопорушення. Відповідно до чинного Кримінального кодексу України у розд. 18 «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» у ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» [99] така особа може бути тимчасово відсторонена від займаної посади. Праця захисника оплачується з розрахунку: близько семи тисяч гривень за попереднє слідство і приблизно по 2 тисячі за кожен судодень. Очевидно, що послуги адвоката в розглянутій нами ситуації виявляються достатньо дорогими, щоб користуватися ними постійно на час правових дій, і обвинувачений зможе скористатися послугами адвоката нетривалий час. З практики відомо, що судова тяганина триває по кілька років, а це і матеріальні, й моральні затрати. У результаті обвинувачений свідомо відмовляється від думки про повне виправдання себе і погоджується на співпрацю зі стороною обвинувачення, частково визнаючи власну провину. В наявності неадекватне сприйняття стороною обвинувачення в особі прокуратури принципу «права опору».

Неадекватне сприйняття правових парадигм можливе не лише тими правниками, які займаються безпосередньою правничою практикою, а й правниками-теоретиками, що полягає у неможливості врахувати «дух часу», зробити правильні узагальнення, які б допомогли або змінити чинну правову парадигму, або розробити й опрацювати правові новації.

Висновки до Розділу 1

Досліджуючи питання загальнотеоретичних засад правових парадигм у контексті теорії держави і права, вважаємо за потрібне зробити такі висновки.

1. Для правової науки першочергове значення має узагальнене визначення правової парадигми, в рамках якої вона буде розглядатися як дисциплінарна правова матриця. У вузькому трактуванні, правова парадигма подана як моделі, зразок для обґрунтування й розмежування таких правових понять, як «правові принципи», «правові аксіоми», «правові конструкції» та ін.

2. Доведено, що загальнотеоретичні засади правових парадигм слід розглядати як сукупність абсолютизованих компонентів правової дійсності, а саме як правові принципи пізнавальної діяльності, правові теоретичні конструкції, ціннісні правові настанови, філософсько-правові концептуальні погляди на загальнотеоретичні засади правових парадигм у контексті теорії держави і права, які застосовуються членами правового наукового співтовариства без сумнівів та суперечностей і становлять основу правової діяльності з накопичення правових наукових знань, формують парадигмальне бачення правової дійсності й у кінцевому підсумку детермінують еволюційну фазу формування правової системи, що знайшла відображення у концепції «духу часу».

3. Досліджено правове явище «депарадигмальне» у правовій науці й доведено, що відсутність еволюційності має негативний вплив на формування правової системи в межах прийнятої правової парадигми.

4. Обґрунтовано, що правові явища, віддзеркалені в таких поняттях правової дійсності, як «правова теорія», «правова концепція», «правова

доктрина», не можуть бути застосовані на одних етапах наукового правового пізнання разом з правовими парадигмами, оскільки в такій ієрархії правові парадигми посідають вищі щаблі, що характеризує їхній метатеоретичний правовий рівень.

5. Проаналізовано, що вивчення співвідношення правових парадигм з формами організації правового наукового знання метатеоретичного рівня, а саме як інтертеорія, правовий стиль мислення, правове бачення світу, або правовий світогляд, та ін. розкриває парадигмальне розуміння права в широкому сенсі – в обсязі дисциплінарної матриці, й охоплює зміст правових термінів у парадигмальній концепції, що має самостійне філософсько-правове навантаження.

6. Запропоновано авторську класифікацію правових парадигм:

– за рівнем авторитетності та впливу на правничу практику пропонуємо класифікувати правові парадигми на панівну правову парадигму і низку допоміжних правових парадигм;

– залежно від онтолого-гносеологічного підходу до праворозуміння: легістська, філософсько-правова, лібертарно-правова;

– за рівнем і характером сприйняття правової дійсності – синергетично-глобалізаційна.

7. Обґрунтовано важливість концепції «духу часу» у формуванні загальнотеоретичних засад правових парадигм та правову спадкоємність у формуванні правових парадигм у контексті теорії держави і права.

8. Визначено й аргументовано функції правових парадигм з позицій їхніх загальнотеоретичних засад і в практичній значущості для правничої діяльності. Доведено, що загальнотеоретичні засади правових парадигм формуються в середовищі правових наукових співтовариств, ґрунтуючись на реальних концептуальних правових явищах, які сприймаються суб'єктами правозастосування.

РОЗДІЛ 2

ПАРАДИГМАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЯК ФАКТОР ОБ'ЄКТИВІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

2.1 Гносеологічно-емпіричні підстави парадигмально-правових методів наукового пізнання загальнотеоретичних засад правових парадигм

Беручи до уваги загальнотеоретичні засади правових парадигм, логічно у даному контексті розглянути гносеологічно-емпіричні підстави парадигмально-правових методів наукового пізнання загальнотеоретичних засад правових парадигм. Як було показано у розділі 1 дисертаційного дослідження, опрацювання й наукове обґрунтування парадигмально-правових методів наукового пізнання – це одне з першочергових завдань правового наукового співтовариства.

Наукова революція, що відбулася у філософії права у Новітній час, – це процес зміни парадигми і, зокрема, правових парадигм та їхніх різновидів. Правову парадигму прийнято вважати науковим досягненням, що покладено в основу діяльності правового наукового співтовариства. Узагальнене наукове досягнення асоціюється насамперед з науковим результатом як таким, що одержаний у процесі фундаментально-прикладних наукових досліджень і зафіксований на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття й ін. та базується на суворих наукових принципах. Наукове досягнення пов'язується з відкриттями, особливість яких полягає в постановці й науковому обґрунтуванні досліджуваної проблематики.

Застосовувати термін «правове відкриття» у контексті теорії держави і права, на нашу думку, можна лише з певною часткою вірогідності: якщо в

природничих науках відкриття є конкретно науковими, завдяки яким виявляються нові факти й явища, то у філософії права під відкриттям мають на увазі систему нового бачення правового явища, новітнє праворозуміння, засноване на аналізі та наукових результатах уже існуючих правових даних.

Щоб науково обґрунтувати те, що означає наукове правове відкриття, слід з'ясувати не те, що саме розкривається, а те, як це відкриття відбулося. Отже, тут особливе значення має не зміст набуття знань, а саме форма, змістовне наповнення такого правового явища.

Наукове правове відкриття може бути й емпіричним, і теоретичним. У розвитку сучасної правової науки теоретичні відкриття відіграють набагато важливішу роль у зіставленні з емпіричними: саме вони сприяють напрацюванню новітніх поглядів у правовій науці. Однак кожне дійсно науково-теоретичне правове відкриття має чітко встановлений фактичний фундамент, який спирається на визначені теоретико-методологічні правові засади. Емпіричне правове відкриття не містить будь-якого пояснення досліджуваного факту й обмежується лише його констатацією та описом. Теоретичне правове відкриття являє собою узагальнення правових фактів, встановлення і розкриття між ними внутрішнього зв'язку з метою пояснення, розгорнення їхньої сутності.

Поняття наукової революції в повсякденній правосвідомості достатньо мало досліджено в правовій науці [6; 79; 129; 153; 158; 197; 225]. Про докорінні перетворення у наукових колах точаться постійні дискусії: чи то йдеться про нові соціально-правові відносини, застосування новітніх технологій у правничій діяльності, чи про сучасні течії в науково-правовій сфері, чи то нові відкриття в правовій науці – все це доповнює уявлення конкретного індивідуума про правове середовище, в якому він функціонує й діє. У контексті концепції «духу часу» революційні зміни у праві та праворозумінні – це довготривалі філософсько-правові явища, історично закономірний ланцюг докорінних перетворень, які складаються з об'єктивно потрібних соціально-економічних, політичних і державно-правових засад.

Т. Кун, згадуючи про революції, на нашу думку, не мав на увазі суто масштабних наукових перетворень, при цьому зазначаючи, що революція – це різновид змін, що передбачає певну реконструкцію приписів і настанов, якими керуються різні групи науковців замкненого наукового співтовариства [103].

Дж. Агассі виділяє три основні погляди на джерела наукових революцій, які превалюють у фаховій літературі. Перша була описана Ф. Беконом [181] і полягала в тому, що наука зароджується у результаті революційних збурень і перемоги над вірою в забобони, втім у самій споруді науки кожна її частина так фундаментально викладена, що витримає цей натиск незалежно від будь-яких потрясінь і не зможе похитнутися [2]. Така концепція допускає лише наявність єдиної революції в науці, коли науковий погляд візьме гору над помилковим. Друга позиція, описувана Дж. Агассі, виражена в континуалістській концепції П. Дюгема [61], згідно з якою кожне досягнення науки може бути модифіковано, але не спростовано (концепція, яка заперечує будь-які докорінні перетворення, тобто революційність змін).

Третій погляд розробив К. Поппер [136], згідно з яким, якщо теорію неможливо спростувати за допомогою емпіричних даних, тоді її можна вважати ненауковою (концепція перманентної революції). На думку Дж. Агассі, Т. Кун модифікував концепцію П. Дюгема, пристосовуючи її до концепції «духу часу». В такому контексті, беручи до уваги тему нашого дисертаційного дослідження, можна стверджувати, що в основу проведення революційних правових реформ часто покладено неісторичне праворозуміння. На нашу думку, право не можна довільно змінити у певний історичний момент. Слід враховувати правові джерела минулих історичних періодів (тобто «дух часу»), шлях історичного розвитку (докорінність змін у певний період) потрібно поєднувати з чинним національним і міжнародним правом.

Говорячи про термін «революція» у контексті права, науковці мають на увазі не насильницькі дії, а лише такі, що дозволятимуть використовувати дану дефініцію у природничих науках, а саме – нерівномірний, стрибкоподібний перехід з одного якісного стану в інший. Отже, відбуваються певні науково-

практичні заходи для консолідації кращих теоретико-методологічних умов, спрямовані на подолання атаків у правознавстві та формування новітніх сучасних правових засад на базі теорії держави і права.

Слід сказати, що в правовій науці не відбувається таких кардинальних змін, які характерні, наприклад, сфері природничо-наукового знання. Так, наприклад, Цивільний кодекс і Цивільний процесуальний кодекс України [198; 200] у загальній частині зберігають певні положення кодексу Української РСР 1963 р. [199], однак докорінних змін зазнало змістове наповнення їх особливої частини. Доказом вище сформульованої позиції можна вважати збереження наукової цінності праць, написаних у попередні історичні періоди з теорії права в рамках правової науки. Змінюється лише їхня ідеологічна складова, яка має чітко виражений парадигмально-правовий характер.

Часи незалежності України були ознаменовані різким підйомом аналітичного правознавства, особливо в цивілістиці, а також у трудовому праві, сімейному праві, процесуальних галузях, у теорії кримінального права, дістали подальшого опрацювання і загальнотеоретичні положення спеціально правового профілю, затверджені такі фундаментальні загальні поняття, як «право», «суб'єктивне право», «правовідносини», «законність», «правосвідомість» та ін. З цього випливає, що загальнотеоретичні засади правових парадигм, які спираються на інформацію аналітичної юриспруденції, щонайменше схильні до впливу парадигмально-правової теорії. Правові парадигми впливають на правову матерію переважно через інші складові теорії держави і права, а саме – філософію права та соціологію права.

Вважаємо, що на сучасному етапі суспільного розвитку революції в праві як процес зміни правових парадигм відбуваються не у вигляді нерівномірних змін, а протягом досить тривалого часу. Для того щоб парадигмально-правова концепція стала правовою парадигмою в умовах відсутності глобальних соціальних потрясінь, потрібно ґрунтовне наукове осмислення, теоретичне дискусювання й ґносеологічно-емпірична перевірка наукових результатів, переконання законотворців і загалом правового наукового співтовариства у

необхідності узгодження та прийняття такої парадигми. Як доводить правнича практика, у таких неприродничих дисциплінах, як правознавство набагато важче спростувати правоту панівного напрямку думки, використовуючи раціональну аргументацію.

На наше переконання, доцільно за сучасних умов розробляти новітні правові концепції, що претендуватимуть на статус правових парадигм у тих галузях правової науки, які тісно приєднуються до чинної панівної правової парадигми. Це пов'язано з тим, що різкі перетворення у правовій парадигмі неминуче пов'язані з соціальною конфронтацією, яка може вийти за межі керованості й спричинити насильницьку зміну соціально-політичного устрою. З огляду на історичний і сучасний досвід найбільш конструктивними вбачаються законні демократичні форми впливу на владу, і спектр такої поведінки громадян може бути найрізноманітнішим, насамперед це реалізація громадянами виборчих прав під час демократичного виборчого процесу. Однак якщо брати до розгляду українські реалії, виборчий процес у сучасних умовах характеризується низьким рівнем електорально-правової культури й очевидною схильністю до хаотичності одержуваних результатів під час вирішення спірних і конфліктних ситуацій (наприклад, різноманітна практика вирішення виборчих суперечок та правопорушень) [115; 191].

Усе це, на наш погляд, обумовлено недостатньо відповідною для української правових реалій нормативною моделлю, основу якої становить певна правова парадигма. Якщо в реалізації нормативної правової моделі спостерігаються певні похибки і порушення, отже, можна стверджувати, що під час її створення не була досягнута парадигмальна стадія, або допарадигмальна стадія, і це можна пояснити тим, що проблема криється у конкретній правовій парадигмі (депарадигмальна стадія).

Одним з інструментів удосконалення чинної нормативної моделі, а значить, і досягнення її парадигмальної стадії, є виборчий спір як процедура розгляду претензій сторін, які виникають з приводу застосування законодавства про вибори, з метою захисту й офіційного визнання прав і законних інтересів

виборців, що не веде до правової відповідальності. Виборчі спори необхідні, тому що виборчий процес має змагальний характер, результатом якого є право на владу. Разом з тим, виборчі суперечки не завжди свідчать про недоліки у роботі виборчих комісій. Частіше це окремі кандидати, прагнучи привернути увагу виборців, намагаються використовувати будь-який привід для конфліктної ситуації і втягнути виборчі комісії до правового розгляду, а в разі, якщо вони не будуть обрані, використовувати цей аргумент на заперечення результатів виборів.

На нашу думку, природа виборчих суперечок достатньо конструктивна і демократична, що дозволяє виявити найбільш вузькі місця чинного виборчого законодавства України, сприяючи тим самим удосконаленню його у межах панівної правової парадигми або орієнтуючи законодавця на потребу прийняття новітньої правової парадигми. Виборчі спори також сприяють підвищенню рівня електорально-правової культури, оскільки їхній дозвіл має чітко виражений публічний характер. Окрім того, виборчий спір також сприяє подоланню виборчого масового ухиляння від участі у виборах, а також систематичної відсутності на засіданнях членів колегіальних органів і політичної індіферентності. Контекст висвітлення у мас-медіа інформації про виборчі суперечки може відігравати помітну роль у завоюванні виборців, ніж результат, одержаний у процесі їх вирішення в установленому законодавством порядку. На підставі викладеного вище доходимо висновку, що виборчий спір сприяє як удосконаленню панівної правової парадигми (досягнення парадигмальної стадії), так і орієнтації правників-науковців та законодавців на необхідність її зміни.

Самодостатнім інструментом зміни правової парадигми, що не викликає масштабних соціальних потрясінь, виділимо інститут представницької демократії. У країнах з розвиненою демократичною системою парламентаризму, стійким суспільно-політичним устроєм і усталеними ціннісно-нормативними системами проблематика відповідності чинного національного законодавства до соціальних потреб та очікувань вирішується за

допомогою демократичного механізму виборів до представницьких органів влади. При цьому ключову роль у виборчому процесі відіграють саме політичні партії. Безпосередній вплив громадської думки на законотворчість, без належного політичного опосередкування, веде до ситуативного прийняття законів, поглиблюючи таку негативну тенденцію, як правова інфляція [139].

Вважаємо, що наявність певного правового інструментарію зніме актуальність і потреби у революційних перетвореннях правової системи у разі зміни правових парадигм, що передбачає досконале застосування переваг правових інструментів, а саме – правових конструкцій, правових презумпцій, правових фікцій, спеціалізованої правової термінології та ін.

Застосування правового інструментарію на науково обґрунтованій основі створить умови, за яких правники у правничій практиці будуть спроможні приймати виважені рішення у конкретній справі з урахуванням чинної на цей історичний період правової парадигми, не порушуючи конкретних меж правового регулювання; і закріплення новітньої правової парадигми у позитивному праві потребуватимуть мінімальних перетворень у законодавстві.

У контексті нашого дисертаційного дослідження загальнотеоретичних засад правових парадигм варто зупинитися на розгляді впливу ще одного правового інструментарію на правові парадигми – це категорія «правова позиція». Як приклад утілення правових позицій, можна навести такі: правові позиції органів судової влади і правопорядку Конституційного Суду України, правові позиції депутатського корпусу Верховної Ради України, підзвітність Президента України і Прем'єр-Міністра України, а також правові позиції суб'єктів правовідносин, правові позиції правозахисних структур, правові позиції представників правового наукового співтовариства. Науково-технічний прогрес неминуче несе й новітні теоретичні знання, сучасну методологію пізнання, а отже, й появу нових парадигм і докорінний перегляд старих парадигмально-правових концепцій [183].

На сучасному етапі розвитку наукового правового знання й у зв'язку з тісною взаємодією наукових дисциплін методологія пошуку гносеологічно-

емпіричних підстав за рахунок зрощення парадигмально-правових настанов із різними науковими дисциплінами дедалі активніше починають впливати на внутрішньодисциплінарні механізми інтенсивного поглиблення знань і навіть керувати такими механізмами.

Так, синергетична парадигма в правовій науці стала результатом парадигмального зрощення правових парадигм із парадигмами інших дисциплін завдяки тому, що сучасна синергетика набула характеру універсальної теорії еволюції і самоорганізації будь-яких складних систем та, тим самим, сучасної парадигмальної еволюції. Причина цього криється в тому, що фахівець, обмежений вузькістю суто професійних знань і навичок, діє в суспільно і науково усталених концепціях думок і авторитетів, що заважає йому поглянути на сформовані й поширені погляди, настанови і теорії під іншим кутом зору. Причиною, на нашу думку, може бути індивідуальна прихильність до парадигмальних стереотипів.

Вище ми обґрунтовували, що правова парадигма покликана виконувати функцію затримки певного правового знання на якійсь стадії, це по-перше; і по-друге, стверджувати певне правове знання до повного з'ясування логічної потреби у запереченні такої правової парадигми на новому етапі розвитку. Дана обставина дозволяє стверджувати, що правова парадигма може як стимулювати правотворчий та правозастосовчий процеси, так і блокувати їх. Наукова правова думка й наукові правові концепції підпадають під постійну еволюційну дію і перебувають у безперервному русі не тому, що змінюється думка її лідерів, а тому, що з'являються нові лідери, місце наукових авторитетів посідають нові науковці, які мають сучасний погляд на навіть традиційну ситуацію [185]. Таким чином, новітня досліджувана правова реальність і нові норми пізнавальної діяльності правового наукового співтовариства, утверджуючись у правовій науці, можуть згодом еволюціонувати та посилити власний. Отже, у контексті гносеологічно-емпіричних підстав можна виділити такі підходи до дослідження змін правових парадигм: по-перше, за рахунок внутрішньодисциплінарного розвитку правових знань; по-друге, за рахунок

міждисциплінарних зв'язків, своєрідного зрощення парадигмально-правових настанов; і тому, впроваджуючи в нову правову галузь результати досліджень правового наукового співтовариства, парадигмально-правові принципи стають правовою дійсністю.

2.2 Парадигмально-правова концепція як загальнотеоретичний базис правових наукових співтовариств у контексті загальнотеоретичних засад правових парадигм

Спеціально-правові засоби, процедури, прийоми, форми і підходи дослідної діяльності характерні лише для правової науки. У спеціалізованій літературі на цьому рівні традиційно виділяють такі підходи, як спеціально-правовий, інтерпретацій і метод порівняльного правознавства [8; 17; 27; 109; 126; 130; 134]. Це відображує рівень нормативної організації пошукового процесу в межах правової науки, що безпосередньо пов'язано з системною організацією та її предметом. Як правило, ґрунтуючись на правничому і науково-правничому досвіді, можна стверджувати, що чим складнішими й різноплановими будуть застосовувані підходи, методи, інструменти і форми дослідження правової науки, тим складнішим виявиться її предмет. Особливістю теоретико-методологічних засобів пошуку загальнотеоретичних засад правових парадигм можна назвати зміст предмета правових парадигм у співвідношенні з загальнонауковими діями та процедурами.

Звертаючись до парадигмальної концепції Т. Куна, слід наголосити, що ключовим поняттям у його теорії можна вважати не парадигму, як уже склалося за традицією, а таку узагальнену ознаку, як наукове співтовариство [102]. Т. Кун через наукове співтовариство вводить у парадигмальну концепцію, на противагу від іманентної, людину як частину такого наукового співтовариства. Згідно з концепцією Куна науковець може бути зрозумілий як учений тільки за його належністю до наукового співтовариства, всі члени якого дотримуються певної парадигми; саме така парадигма, в свою чергу, характеризується

сукупністю знань й особливостями підходу до вирішення наукових проблем, прийнятих даним науковим співтовариством. Т. Кун стверджує, що першочергово парадигма керує не галуззю дослідження, а групою вчених-дослідників. Будь-який аналіз дослідження, який скеровується парадигмою, повинен починатися з призначення відповідальної групи за проведення такого дослідження [102, с. 50]. Виокремлення правових парадигм як об'єкта прихильності наукового співтовариства стало можливим лише зі збільшенням кількості вчених і в зв'язку з диференціацією їхньої діяльності, а також завдяки змінам основ наукового пошуку.

Займаючись розробкою фрагмента правової дійсності, необхідно мати не стільки детальне уявлення про правову дійсність, скільки відчувати, в якому напрямі вона еволюціонує. Слушним убачається вислів А. Шопенгауера, що окремий учений не може бути енциклопедистом, енциклопедичність – ознака всього наукового співтовариства, а дослідник є його складовою частиною [209, с. 30].

Сьогодні вже стала безперечним фактом поява безлічі новітніх правових наукових дисциплін, кожна з яких має нескінченну кількість напрямів правових досліджень, що охоплюють неосяжний фактичний і теоретичний матеріал. Еволюційна спрямованість дослідження правової дійсності прищеплюється за допомогою вивчення правової парадигми, в рамках якої буде проводитися намічене дослідження.

Початок процесу формування правових наукових співтовариств поклала деідеологізація суспільних відносин, а отже, і деідеологізація права як одного з регуляторів цих відносин. Кількість осіб, що займаються правовою наукою, зросла у кілька разів, свідченням чого є велика кількість дисертаційних досліджень у галузі права, зокрема теорії держави і права. Спостерігається піднесення впливу професії правника та викликане цим збільшення кількості бажаючих здобути фахову правову освіту. Навіть у сучасних умовах інтерес до правової науки достатньо високий, і першим кроком на шляху інтенсифікації правової науки можна вважати формування правових наукових співтовариств.

У сучасних умовах незалежної України існує певна специфіка ідентифікації групової належності вчених-правників. У правовій науці стали вживати термін «правова наукова школа», який, на наш погляд, не слід ототожнювати з терміном правового наукового співтовариства. Критеріями розмежування галузей права традиційно використовують предмет і метод правового регулювання. Очевидно, що, виходячи з цього, будь-яку галузь права можна подати як правову парадигму. Вважаємо, науковою школою не слід вважати будь-який вищий навчальний заклад. І причиною цього можна назвати брак висококваліфікованих спеціалістів. Як свідчить світова практика, потрібна кількість та якість таких фахівців з галузі права можуть забезпечити тільки ефективні у межах закладу освіти магістратури і докторантури. Тільки через певний достатньо тривалий проміжок часу сформуються в Україні сучасні наукові правові традиції й власні наукові школи. Про нахил до певної правової парадигми (а отже, і до правового наукового співтовариства) можуть говорити науковці-правники, які працюють як у традиційному, тобто такому закладі освіти, в якому сформувалися певні наукові традиції дослідження і навчання, так і в новому сучасному закладі освіти, що бере за основу провідні наукові доробки та використовує новітні технології, і все це має ґрунтуватися на загальнонаукових парадигмах.

На даний час, як загальнонаукові парадигми, виділяють синергетичну і глобалізаційну, в межах правової говорять про загальноправову парадигму. Повторимо тезу, що правове наукове співтовариство не можна уподібнювати до якогось навчального закладу або асоціювати з особою науковця, таке правове співтовариство безпосередньо пов'язане з певною правовою парадигмою.

Окремі правові наукові школи можуть по-різному підходити до поняття і змісту законодавства, правових норм та їх практичним застосуванням, з вивченням і науковою розробкою правознавства. Так, можна виділити три позиції теоретиків права до поняття й змісту дефініції «правова система». По-перше, спосіб ототожнення правової системи лише з формами прояву права (правовими нормами, правовідносинами і правосвідомістю); по-друге, підхід

рівнозначного використання термінів правової системи й системи правових явищ, що функціонують у державі. Третій підхід – уміщення до дефініції правової системи як нормативної, правореалізації та ідеологічну складові, так й організаційну, яку подано у вигляді сукупності певних правничих установ, що функціонують у державі. Вважаємо, що існування різних підходів до визначення правових категорій цілком допустимо у рамках панівної правової парадигми, яка припускає певний відсоток відхилення у деталях. З цієї причини недоцільно стверджувати про відмінності правових парадигм, що покладені в основу діяльності науковців-правників з різних галузей права. До того ж всі правові дисципліни тісно взаємопов'язані, що виключає відмінність їхніх парадигмально-правових засад [43].

Окрім того, поняття правової наукової школи в деяких деталях за змістом збігається з поняттями правової теорії, правового вчення, правової концепції, правової доктрини. Одне й те саме вчення про соціальне походження права у межах навіть одного видання можуть називати і правовою науковою школою, і правовою концепцією, і правовою теорією (наприклад, психологічна правова школа, психологічна теорія права, психологічна концепція права та ін.).

Поняття правової школи може вживатися на метатеоретичному рівні з переважанням гносеологічної складової, завдяки якій формуються системи різних правових наукових шкіл, наприклад, публічного і приватного права, внутрішньодержавні напрями публічно-правової школи та ін. Також цілком можливе використання на теоретико-методологічному рівні поняття «правова наукова школа» синонімічно до понять «правова теорія», «правове вчення», «правова концепція», «правова доктрина». У такому контексті на перший план виходить онтологічна складова цієї дефініції [70].

Правова наукова школа – це порівняно нове поняття, і тому майже не опрацьоване в правовій науці та правничій практиці. Специфічними ознаками правової наукової школи можна виокремити чітку окресленість на впровадження на державному рівні правничої політики; доведення до рівня правореалізації одержаних у правотворчості онтологічно-гносеологічних

результатів; тісна взаємодія з правничою практикою, спрямованою на ефективне розв'язання складних правових питань; очевидна дієвість запроваджених науково-правових розробок; існування й якісне функціонування різних правничих структур, а саме: центрів правничої допомоги, науково-правових дослідних інститутів, правових лабораторій, проведення на постійній основі тренінгів і семінарів з права.

Вважаємо, що не слід абсолютизувати значення конкретної правової наукової школи у становленні науковця-правника, так як діяльність у межах загальної панівної правової парадигми не дозволяє виходити за рамки усталених теоретико-методологічних настанов. Як показує багаторічний світовий і вітчизняний досвід, різниця між науковими правовими школами полягає в їхньому територіальному розташуванні. З урахуванням новітніх комунікаційних технологій та розвитку наукової правничої думки сьогодні не становить перешкод обмін і налагодження комунікаційних зв'язків між стенфордською правовою школою, харківською й київською правовими школами. За сучасних комунікацій представники з різних шкіл, що розміщені територіально навіть на різних континентах, плідно обмінюються думками, мають спільні предмети наукових розробок.

До складу правового наукового співтовариства традиційно входять дослідники з певної спеціальності, які мають належну освіту і набули певних професійних правничих навичок. Вивчення правових парадигм можна вважати тим основним аргументом, що готує майбутнього правника до членства саме у тому чи тому правовому науковому співтоваристві. Оскільки правник у професійній діяльності долучається до певної групи людей, які досліджували засади їхньої наукової галузі на таких саме конкретних моделях, отже, подальша практика правника у науковому дослідженні, як правило, виявить докорінне розходження з правовими фундаментальними принципами. Вчені-правники, наукова діяльність яких вибудовується на однакових правових парадигмах, спираються на однакові теоретико-методологічні засади і керуються однаковими стандартами у науково-правничій практиці. Така

однаковість правових настанов і видима узгодженість слугують передумовою ефективної функціональності науки, іншими словами, для становлення й спадкоємності правничих традицій у певному правовому напрямі дослідження.

Вважаємо, що однією з найбільш важливих ознак правового наукового співтовариства є саме наукова спрямованість – науковість – його діяльності. Зберігає дискусійність у цьому контексті питання науковості філософсько-правової концепції теорії держави і права. На нашу думку, найближчим часом із великою часткою вірогідності можна очікувати появу новітніх правових теорій, які зможуть претендувати на набуття ознак правових парадигм. І з цих причини перед дослідником постає загальнофілософське питання вибору. Отже, у такому контексті важливо мати чітке розмежування таких філософсько-правових понять, як «наукове правове» і «квазінаукове правове», або ненаукове правове. У пошуках відповіді на ці складні філософсько-правові питання раціонально ефективним буде орієнтуватися на правове наукове співтовариство, яке спроможне правильно зорієнтувати в онтологічно-гносеологічних дослідженнях правника. За сучасних умов браку критеріїв чіткого розмежування наукового правового від квазінаукового правового слід усвідомлювати напрацьовані попереднім досвідом наукового знання про право. Вважаємо, що за один із критеріїв науковості правової парадигми можна брати панівну правову парадигму, покладену в основу діяльності певного правового наукового співтовариства. У пошуках критеріїв науковості правового, на думку авторів [62; 204; 207], пропонує звернутися до філософського розуміння науки, виділяючи однією з загальнотеоретичних підстав наукове бачення світу. Слід наголосити, що поняття науково-правового бачення світу і правової парадигми в наукових колах розглядають як синоніми.

Існують певні особливості формування правових наукових шкіл та правових наукових співтовариств. Правові наукові школи, як правило, формуються на базі окремих галузей права. На наш погляд, можна виділити два типи наукових шкіл: першу можна назвати авторитетною, або лідерською, й яка групується навколо авторитетного науковця і керівника та всіх його учнів;

друга група асоційована, коли науковці-правники однієї галузі права асоціюють себе з певною правовою науковою школою. З правовим науковим співтовариством можуть асоціювати себе вчені з різних галузей права і правових наукових шкіл, так як розробляють певні фрагменти правової дійсності, що у сукупності становить правову парадигму. Причому ці складові можуть мати різні інтерпретації, що й обумовлено наявністю різних правових наукових шкіл. Вважаємо, що тут повинні бути двосторонні асоціації. Можна вважати себе членом тільки того правового наукового співтовариства, яке приймає вченого до своїх лав. Цей процес досить тривалий. Щоб стати членом правового наукового співтовариства, слід посісти авторитетне місце серед правників-науковців і здобути вагомий науковий авторитет. Ознаками такого визнання можуть стати ґрунтовні наукові публікації та багаторазове посилення на праці такого науковця в публікаціях інших учених. Таке поводження робить правову парадигму певного правового наукового співтовариства більш впливовою серед науковців-правників, що залучає до кола правового наукового співтовариства нових заінтересованих членів. Однак таке членство не варто абсолютизувати, і це зовсім не означатиме, що всі члени даного правового наукового співтовариства займаються винятково розробкою однієї правової парадигми. Також науковці, які входять до одного правового наукового співтовариства, не припиняють своєї діяльності в інших структурах, асоціюючи себе з різними науковими співтовариствами одночасно, враховуючи вплив різних парадигм у ході свого наукового дослідження. Отже, критерієм зарахування знань до наукових правових є не вид діяльності суб'єкта, а досягнення результатів, що збагачують і розвивають науку. З огляду на це, заснування та функціонування багатогалузевих законодавчих комплексів потребує участі не лише висококваліфікованих правників із багатим правничим досвідом, а й представників з інших наукових галузей і професій, таких як соціологи, економісти, мовники, демографи та ін. Таким чином, можемо стверджувати про відкритість правового наукового співтовариства як елементу соціально-правової системи. Правові наукові співтовариства формуються, як

правило, на базі профільних вищих закладів освіти, втім нераціонально асоціювати їх з конкретним навчальним закладом.

Затвердження правових концепцій, як правових парадигм, здійснюється у процесі правової наукової діяльності, що включає публікацію праць певного змісту і структури, за якою вивчають навчальний предмет, ґрунтовні наукові дослідження, підготовку підручників, монографій, навчальних посібників, оприлюднення у періодичних виданнях наукових статей, а також творча праця над дисертаційними дослідженнями, проведення наукових тренінгів, семінарів, конференцій, симпозіумів та ін. Важливим етапом залучення до правових парадигм є процес правничого навчання, у ході якого члени правового наукового співтовариства орієнтують молоде покоління правників на вибір науково-правового напрямку досліджень, у такий спосіб нав'язуючи їм власну думку на досліджувані питання і, власне, певну парадигму.

Таким чином, правове наукове співтовариство має помітний вплив на професійне становлення правника. Діяльність самого наукового співтовариства відбувається на тлі певної правової парадигми (або кількох правових парадигм), яку можна представити у вигляді конкретного наукового досягнення в галузі права, що є об'єктом професійної прихильності правового наукового співтовариства. У зв'язку з цим вважаємо, що методологічно неправильно розглядати правову парадигму у відриві від правового наукового співтовариства. Теоретико-методологічною основою такого онтологічного пізнання права може стати епістеміологічна парадигма, яку описав Т. Хойруп [192]. На наш погляд, правильніше було б вжити вираз «епістеміологічна концепція». Як стверджує Т. Хойруп, якщо парадигма покладена у фундамент діяльності наукового співтовариства, то вже не може претендувати на авторство положень, реалізованих іншими вченими (нехай навіть навіяні його концепцією), які в сукупності становлять парадигму [192, с. 52].

Вважаємо, що слід розрізняти поняття «правове наукове співтовариство» і «професійна правнича група». Якщо в першому випадку критерієм виділення є напрям дослідження права, то в другому – безпосередня належність до

певного роду занять і діяльності. Таким чином, що узагальнено правове наукове співтовариство можна охарактеризувати як відкриту систему, що має властивість до самоорганізації, існування якого має всі ознаки віртуальності й спрямоване на стимулювання конкретного напрямку правової наукової діяльності з накопичення гносеологічно-онтологічних знань про правову дійсність у чітко встановлених межах певної правової парадигми, завдяки науково-правовому формуванню уявлення про актуальність такого напрямку, який позиціонується як фактор суб'єктивності в сприйнятті правової дійсності.

Таким чином, правове наукове співтовариство можна вважати самоорганізуючою системою. Як і будь-яка самоорганізуюча система, правове наукове співтовариство не лише поширює на інші сфери й галузі права та правової науки загалом власні науково-правові принципи і структуру, а й відбирає багату енергією матерію, інтегрує її до власної структури і у такий спосіб підвищує рівень свого внутрішнього порядку [70]. Під час процесу самоорганізації відбувається створення нових структур. Вважаємо, що питання самоорганізації правового наукового співтовариства заслуговує подальшого теоретико-методологічного опрацювання у рамках окремого науково-правового дослідження.

Кожен окремий учений-правник, як правило, працює з великою кількістю правових парадигм, так як розробка пріоритетної для нього сфери наукових досліджень пов'язана з потребою в абстрагуванні від конкуруючих напрямів. Так, розробка правової парадигми позитивізму неможлива без знання природно-правової парадигми і навпаки. Дана обставина дозволяє стверджувати про неминучість мультипарадигмальності у діяльності кожного науковця-правника. Це викликано нагальністю потреби у використанні інших наукових напрацювань хоча б для уточнення власної наукової позиції. Вчені, які опікуються розробкою альтернативних напрямів, мають звірятися з думками колег, навіть з інших галузей науки. Правова дійсність – багатофрагментарна, а правова парадигма, як ми вже наголошували, являє собою сукупність усіх ідеалізованих фрагментів правової дійсності, що покладені в основу діяльності

правового наукового співтовариства. Неможливо розробляти окремий правовий фрагмент, навіть такий, що становить основу конкретної правової парадигми, у відриві від інших елементів такої реальності.

Як додатковий аргумент на користь наших суджень, наголосимо, що останнім часом простежується відсутність узгодженості між певною суспільною групою і певною галуззю права. Для всіх відомих галузей права та суспільних груп характерний багатосторонній зв'язок; і предмет дослідження не може бути однозначною ознакою галузі права. Теоретичні положення ніколи не були відокремлені й не використовувалися окремо одне від одного. Багатогранність предмета дослідження правового наукового співтовариства, з яким має справу науковець-правник, потребує опрацювання і залучення цілого комплексу наукових концепцій. На підставі таких суджень доходимо висновку, що правова парадигма не може діяти ізольовано від інших правових парадигм і парадигм інших галузей науки. Отже, в рамках наукових інтересів одного правового наукового співтовариства можна побачити й явний вплив інших наукових парадигм.

Для залучення нових членів правове наукове співтовариство змушене підтримувати постійну думку про актуальність науково-правового напрямку дослідження. Правові уявлення про актуальність науково-правового напрямку дослідження формуються з допомогою різних гносеологічно-емпіричних методів і підходів, спрямованих на максимальне коло поширення й оприлюднення. Термін «правові уявлення» вживається, виходячи з того, що науковець-правник може й помилятися в оцінці наукової цінності власних доробків і одержаних гносеологічно-емпіричних результатів, переоцінювати їхню важливість для розвитку правової науки, брати за правову парадигму положення, які лежать за її межами. Це й будемо називати квазінауковістю правової науки. Так, наявність безлічі правових концепцій свідчить про неспроможність науковців-правників виокремити ті критерії, які сприятимуть появі нової правової парадигми у межах існуючої правової дійсності.

Фактор суб'єктивності в сприйнятті правової дійсності розглядається

нами як одне з об'єднавчих начал конкретного правового наукового співтовариства. Вважаємо, що можна говорити про суб'єктивність сприйняття правової дійсності окремою групою науковців. Так, В. І. Вернадський вважав, що кожна особистість напручує власне розуміння реальності, й таких розумінь може бути, по суті, не так уже й багато; вони можуть бути згруповані в невелику кількість основних типів [23, с. 112]. Говорячи про суб'єктивність правового наукового співтовариства, не слід забувати і про концепцію «духу часу» як однієї з виділених нами ознак правової парадигми. Очевидно, що їхньому світосприйняттю відповідав «дух часу». В своїй аргументації ми маємо дотримуватися поглядів у частині, що не суперечить концепції «духу часу».

Кожне правове наукове співтовариство має певний напрям науково-правової діяльності зі збільшення наукових правових знань, що задано певною правовою парадигмою. І кожен досвідчений науковець-правник усвідомлює, що правильна постановка правової проблеми й вибір науково-правового пошуку, як правило, виявляються навіть ціннішими в онтолого-гносеологічному контексті, ніж процес розв'язання складного науково-правового питання. Справедливою вбачається поширена серед дослідників-правників думка, що від правильності вибору правового наукового співтовариства залежить успіх у вирішенні правової проблеми.

Звернемося у нашому дослідженні до загальнотеоретичних засад правових парадигм щодо теорії метамотивації А. Маслоу, яка заснована на припущенні, що особи, які досягли вищого рівня у сприйнятті фактів і цінностей, спроможні обрати вищі цінності для людства загалом [110]. Такі особистості психолог називає самоактуалізацією (іншими словами, більш зрілі особистості виявляються більш гуманними). Самоактуалізовані особистості, на думку А. Маслоу, вже досягли достатнього задоволення власних базових потреб (у належності до чогось, прихильності, повазі та самооцінці), й тепер такими особистостями рухає мотивація вищого порядку, зазначаючи при цьому те, що подобається їм уже зараз, вони поступово також оцінять [110]. Вважаємо, що як самоактуалізованих особистостей, можна розглядати авторів і

розробників різних правових концепцій, які з часом набувають ознак допоміжних правових парадигм для відповідних правових наукових співтовариств, а також найбільш авторитетних членів правового наукового співтовариства, спроможних провадити наукове керівництво і залучати нових членів до такої спільноти. Саме зазначена категорія осіб має найбільш повні правові уявлення про різні аспекти, що детермінують пізнавальну діяльність правового наукового співтовариства, у контексті розробки об'єкта власних науково-правових уподобань, або правових парадигм.

Один з опонентів Т. Куна С. Тулмін [176] уточнював, що в соціологічній інтерпретації парадигмами можна вважати наукові праці, в яких викладені деякі концепції. У даному випадку Кун вважав, що автори певного теоретичного світосприйняття спроможні бачити набагато ширше за інших пересічних особистостей. У філософсько-правовій інтерпретації власне правову теорію й можна назвати правовою парадигмою. До того часу, доки концептуальна правова ідея зберігатиме інтелектуально-правовий авторитет, її основоположні правові принципи розглядатимуться як вища теоретико-методологічна правова інстанція, тобто як правова парадигма. Втрата такою правовою теорією своєї значущості викликає перебудову і зміну науково-правових положень, які вже будуть ґрунтуватися на новітніх загальнотеоретичних правових підставах. Правовому науковому співтовариству характерна традиційна консервативність у поглядах та поведженні. На думку Т. Куна, єдиний, навіть емпірично підтверджений факт, не вплине на швидкоплинність зміни існуючої парадигми [102, с. 56]. Таким чином, лише з накопиченням достатньої кількості науково-правових фактів можна буде утверджувати думку про неспроможність чинної правової парадигми, яку треба буде змінювати на нову правову парадигму [44]. Ще Ф. Бекон зазначав, що люди скоріше спотворять спостережуваний ними факт, ніж визнають, що припустилися власної помилки у поглядах [181]. У даному випадку можна не поділяти думки філософа, однак слушність його слів очевидна і дієва в рамках еволюційного розвитку правової науки. Як показує досвід, у результаті науково-технічної революції може все змінитися на

протилежне. Так, беручи за приклад сучасні реалії України, зі вступом у нову фазу розвитку в 1990-х роках більшість прихильників радянської теорії права перейшли з неменшою завзятістю до новітніх філософсько-правових теорій; і такий перехід можна вважати цілком закономірним, тому що науковець-правник, який працює у межах застарілої, такої, що не відповідає «духу часу», правової парадигми, втрачає авторитетність власних науково-правових концепцій і актуальність розроблюваних ним науково-правничих питань.

Отже, звертаючись до правового наукового співтовариства, можемо стверджувати, що на його діяльність впливатимуть як внутрішні (суто правові), так і зовнішні (екстраправові) фактори.

Вважаємо, що одним із зовнішніх факторів, який має помітний вплив на діяльність правового наукового співтовариства, є політика як напрям діяльності держави у різних суспільних і науково-технічних галузях у певний історичний період (тобто у контексті «духу часу»). Як приклад, можна навести проєкт, процес ухвалення, зміни Основного Закону України 1996 р. і в подальшому з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську форму правління, й навпаки [30]. Ще одним таким прикладом є різновекторність тенденцій у підходах до праворозуміння за часи незалежності України внаслідок зміни політичної ситуації в країні. Таким чином, історико-правовий аналіз проблеми дозволяє зробити висновок, що для кожного якісно нового історичного етапу в розвитку громадянського суспільства характерна активізація зусиль у зазначеному напрямі. Панівні на даний момент правові уявлення про праворозуміння підпадають під критику, на зміну приходять нові науково-правові підходи, концепції, і відбувається зміна правових парадигм.

Іншим зовнішнім екстраправовим фактором, що впливає на діяльність правового наукового співтовариства, є питання фінансування й забезпечення матеріальними коштами деяких науково-правових напрямів дослідження. Це може бути і державне фінансування, і державне замовлення на виконання певних правових досліджень, система грантів та винагород й ін.

На часі в незалежній Україні гостро постало питання комерціалізації

правової науки зокрема. Втім, беручи до уваги авторитетні думки і враховуючи досвід економічно розвинених країн, ставитися до фінансування комерційного правового слід виважено і з урахуванням певних умов та обставин, однак варто наголосити, що підприємницьке фінансування деяких дослідів не має безпосереднього впливу на об'єктивні результати досліджень. Разом з тим, враховуючи зарубіжний досвід і вітчизняні напрацювання, сам факт фінансування перспективних наукових правових програм практично визначає й формує світ науково-правового пошуку. Дослідження, спрямовані на відкриття нових науково-правових напрямів, однак без практичного застосування у правничій діяльності, не викликають заінтересованості серед ділових кіл, і в жодному разі не будуть фінансуватися великим капіталом та за державний кошт.

Інше питання – державні програми фінансування певних науково-правових напрямів. Цілком зрозуміло, що уряд повинен фінансувати фундаментальні науково-правові дослідження, які сприятимуть появі й практичному втіленню новітніх сучасних правових концепцій, ідей і думок, реалізація яких сприятиме введенню у практичну площину високоприбуткових технологій у правничій діяльності.

Серед дослідників та правників поширена думка, що неприкладна складова сучасної правової науки може зазнати докорінних змін і перетворитися з філософсько-правового інструменту пошуку наукової правової істини на вульгаризований варіант пошуку додаткового фінансування (так зване грантоїдство). Науково-правова діяльність подекуди у сучасному світі переросла у цілісний комплекс пошуку фінансових ресурсів, і дослідний процес, як філософсько-пізнавальна діяльність, посів другорядне місце, з часом втрачаючи практично самостійну важливість. Багато авторитетних науковців-правників почали опановувати суміжну спеціальність топ-менеджерів власних розробок. Такі тенденції торкнулися і правничої діяльності, і правових досліджень. Слід також зазначити, що сучасний український правник, законодавець, законотворець не завжди керуються думкою правового

наукового співтовариства. Як свідчать напрацювання останніх років [133; 134; 136; 137], такий перебіг, що склався у галузі права, не сприятиме досягненню парадигмальної стадії правової науки, а отже, і в питаннях регулювання суспільних відносин це може дестабілізувати й погіршити соціально-економічну і політичну ситуацію в Україні.

Ще одним вагомим зовнішнім фактором, який впливає на ефективність діяльності правового наукового співтовариства, слід назвати громадську думку щодо правової і правничої діяльності та моніторинг права. Громадська думка і моніторинг права забезпечують соціальну легітимацію чинного законодавства. На нашу думку, потрібно формувати моніторинг права, найважливішим правовим інструментарієм якого й є правова діагностика. Таким чином, правовою діагностикою називають спосіб дослідження впливу права і громадських інститутів, що дозволяє за допомогою системи сповіщення та інформаційних показників фіксувати й оцінювати їхній реальний вплив на суспільні відносини у певний історичний період.

Вважаємо за потрібне використовувати у даному контексті суто філософське поняття «істина» стосовно розгляду загальнотеоретичних засад правових парадигм. Саме правове наукове співтовариство встановлює найбільш прийнятну концепцію істини, і правової істини зокрема. Пізнавально-правова діяльність не відбувається як процес абсолютизованого правового пізнання, й її ціль завжди залишається досягненням істинного правового знання. Метою парадигмально-правової теорії також є правова істина, а саме – істинність права. Це об'єктивна характеристика права, що перевіряє за допомогою правничої практики рівень придатності правового змісту в формі пізнавально-оцінних суджень адекватно відображати тип, вид, рівень або елемент розвитку регульованої людської діяльності.

Правничі категорії підтверджуються оцінними ознаками в рамках системи «істинність – неістинність» або «правда – неправда». Неправдиве – це навмисне зведення хибних уявлень у ранг істинних або навмисне приховування істини від інших людей [182]. Під хибністю можна розуміти ненавмисне

тлумачення істинного знання як помилкового, а помилкове – як істинне. Неправду слід неодмінно дезавуювати, а від помилок терпляче і методично позбуватися; без помилок неможливий пошук істини [223], а в контексті нашого дослідження – істинності правової.

Одним із найпоширеніших джерел помилок у філософсько-правовій царині є вихід істинного правового знання за межі його застосовності. Такою межею використання правових парадигм, на наш погляд, є правове наукове співтовариство. Отже, спроба виявити парадигму в основі діяльності будь-яких інших суспільно-громадських груп спричинить хибність. Однак слід пам'ятати, що й наукова правова істина має розглядатися у концептуальному контексті «духу часу», тобто з історичних позицій. Беззаперечним убачається той факт, що в певну епоху розвитку науки окреме явище вважається істинним, однак з часом набуває характеристик хибності, так само, як і те, що колись вважалося помилкою у правовій дійсності, може, пізніше виявитися правовою істиною. Іншими словами, те, що на даному етапі розвитку вважається об'єктивною правовою істиною, необов'язково є такою у дійсності, однак з боку науковців-правників буде у тому, що певне судження містить об'єктивну правову істину. Усталені у правовому науковому співтоваристві теоретико-методологічні правові практики і соціально-психологічні правничі настанови визначають те, що слід сприймати як правду, а що – як неправдиве судження. Слід нагадати, що існує безліч філософських концепцій істини, наприклад, класична, апріористична, когерентна, прагматична, конвенціоналістська, екзистенціоналістська та ін. [26; 56; 92; 105; 109; 139; 140; 188; 189].

Говорячи про істинність правових парадигм, варто нагадати про особливості концепції Т. Куна. Філософську категорію «істина» він використовував як джерело переконання вченого, що несумісні правила наукової діяльності не можуть існувати, за винятком періоду революційних збурень. На нашу думку, саме ця ідея Куна вказує на досягнення правового наукового співтовариства як на критерій правової істинності. Істину Кун ставить у пряму залежність від конкретної теорії, що розглядає як парадигму,

заперечуючи наявність абсолютної істини і зазначаючи її відносність та конкретність [101].

Питання про істинність філософсько-правових тверджень не варто вважати принциповим у встановленні їхньої якості, хоча це може виявитися достатньо суттєвим у випадках, коли така позиція впливає на науковість певного правового питання. Філософська позиція відображається в аксіологічних ціннісно-моральних координатах, на відміну від правових тверджень, які оцінюються в діапазоні філософсько-правових значень «істина – неістина» [52]. На нашу думку, досліджуючи загальнотеоретичні засади правових парадигм, ми маємо справу з правовою позицією, яка спирається на науковість постановки правового питання. Істинність, тобто відповідність дійсності, характерна будь-яким судженням, хоча науковими слід називати лише ті, що описують закономірності. Таким чином, істинне так само може бути ненауковим, як і наукове – неістинним. Дана позиція цілком відповідає розумінню судження як елемента логіки, науки про мислення: будь-яке судження може бути або істинним, або неістинним, тобто відповідати дійсності або не відповідати дійсності.

У такому погляді на нашу проблематику загальнотеоретичних засад правових парадигм слід урахувати, що мовленнєвою формою вираження правового судження є мовна одиниця – речення. Отже, стверджувати про істинність правової парадигми можна тільки в тому випадку, якщо вона висловлена у формі закінченої думки, тобто речення. Таким чином, не є істинними правові ідеї та принципи, які не можна подати у формі закінченої сформованої правової думки у вигляді речення й у відриві від їхніх концептуальних розробок.

Говорячи про правові парадигми, доцільно згадати і про філософську категорію логічності. Логічність не тотожна істинності. Істинність суджень означає їхню відповідність дійсності, а логічність – їхній внутрішній несуперечливості, тобто вибудованості за законами мислення і мови. Правова логіка не відтворює законів формально-логічного мислення, тому що всередині

правового простору закони формальної логіки не можуть бути застосовані безпосередньо, однак, використовуючи їх, допускається розмірковувати про логіку права. У зв'язку з цим вважаємо, що критерії правової логіки можуть бути різні та по-різному інтерпретуватися в рамках різних правових наукових співтовариств. Таким чином, правову парадигму можна розглядати як критерій істинності й логічності науково-правового знання лише у рамках конкретного правового наукового співтовариства [128; 129].

Критерієм істинності як у праві, так і в правничій діяльності є соціально-правова практика, в основу якої покладено теоретико-методологічні норми права та правові уявлення про конкретні правові парадигми. Ефективність або неефективність дії норм права дозволяє стверджувати про правову істинність або правову неістинність відповідних правових парадигм. Якщо норма права діє неефективно, правотворчий орган повинен внести зміни з урахуванням наявних теоретичних правових уявлень щодо належного нормативно-правового регулювання у правовій сфері. Послідовно перевіряючи у такий спосіб науково-правові концепції, держава встановлює достатньо ефективну систему чинного права.

Самостійним складником дисциплінарної матриці Т. Куна є загальнофілософська категорія цінності. Правова єдність членів правового наукового співтовариства досягає спільності цінностей. Цінності можуть бути загальними для людей, які, однак, застосовують їх по-різному [102]. Пояснюючи це твердження, Кун наголошував, що хоча цінності бувають широко визнаними серед учених та зобов'язання стосовно них визначають і глибину, і конструктивність науки, однак конкретне застосування цінностей іноді багато в чому залежить від особливостей індивідуумів наукового співтовариства. Очевидно, що ця обставина не може слугувати об'єднуючим фактором у межах правового наукового співтовариства, а скоріше характеризує їхню суб'єктивність та ірраціональність. Однак Кун абсолютно справедливо наголошує, що загальноприйняті цінності можуть стати важливими детермінантами поведінки групи людей навіть у тому випадку, коли її члени не

використовують її в однаковий спосіб [239]. Для права у такому контексті буде характерною правова різноманітність підходів до таких загальнолюдських цінностей, як свобода і справедливість. У даному контексті бажано говорити про різні правові наукові школи, ніж про різні правові парадигми.

На нашу думку, процес залучення до цінностей правового наукового співтовариства має розпочинатися на початкових етапах навчання правничій діяльності та у спеціалізованих наукових закладах освіти, з подальшою трансформацією під час правотворчої й правничої діяльності. У будь-якому разі цей процес – довготривалий, тому що характеристика особистості полягає у зміні власних усталених переконань за певний час.

Зберігає актуальність і питання трансформаційної зміни цінностей правового наукового співтовариства у разі зміни правової парадигми. На наш погляд, у середовищі науковців трансформація цінностей може відбуватися швидше, ніж у загальносуспільних масштабах. Якщо для зміни правових цінностей у суспільстві потрібен час для зміни кількох поколінь, то правове наукове співтовариство більш сприйнятливим до таких перетворень, беручи до переосмислення правові цінності, пропоновані новою правовою концепцією, яка претендуватиме на роль провідної правової парадигми, усвідомлюючи неефективність зволікання, що загрожує втратою актуальності власного дослідження. Таким чином, поява нової правової парадигми є своєрідною реакцією правового наукового співтовариства на появу проблемної правової ситуації, з якою стара домінуюча правова парадигма неспроможна впоратися і забезпечити процес правового розвитку. Хоча поява нової правової парадигми й обумовлена причинами об'єктивного характеру, однак цей процес достатньо суб'єктивований і являє собою результат діяльності конкретного правового наукового співтовариства.

2.3 Перетворення суб'єктивного змісту правосвідомості як складової правових парадигм на ціннісне правове явище у парадигмально-правовій концепції держави і права

У теорії держави і права наявні різні підходи до з'ясування співвідношення понять «право» та «закон» [27; 67; 75; 97; 98; 126; 137; 150]. Аналізуючи це питання, можна зробити висновок, що ці концептуальні поняття тісно взаємопов'язані, однак це достатньо самостійні правові категорії. Усвідомлення взаємозв'язку і рівня самодостатності цих правових категорій у контексті парадигмально-правової теорії дозволить нам з'ясувати, як впливає правова парадигма на загальну систему законодавства. Викликає певний науково-правовий інтерес питання, чи можна стверджувати, що законодавство є закономірною формою перетворення суб'єктивного змісту правосвідомості, або об'єктивації, правових парадигм. Наголосимо, що не слід ототожнювати об'єктивацію з матеріалізацією: об'єктивуватися можуть й абсолютизовані фрагменти правової дійсності, втім їхня матеріалізація у правовій дійсності неможлива.

Серед філософів і правознавців поширені кілька поглядів на проблематику об'єктивності системи права й системи законодавства. Одні дослідники [150; 156] вважають, що система права має об'єктивований характер, унаслідок чого її розвиток обумовлений трансформацією правової системи. Інші вчені переконані [68; 111; 166; 201], що об'єктивною слід вважати правову систему, яка й визначатиме способи побудови науково-правової системи. На наше переконання, варто погодитися з першою позицією, а саме – закон як чітка система не завжди має взаємний зв'язок із правом, з цих причин і стверджують про самодостатність та самостійність згаданих правових категорій. Це можна пояснити широтою інтересів громадян навіть у межах однієї правової категорії. Закон через характерні для нього нормативність і узагальненість неспроможний ураховувати інтереси кожного індивідуума. Проілюструємо це на загальному прикладі. Так, на пострадянському просторі

фіксувалася значна активність у законотворчості різних країн. Як правило, приймалися закони про внесення змін до різних законодавчих актів та визнання їх такими, що втратили чинність у зв'язку з прийняттям законодавчих актів, а також, наприклад, законодавчі акти про загальні принципи організації місцевого самоврядування. Цілком прогнозованим стало й те, що такі закони суперечили інтересам людей – городян і сільських мешканців, та, як можна було передбачити, навіть територіально у межах одного міста чи одного села інтереси громадян виявляють украй суперечливими. Люди, чиї інтереси збігалися з пропонованими змінами, які вносив би такий закон, вважали його правовим, а інша група населення визнавала його неправовим, оскільки наслідки прийняття такого законодавчого акта для них не узгоджувалися з їхнім уявленням про право і справедливість.

Таким чином, справедливість для одних індивідів полягає в одному баченні закону та його наслідків, а для інших – абсолютно протилежне бачення. Однак слід наголосити, що і для однієї групи, і для іншої справедливість закону може трансформуватися. Беззаперечним вважається той факт, що населення неоднорідне у сприйнятті наслідків дії закону, й правосвідомість, звісно, у різних груп населення багато в чому буде мати розходження у поглядах. Отже, для одних груп людей закон уособлюватиме рівність і справедливість, а для інших – цілком протилежне. Звідси випливає, що загального й однозначного критерію відмінності визначення правового від неправового закону не існує. Один і той же закон може бути як правовим, так і неправовим для різних груп індивідуумів. Якщо право – це засіб громадянського компромісу, тоді чим більше людей задоволені змістом закону, тобто відшукується компроміс, тим більше підстав вважати такий закон правовим [156]. Не конкретизуючи по країнах, припустімо, що такий абстрактний закон, точніше законопроект, не виносився на загальне обговорення, а необхідність його ухвалення вводилася на рівні політтехнологій, а не як результат науково-правового дослідження і напрям правосвідомості кожного громадянина. Звідси доходимо висновку, що навіть широко розрекламований законопроект не змінить правосвідомості

людей, а отже, не призведе до зміни правової парадигми. Розглянутий нами у прикладі закон приймався як категорія постійно чинних законів, отже, не варто приймати їх у поспіху. Необґрунтованість, відсутність наукового підходу до процесу законотворчості неприпустимі для об'єктивно існуючої системи права. Справедливість, як філософсько-правова категорія, має слугувати основою для законотворця у прийнятті конкретного рішення з метою досягнення ефективності чинного законодавства.

Відомі приклади сучасної історії Української держави, коли постало нагальне питання з невідкладним вирішенням, і в цих випадках застосовувалися, як правило, тимчасові або надзвичайні закони. Дане твердження яскраво ілюструють події після Революції Гідності, а саме – анексія Криму та початок російської воєнної агресії на сході України.

Вважаємо, що визнання об'єктивності системи законодавства призведе до деградації і відмирання правової науки. В умовах демократичної держави така ситуація неприйнятна. Незатребуваність наукових основ у сфері державної законотворчості обертається соціальною нестабільністю й зубожінням населення. Без ґрунтовної науково-правової бази неможливо провести належне реформування чинного законодавства, вдосконалити закони, інші нормативно-правові акти і підвищити ефективність правничої практики.

Безумовно, у розробці будь-якого законопроекту беруть участь науковці-правники, однак, як свідчить досвід, це не завжди члени правового наукового співтовариства. Ми схильні припускати, що відсутність практики широкого обговорення законопроектів правовим науковим співтовариством спричинює вирішення питання неправовими методами, що призводить до особистого збагачення суб'єктів законотворчості. Ми в даному разі маємо на увазі корупційне лобіювання, завуальовану форму хабарництва. Вважаємо, що потрібно на державному рівні із закріпленням у нормативно-правовому акті вивести лобізм з тіньового сектору українського правового життя, зробити лобізм законодавчо регульованим і контрольованим, беручи за основу найкращі іноземні правові моделі. Це означає, що для початку на державному рівні

потрібно приймати спеціальні закони й опрацювати спеціальні правові механізми його забезпечення [37].

На нашу думку, правник у будь-якому правовому випадку і в своїй науково-правовій діяльності має керуватися загальноприйнятими теоретико-методологічними конструкціями. Про діяльність же в рамках загальноприйнятої правової парадигми буде говорити лише еволюційність розвитку правової системи. Правова парадигма допускає лише незначні відхилення від загальноприйнятих правових трактувань, і то лише в тому випадку, коли такі відхилення не змінюватимуть кардинально правову ситуацію, що склалася.

Вважаємо, що закон не є обов'язковою формою об'єктивації правової парадигми, за винятком панівної правової парадигми. По-перше, правове наукове співтовариство не завжди залучають до опрацювання й обговорення законопроектів; по-друге, закони можуть не відповідати вимогам загальноприйнятої правової парадигми; по-третє, праця багатьох правників-науковців спрямована на вдосконалення теорії держави і права й неспроможна без дослідження ймовірних результатів бути введена до правничої практики. Це тривалий процес, і має минути певний часовий період, перш ніж правове наукове співтовариство зрозуміє і чи погодиться, чи спростує відповідні науково-правові розробки.

На наш погляд, недоцільно виділяти як правову парадигму різні філософсько-правові концепції, що не виходять за межі загальновизнаних теоретико-методологічних конструкцій. Як приклад, можна розглянути інструментальну концепцію права. За положеннями цієї теорії, правова форма розглядається як специфічна система правових методів і підходів, а саме – норми, принципи права, окремі правові інститути й режими, правозастосовні акти, договори, суб'єктивні права, правничі обов'язки, правові заборони, пільги, заходи із заохочення, санкції, акти фактичної правомірної поведінки і багато інших правових феноменів [8; 52; 123].

Питання про правову методологію – це навіть не стільки питання

виокремлення з правового загалу в спеціальний підрозділ різних фрагментів правової дійсності, скільки питання особливого бачення у чітко встановленому ракурсі. Розкриваючи переваги інструментальної концепції права, ми розглядаємо її як один із теоретико-методологічних підходів у встановленні загальнотеоретичних засад правових парадигм. Вважаємо, що тут може йтися не про новітній парадигмально-правовий метод, а лише про методологію впровадження чинних і працюючих у правовій сфері правових парадигм.

У межах правової парадигми може існувати безліч методик правореалізації методів пізнання. Вибір конкретної методології правопізнання залежатиме від безлічі факторів: від рівня теоретичної підготовки, індивідуальних якостей дослідника, цілей і загальноприйнятих у правовому науковому співтоваристві засобів досягнення. Таким чином, інструментальна концепція права не порушує наявні теоретико-методологічні конструкції й органічно вписується в існуючу правову парадигму.

Варто у контексті нашого дослідження як самостійну правову парадигму, яка реалізується паралельно з панівною правовою парадигмою, розглянути лібертарно-правову концепцію В. С. Нерсисянца. Як альтернатива позитивістському і природно-правовому типам праворозуміння, було виділено лібертарно-правовий тип правових парадигм. Таким чином, саме тип праворозуміння визначає правову парадигму, принцип і зразок як смислову модель правничого пізнання права та держави [222]. Разом з тим, В. С. Нерсисянц зазначав, що нове поняття права не перекреслює колишні поняття права і відповідні концепції, а діалектично знімає їх, тобто долає їхню обмежену й застарілу пізнавальну форму, долає обмежені пізнавальні можливості та кордони колишнього поняття і водночас підтримує й розкриває їх теоретико-пізнавальний сенс [119].

Вважаємо, що правова парадигма може об'єктивуватися в будь-якому компоненті правової системи, якими є позитивне право, правові відносини, правосвідомість, правова наука, правові інститути держави. Обґрунтуємо нашу позицію. Всі компоненти правової системи тісно взаємопов'язані, але в той же

час кожен із них утворює самостійну систему і виконує власні соціальні функції. Відмінності в природі підсистем настільки очевидні, що правова парадигма в них об'єктивується по-різному.

Джерелом правової парадигми є правова наука, яка перебуває в тісному взаємозв'язку з позитивним правом. У правовій дійсності національна правова система багато в чому постає в тому вигляді, в якому вона постає у напрацюваннях і доробках правознавців. Головним об'єктом правової науки є чинне позитивне право. Коли говорять про консервативність права, мають на увазі передусім ту його частину, яка складається з правових аксіом, правових принципів, право-правничих конструкцій, настанов та ін., тобто про догматику права. Саме ці поняття щонайменше спроможні до перетворень у часі. Позитивне право переважно виражене у нормативно-правових актах і не може зберігати сталість, тобто залишатися незмінним, тому що зазнають перетворень регульовані таким правом суспільні відносини. І правова парадигма є безпосереднім віддзеркаленням таких змін. З прийняттям нової правової парадигми старі правові форми наповнюються новим змістом. Так, наприклад, розглянемо деякі положення Кримінального кодексу УРСР, в яких утверджувалася як правова парадигма презумпція невинуватості обвинуваченого. Однак, ураховуючи цей історичний період в історії незалежної України, такий перебіг кардинально не відповідав дійсності [8]. Положення КК УРСР не відповідало на головне питання, чи може суд вважати підсудного невинуватим до винесення судового рішення і набуття ним законної сили. Кардинальні зміни відбулися лише з набуттям Україною незалежності й ухваленням Кримінального і Кримінально-процесуального кодексу [99; 100] та взяття як панівну соціально-правову парадигму. В КПК України [100] у ст. 17 «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини» говориться, що «1. Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

2. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом.

3. Підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом.

4. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

5. Поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою».

Таким чином, громадянин України повинен бути надійно захищений від втручання держави в його особисте життя, а принцип презумпції невинуватості є найважливішим елементом таких взаємин держави й громадянина. Презумпція невинуватості цілком закономірно стала загальновизнаним принципом міжнародного права, конституцій демократичних держав і червоною ниткою проходить через усі інститути кримінально-процесуального права. Зокрема, даний принцип закріплюють: ст. 24, 29 Конституції України [88], ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини [65], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [114] та інші національні й міжнародні нормативно-правові акти.

На чинне право впливають і допоміжні правові парадигми. Так, у законотворчості відбувається підвищення значення міжнародно-правового фактора, що й є основою правової глобалізаційної парадигми. Початок цього процесу було покладено в Основному Законі України положенням, згідно з яким у ст. 3 «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека» визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [88].

Сьогодні Україна, як частина світової спільноти, стоїть на порозі

створення новітньої правової моделі – глобальної правової системи. Очевидно, що ця обставина набуває всіх ознак реальності завдяки прийняттю і подальшому опрацюванню глобалізаційно-правової парадигми. Об’єктивація такої правової парадигми в позитивному праві достатньо помітна у міжнародному праві, у частині правового регулювання якого в зв’язку з цим підвищується (це й питання світових коштів, й екологічна безпека, й гарантування прав і свобод людини, й боротьба з міжнародною злочинністю і тероризмом). Ще один аспект цієї новітньої правової парадигми – об’єктивація в національних системах права у вигляді абсолютно новітніх норм, інститутів, галузей, що регулюють відносини, не пов’язані безпосередньо з державними кордонами міжнародних, міжрегіональних економічних об’єднань, багатьох господарських суб’єктів (корпорацій, ТНК, фінансових, банківських та інших ТНК, питання кібернетичної безпеки й агресії та ін.) [140; 141].

У рамках минулої правової парадигми, характерної для тоталітарно-авторитарного періоду перебування України в межах СРСР, виникла концепція господарського права, яка покликана була об’єднати приватні й публічні елементи в нову (соціалістичну) категорію правового регулювання. У результаті цього з’явилися нові правові поняття і категорії, які прийшли на зміну усталеним традиційним цивільно-правовим конструкціям. Виходячи зі сказаного, вважаємо, що господарське право можна розглядати як форму об’єктивації правової парадигми [140].

Правова парадигма має суттєвий вплив і на правовідносини. Правові суспільні відносини – це такий різновид форми соціально-правової моделі взаємодії між індивідуумами й їхніми групами об’єднань, в якій суб’єкти права домагаються задоволення власних інтересів у встановленому і гарантованому державою порядку. Зауважимо, що прийняття правової парадигми не гарантує можливість задоволення суб’єктами права власних інтересів від моменту опублікування цієї парадигмально-правової концепції. Такі умови створюються лише в ході достатньо тривалої реалізації правової парадигми, її глибокого опрацювання і подальшого закріплення законодавчо.

Тривалість згаданих вище трансформаційних процесів залежить від фактору зовнішнього середовища, які можуть їх або прискорювати, або сповільнювати. Такими зовнішніми факторами є міжнародне становище держави, особливості історичної традиції такої правової системи, національна специфіка, економічні та інші ресурси, морально-культурний рівень розвитку даного суспільства. Швидкість становлення нових правовідносин залежить від темпів дозрівання умов, що породжують нову сферу суспільних відносин, яка потребує належного правового регулювання. Зміцнення зв'язків із міжнародним співтовариством визначило тенденцію до активного вторгнення адміністративного права до сфери цивільного права, на що вказує втрата правом власності абсолютного характеру [138].

Однією з форм об'єктивації у правовій системі глобалізаційно-правової парадигми розглядають договір і договірні відносини. Особливе значення має договір та договірні відносини, які виникають на його основі на даний час з урахуванням глобалізаційності економіки, стану світових фінансів, розвиненості людського потенціалу і наявності природних ресурсів, рівня розвитку соціально-суспільної форми життя. В умовах глобалізації завдяки договору регулюється весь спектр відносин не лише міждержавних, а й між транснаціональними корпораціями, міжнародними фінансовими структурами. Процес поглиблення договірних відносин розпочався з минулого століття і триває дотепер, однак у 2010-х роках він набув ознак не стільки внутрішньодержавного, скільки міждержавного характеру, в чому і полягає його глобальний процес.

Слід зазначити, що не всі норми позитивного права, спрямовані на реалізацію правової парадигми, стимулюють появу правовідносин. Існують правові норми, які не дозволяють суб'єктам права вступати у певні правовідносини. Це норми, які містять правові заборони, отже, завжди слід дотримуватися принципу, що дозволено все, що не заборонено законодавчо.

Цілком можлива об'єктивація правової парадигми і в діяльності правових державних інституцій. Найбільш очевидним є її вплив на винесення судових

рішень. Дане твердження можна розглянути на проблемах, пов'язаних з тлумаченням Конституції. Конституція – основа будь-якої правової системи держави. Конституція регулює найбільш важливі суспільні відносини, встановлюючи чіткі межі законності суб'єктів права. Однак і в конституції будь-якої країни існує ймовірність появи відкритих або прихованих прогалин, а також дійсні або уявні розбіжності. Їхнє подолання, конкретизація конституційних положень повинні відповідати концепції «духу часу» і беззаперечному дотриманню всіма суб'єктами правовідносин [30].

Тлумачення Конституції України віднесено до компетенції Конституційного Суду України [146]. Вважаємо, що у процесі трактування Основного Закону слід ураховувати «дух часу», який містить панівна правова парадигма. Це дозволить уникнути загострень соціально-політичного життя. Так, в умовах сучасної України правова парадигма має виходити з необхідності забезпечення рівноваги індивідуального (особистість) і колективного (колектив, суспільство, держава) основ організації соціуму. Це свідчить про необхідність орієнтування в бік соціального забезпечення громадян, а значить, переходу до соціально-правової парадигми. З плином часу конституційний текст або його інтерпретація у вигляді коментарів з часом відстають від економічного, політичного, соціального розвитку України, і тоді знадобиться інтерпретація, яка враховуватиме «дух нового часу». Така ситуація вже простежувалася в країнах зі «старими» конституціями. Так, наприклад, у США і Німеччині провідним методом тлумачення конституційних норм є метод, який базується на з'ясуванні дійсних намірів законодавця [123]. Вважаємо, що справжні наміри можна розкрити тільки з урахуванням правової парадигми, що покладені в основу правотворчої діяльності правників.

Через судову практику розкривається «дух часу», відображення якого в законодавстві неминуче призведе до зниження його регулятивної спроможності. Варто погодитися з авторами [123], які переконані, що в низці країн – членів Європейського Союзу тільки за верховенства права у конституційній системі набувають реального втілення провідні й

основоположні правові принципи, такі як верховенство права, захист свобод і прав людини, гуманістична справедливість і рівність усіх без винятку перед законом.

Вважаємо, що об'єктивація правової парадигми в правосвідомості здійснюється у вигляді правових парадигм як основи правосвідомості. На нашу думку, правові парадигми – це саме ті інтелектуально-духовні положення, які проникають у саму суть права, об'єктивуються певним чином у ньому і у вигляді основоположних правових парадигм, правових принципів виступають основоположними засадами всієї правової системи.

Ідеї, що становлять суть панівної правової парадигми відображаються у чинному законодавстві. Саме правові парадигми пронизують категоріальний і дефінітивний матеріал, орієнтують законодавця у виборі теоретико-методологічних основ, концептуальних положень, правових принципів.

Можливість реалізації правових парадигм через правореалізаційний інструментарій, а саме завдяки досконалості судової системи, дозволяє стверджувати про досконалість досягнення цивілізованого правопорядку. Ми вважаємо, що центральною правовою парадигмою є дотримання верховенства права і захист прав та свобод індивідуума. Права людини в узагальненому їх трактуванні – це парадигмально-правові концепції особистісного порядку, а саме – суб'єктивні права, тобто рівність можливостей правореалізації конкретної особистості – суб'єкта права. До початку Нового часу в історії людства суб'єкти права практично не мали правових характеристик і виступали як своєрідне духовне начало, що витікало з концепції настанов природного права з його ідеалізованим суспільно моральним значенням. Набуття ж правами людини безпосередньо правового значення і правореалізації, що втілювалося в правових конструкціях і специфічних правових принципах, означало, що права людини як частина парадигмально-правової концепції досягають рівня панівної правової парадигми, тобто це є процесом, завдяки якому і правові парадигми, права людини як суб'єктивні явища стають змістовно насиченими правовими явищами, підкріпленими парадигмально-правовим інструментарієм.

Вважаємо, що парадигмально-правові концепції неоднаково сприймаються різними категоріями суб'єктів правосвідомості. Зокрема, всі види свідомості (повсякденне, практичне і наукове) надають можливість у сукупності істотно вплинути на процес законотворчості. Роль кожного з цих видів правосвідомості можна оцінювати по-різному. Провідна роль тут відводиться саме науково-правовій свідомості, за допомогою якої індивідуум критично осмислює і перетворює ціннісні орієнтації узагальненої та практичної правосвідомості.

На наше переконання, в основу науково-правової свідомості покладені правові парадигми. Однак наукова парадигма як узагальнена філософська категорія не матиме нічого спільного з повсякденною свідомістю. Проте правові парадигми, на нашу думку, впливають не лише на поведінку членів правового наукового співтовариства (тобто на доктринально-наукову правосвідомість). Часто таке правове наукове співтовариство керується й масовою правосвідомістю, і за його посередництва впливає на повсякденну свідомість. Знаходячи світоглядну функцію, правова парадигма активно впливає на сферу соціально-політичного життя, у тому числі й на повсякденну свідомість індивідуумів. Сказане буде слухним і до загальнотеоретичних засад правових парадигм. За сучасних реалій в українській правовій дійсності це й буде соціально-правова парадигма. Однак такий вплив не завжди відповідає дійсному змісту правової парадигми. З метою маніпулювання масовою правосвідомістю може бути спотворений зміст різних правових ідей, що покладені в засади правових парадигм, користуючись низьким рівнем правової грамотності населення. Так, одним з основних положень соціально-правової парадигми була проголошена свобода особистості. У період активного реформування української правової системи свобода суттєво розширила потенціал індивідуума. Однак певні історичні перешкоди спровокували достатньо відчутну соціально-економічну і політичну кризу в Україні. Свобода була сприйнята не лише законослухняними громадянами, а й представниками тіньової економіки, що скористалися тим, що цілі сфери суспільних відносин

виявилися законодавчо неврегульованими, хоч об'єктивна нагальність і потребувала цього. Так, склалися всі умови для криміналізації суспільно-економічних відносин, що врешті-решт призвело до кризи та революційних збурень 2013–2014 рр. [139]. Під впливом тіньових процесів значно знизився життєвий рівень українців, які ще у 2000-х роках відчували глибоке розчарування в реформаторських процесах. І лише після Революції Гідності й подальшої інтеграції до членства з Європейським Союзом наявні всі соціальні, економічні, правові можливості завершити реформування в усіх сферах життя українців, і в законодавчій зокрема.

З іншого боку, нерівноцінне та неадекватне сприйняття свободи індивідуумом призводить до того, що соціально-правова парадигма асоціюється у масовій правосвідомості з беззаконням і з необмеженістю влади, хоча її впровадження в законодавство й обумовлено необхідністю реалізації природного й невідчужуваного права людини на свободу. Такі обставини ведуть до деформації правосвідомості переважно у формі правового нігілізму. Як доводить практика, у більшості пострадянських країн склалися несприятливі соціальні умови, які стимулюють протиправні прагнення людей. Правовий нігілізм набув якісно нових характеристик, що були відсутні в цьому правовому явищі в попередні історичні періоди, зазнали перетворень причини, сфери впливу і втілення, набуваючи почасти стихійного спрямування, перетворюючись на правове беззаконня [90].

В умовах гібридної війни в інформаційному просторі України і багатьох західних держав з боку Російської Федерації показовим є приклад нерівноцінного й неадекватного сприйняття такої категорії, як свобода у засобах мас-медіа. Розвиток українського мас-медійного простору має всі ознаки хаотичності та безсистемності, а в деяких випадках, як-от з розвитком інтернет-ресурсів, належить у певних аспектах до кримінально-тіньового сектору економіки. Так, багато служб, агентств, підприємств зі сфери мас-медіа функціонують без належного ліцензування, з грубими порушеннями інформаційного законодавства України і в багатьох випадках фінансуються за

кошт країни-агресора. Беручи сумнівні замовлення та виконуючи їх за готівковий рахунок, такі засоби масової інформації публікують бездоказові твердження, навмисно розраховані на підрив довіри до законно обраних органів влади і демократичних інституцій, та не дають можливості об'єктивно оцінити пересічному громадянину дійсний стан справ у державі, підриваючи у такий спосіб національну безпеку й спотворюючи об'єктивізацію становища України й українців. Це може призвести і нерідко призводить до негативних наслідків як матеріального характеру, так і підриваючи морально-духовні основи людини, до ігнорування верховенства права, принципу рівності та справедливості громадян перед законом, що не сумісно з демократичними й євроінтеграційними устремліннями сучасної України [12].

Далі розглянемо вплив на правосвідомість глобалізаційних процесів, які були проаналізовані нами у рамках виокремлення глобалізаційно-правової парадигми як однієї з допоміжних правових парадигм. Поширення негативно спрямованих матеріалів у мас-медіа і на інтернет-ресурсах як складових загальної глобалізаційно-правової парадигми та таких, що викликають негативні відчуття і зневіру до законодавчих основ держави, пропагуючи насильство, неспроможність державних органів упоратися з кримінальною складовою в економіці й суспільному житті, не сприяє формуванню поваги до закону і традиції на рівні повсякденної правосвідомості. Під впливом глобалізації відбувається затвердження нового типу правосвідомості, що виражається в уніфікації правових цінностей, наприклад, на тлі конкуренції конституційних цінностей [50].

Вважаємо, що однією з форм об'єктивації правових парадигм є правові акти. Термін «правовий акт» має кілька значень. По-перше, це правомірна і протиправна дія; по-друге, до правових актів відносять результати правомірних та неправомірних дій; по-третє, під правовим актом розуміють правовий документ. Такі характеристики правового акта дозволяють стверджувати можливість застосування даного терміна до будь-якого з наведених елементів правової системи. Так, правовим актом-документом, що відображає допоміжну

глобалізаційно-правову парадигму, можна вважати нормативно-правові акти Європейського Союзу як результат правової об'єктивація в позитивному праві. Глобалізаційно-правова парадигма має достатньо розбіжностей у віддзеркаленні її в суспільній і науковій правосвідомості, що виражається в антагоністичних підходах різних соціальних верств до процесу глобалізації. Це має вияв через задоволення інтересів зазначених суб'єктів у різноманітних правових актах.

Поняття загальнотеоретичних засад правових парадигм багатоаспектне, і тому його застосування з метою уточнення змісту парадигмально-правової концепції можливе лише з певними уточненнями. Рамки загальнотеоретичних засад правових парадигм обмежені лише правовою дійсністю, яка визнана правовим науковим співтовариством. Вважаємо, що розгляд загальнотеоретичних засад правових парадигм як окремих елементів правової дійсності суперечить філософсько-правовому наповненню досліджуваної дефініції. Правова парадигма сприяє формуванню найбільш повного правового уявлення про правову дійсність, звужуючи об'єкт правового дослідження. У такий спосіб досягається найбільш деталізоване вивчення всіх фрагментів правової дійсності, на які може вплинути досліджуваний правовий об'єкт. Так, у виборі правового об'єкта дослідження вплив процесу парадигмально-правових концепцій на законодавство ми маємо обмежитися виявленням фрагментів правової дійсності, які зазнали зміни або перетворень під дією екстраправових факторів відповідно до соціально-правових традицій у праворозумінні. Вибираючи об'єктом правового дослідження вплив синергетики на правову систему (в нашому дослідженні – це синергетична правова парадигма), ми сконцентруємо увагу лише на тих елементах правової системи, які залежать переважно від самоорганізації правової системи. Стосовно дослідження впровадження глобалізаційно-правової парадигми спрямує дослідницьку увагу на закономірностях розвитку права, обумовлених поглибленням взаємодії міжнародного і національного права. Отже, реалізація правовідносин передбачає наявність предметів матеріального світу, брак яких

не спричинить появи суб'єктивних прав і правових обов'язків. Таким чином, правова парадигма може об'єктивуватися з будь-яким компонентом правової системи.

Висновки до Розділу 2

Досліджуючи загальнотеоретичні засади правових парадигм у контексті теорії держави і права як фактору розвитку правової науки, можна сформулювати такі висновки.

1. Було доведено, що появу в правовому просторі новітньої правової парадигми зі змістовно-правовим наповненням можна вважати відповіддю правового наукового співтовариства на появу проблемної правової ситуації, в межах якої колишня панівна правова парадигма не спроможна забезпечити ефективного правового розвитку. Хоча поява новітньої правової парадигми обумовлена об'єктивними причинами, нами було доведено суб'єктивованість цього процесу, що й є результатом науково-правової діяльності правового наукового співтовариства.

2. Під час опрацювання фрагментарної концепції правової дійсності у контексті парадигмально-правової теорії слід сформулювати ґрунтовне і науково обумовлене правове уявлення і встановити правові напрями еволюції правових парадигм. Нами було підтверджено, що дослідження правової дійсності відбувається завдяки правовій парадигмальності її вивчення правовим науковим співтовариством.

3. У ході дисертаційного дослідження проаналізовано, що правове наукове співтовариство можна вважати відкритою самоорганізуючою правовою системою, існування якої має віртуальний характер і стимулює конкретний напрям науково-правової діяльності з накопичення правових знань про правову дійсність у межах певної правової парадигми за допомогою формування правового уявлення про актуальність такого науково-правового напрямку, і розглядати правову парадигму як фактор суб'єктивності в сприйнятті правової дійсності.

4. Проаналізовано, що загальнотеоретичні підстави правових парадигм, які спираються на аналітичні дослідження правового наукового співтовариства, розвиваються під активною правовою дією парадигмально-правової концепції. Доведено, що саме правові парадигми ефективно впливають на правову систему через її філософсько-правові складові теорії держави і права.

5. На прикладах доведено, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства процес зміни правових парадигм відбувається не у вигляді докорінних збурень, різких стрибкоподібних революцій, а безперервним поступовим еволюційним шляхом, що займає достатньо тривалий період.

6. Показано, що правовими факторами, що обґрунтовують еволюційність правового розвитку і перешкоджають докорінним хаотичним змінам у правовій системі можуть слугувати такі правові категорії, як правовий інструментарій, виражена правова позиція, інститут представницької демократії, виборчий процес, демократизація та соціалізація суспільства.

7. Доведено, що зміну правових парадигм детермінують не лише нерівномірні перетворення у соціально-правовій сфері, а й об'єктивізація будь-якого з компонентів правової системи, а також поширення парадигмально-правових настанов на інші сфери суспільного життя.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ПРАВОВИХ ПАРАДИГМ ЯК ОБ'ЄКТІВ, ЯВИЩ І ПРОЦЕСІВ ПРАВОСВІДОМОСТІ Й ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ В ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

3.1 Предметно-дисциплінарний характер емпірично-теоретичного компоненту правових парадигм у правотворчості

За сучасних реалій розвитку правової науки в Україні за часів незалежності дослідження загальнотеоретичних засад правових парадигм як об'єктів, явищ і процесів правосвідомості й правореалізації набуває актуальності. Однак слід наголосити, що ознакою сучасності правових парадигм є їхня поглиблена інтеграція, онтолого-гносеологічне взаємопроникнення у правові науки і правничу діяльність. Така форма поєднання відкриває новий етап у комплексному пізнанні всіх граней суспільно-правового життя.

Потреба у вивченні загальнотеоретичних засад правових парадигм як складно організованої системи через методологію інших наукових дисциплін має теоретико-прикладне значення у теорії держави і права. Це необхідно для поглиблення різних правових дисциплін, дослідження та правового регулювання суспільства у повсякденному житті індивідуумів, виявлення і налагодження зв'язків у громадському середовищі, тобто суспільного загалу, який відображається у правовій формі.

Завдяки розширенню меж міждисциплінарної інтеграції, онтолого-гносеологічному проникненню у середовище інших суміжних з правовою дисципліною наук виникають надсучасні прогресивні правові наукові напрями. Така форма взаємопроникнення має помітні результати у правових науках.

Однак, якщо брати до уваги об'єкт дисертаційного дослідження, а саме – загальнотеоретичні засади правових парадигм у контексті теорії держави і права, то в правовій науці простежується чітка усталеність та консерватизм

поглядів. У галузі права бракує достатньої стійкості міждисциплінарних наук, хоча й тут останнім часом починають змінюватися її парадигмально-правові напрями [29].

Нагальність комплексного дослідження права як складно організованого комплексу знань у контексті парадигмально-правової концепції, що було висвітлено у попередніх розділах дисертаційного дослідження, має загальнонаукове і теоретико-методологічне значення не лише для правової науки, а й для правничої та правотворчої діяльності. Це важливо і для збагачення різних правових дисциплін, для вивчення функціонування суспільства в його безпосередньому правовому середовищі, у тому числі й у суспільно-правовому житті індивідів, тобто загалу того, що має відображення у правовій дійсності.

Регулюючи відносини індивідів у процесі життєдіяльності та спілкування, загальнотеоретичні засади правових парадигм мають ураховувати соціально-психологічні, інтелектуально-фізіологічні та інші характерні людині різноманітні можливості, інтереси, потреби і бажання, орієнтуючи тим самим знання на розкриття таких особливостей та їхньому взаємозв'язку, єдності й системній цілісності. Так, правове регулювання соціальних відносин можна подати як компонент пізнавальної функції правових парадигм. І чим глибше дослідження таких характеристик, тим більше розширюються знання про фактичний потенціал правового суспільства. Такі знання надзвичайно важливі для тотожного відображення у правотворчості, у дотриманні охорони прав і свобод громадян [63].

Слід також констатувати той факт, що за часи незалежності України значно поповнився теоретико-методологічний базис теорії держави і права вітчизняними ґрунтовними онтолого-гносеологічними дослідженнями [50; 63; 104; 187; 191; 196; 205; 212]. Загальновідомим залишається і той факт, що теоретико-методологічні засади правової науки спираються на загальнонаукову правову методологію, однак, ураховуючи специфічність та спеціальність предмета права, правова наука має розробляти власний методологічний апарат,

опрацьовувати спеціальні правові інструменти, підходи й способи права, і в нашому контексті дослідження – загальнотеоретичні засади правових парадигм. У коло нашого дослідження потрапляють фундаментальні теоретико-методологічні основи правових парадигм, їхня загальнотеоретична методологія дослідження. Між цими категоріями достатньо умовна різниця, оскільки вони органічно пов'язані, взаємодіють, проникають одна в одну та лише в єдності виявляють специфічні парадигмально-правові функції.

Загальнотеоретичні засади правових парадигм є віддзеркаленням теоретико-методологічних основ правової науки, тому що законодавство і його реалізація є безпосереднім відтворенням дійсності у правовій формі. Зміст законодавства відображає регульовані суспільні відносини й водночас уміщує суб'єктивні правові моменти, які витікають з правосвідомості. При цьому така участь відображає не всі характеристики, ознаки і функції, а лише ті з них, які мають безпосереднє або опосередковане значення для правового відображення. Саме привнесення у регуляційний правовий механізм компонентів правових парадигм свідчитиме про творчий характер правотворчості, що й сприятиме створенню нових і зміні старих правових парадигм.

Ураховуючи суспільно-політичний розвиток українського суспільства і складність політичної та міжнародної ситуації в умовах воєнного протистояння з Російською Федерацією як країною-агресором, вітчизняні правотворці не завжди враховують рівень об'єктивності регульованих суспільних відносин, у результаті чого в суспільстві намітилися деякі негативні тенденції до анархічності, безсистемності й нігілізму в правовому сприйнятті дійсності. Недостатній рівень правотворчої культури і низький рівень розуміння правотворчої методології у більшості правників, державних службовців різних рангів, державних та парламентсько-президентських структур спричинюють різке протиставлення об'єктивного і суб'єктивного у правотворчій роботі, недооцінюючи онтолого-гносеологічні дослідження правової науки. Справа ускладнюється й тим, що з'являється потреба у використанні у правотворчості парадигмально-правової концепції «духу часу», завдяки якій досвід минулого і

реалії сучасності потрібно перекласти та сфокусувати на перспективу.

Як підтверджують правові наукові напрацювання, міжнародний і вітчизняний досвід [54; 55; 62], регульовані на належному науково обґрунтованому рівні правові норми сприятимуть оптимальному й прискореному втіленню правових настанов і появи новітніх правових парадигм та їхній зміні, що позитивно позначиться на вдосконаленні суспільних відносин, для цього правотворець має володіти повною й об'єктивною правовою інформацією.

Варто наголосити, що інформаційне забезпечення законодавства має надважливе значення і дозволяє прогнозувати попередні результати конкретного правового регулювання. Таке прогнозування не лише дасть належне обґрунтування законодавчим актам, а й у разі появи певного негативного напрямку пояснить правову бездіяльність, що сприятиме ухваленню ефективних нормативно-правових актів, правових настанов і захистить суспільні відносини від беззаконня. Потенціал інформаційної концепції у правовій науці має недостатнє відображення у наукових доробках вітчизняних правників та у сучасній теорії держави і права, й лише подальша оптимізація інформаційної концепції у теорії держави і права сприятиме підвищенню рівня правової науки та правотворчої практики [82; 96; 117].

Однією із загальнотеоретичних засад правових парадигм, як було показано у попередніх розділах нашого дисертаційного дослідження, можна назвати історико-логічне пізнання правової дійсності, що дозволяє розкрити історичну спадкоємність і логічну послідовність процесу правотворчості. Сучасний стан будь-якого правового об'єкта, який виник у минулі історичні періоди, віддзеркалюючись у сучасному, спрямований на прогнозування майбутнього. Історичне, або «дух часу», за Т. Куном, у чистому вигляді дає емпіричний матеріал правотворцеві, що водночас слугує підставою для логічної правової інтерпретації. Саме в цьому криється обов'язкова умова загального охоплення правових явищ у вітчизняній практиці правотворчості, оскільки логічно-емпіричний компонент однаково потрібен для істинного пізнання

права. В основі логічного покладено історичне, історичне ж не тільки взаємодіє з логічним, а й поширюється на нього [5]. Без урахування історичного «духу часу» неможливо досягнути правові реалії й логічно усвідомити властиві їм закономірності; однак і без осмислення засобами логіки об'єктивного перебігу історичного сходження права неможливо докорінно розкрити внутрішні причини та механізми такого процесу.

Як доводить практика вітчизняної правотворчості, логічне дослідження – це не абстрагована конструкція, а відтворення історичного, тобто у «дусі часу», у логічній послідовності руху. Така логічно-правова модель розкриває історичну закономірність появи правових парадигм, слугує фундаментом поглибленого й усебічного вивчення правових закономірностей і орієнтована на виявлення та фіксацію правових тенденцій, які або проявляються, або не проявляються у майбутньому. Така логічно-історична модель загально-теоретичних засад правових парадигм не лише спрямовує історично-правове пізнання у певне русло, а й виявляє себе правовою парадигмою майбутнього правового стану суспільства, головні параметри якого задані теперішнім і минулим. Саме з таким абсолютизованим майбутнім зв'язуються правотворці, завдяки йому вдається оцінити та спрогнозувати правові погляди, факти, події, процеси, що відбуватимуться у правовій дійсності.

Звісно, потенційний майбутній стан правової системи не є предметом нашого дисертаційного дослідження, і головне полягає у філософсько-логічному підході, коли уявлення про майбутнє правової системи можна спрогнозувати через аналіз правових парадигм у сучасних реаліях та онтологічно-гносеологічне пізнання минулого. Завдяки цьому відкривається можливість у контексті парадигмально-правової концепції «духу часу» виявити й аргументувати загальноправову перспективу українського права. Органічна поєднаність історичного та логічного у правових парадигмах не допускає розриву, протиставлення емпіричної історії теорії держави і права.

Утім у спеціалізованій правовій літературі простежується тенденція до розгляду правових парадигм або лише з історичних, або лише з логічних

позицій [85; 123; 138; 140; 141; 157; 213]. Поділяючи частково такий розподіл, ми переконані, що логіка історичного мислення у пізнанні правових парадигм має діяти паралельно з суто логікою. Розгляд історичного пізнання загальнотеоретичних засад правових парадигм у контексті логіки як компонента теорії держави і права цілком може сягнути належного рівня.

У контексті парадигмально-правового дослідження загальнотеоретичних засад насамперед виділяють досліджуваний об'єкт – правову парадигму, і за допомогою соціолого-психологічних, філософсько-правових та інших підходів виявляються зовнішні ознаки досліджуваного об'єкта. Завдяки нагромадженню емпіричних даних про об'єкт дослідження – правові парадигми, відбувається їхнє об'єднання і систематизація. Однак те, що відомо, ще не є пізнання.

З цих причин потрібно досягнути і проникнути всередину правової парадигми як правового явища, встановити її глибинну сутність, аргументувати закономірності та визначити перспективи. З цією метою слід, відштовхуючись від онтолого-емпіричного матеріалу, наблизитися до раціонально-абстрактного розуміння правових парадигм, що дозволить виявити сутнісно-закономірні характеристики й властивості загальнотеоретичних засад правових парадигм.

Правове абстрагування загальнотеоретичних засад правових парадигм витікає з правничої практики, проникаючи у сутність правових парадигм, концентрує, впорядковує багатосторонній правничий досвід функціонування і розвитку правових парадигм у контексті дослідження їх загальнотеоретичних засад у парадигмально-правовій концепції теорії держави і права. Це узагальнення, концентрація, інтеграційність поняття «правові парадигм», в якому об'єднуються у суворій філософсько-логічній системі як узагальнені, так і специфічні риси досліджуваного об'єкта. Звідси правові парадигми й їхні загальнотеоретичні засади набувають цілком предметно-дисциплінарного характеру, відтворюючи правову дійсність.

Ще одним нагальним питанням, яке слід розглянути у контексті предметно-дисциплінарного характеру загальнотеоретичних засад правових парадигм, є проблематика систематизації законодавства. Актуальність цього

питання викликана сучасними реаліями, що склалися у вітчизняній правотворчості та пов'язані з її докорінним реформуванням за роки після Революції Гідності й російської воєнної агресії, анексії Криму РФ, захопленням частини території України і появою російсько-терористичних організацій та накопиченням величезного масиву нормативно-правових і законодавчих актів, які не відповідають теперішньому перебігу справ.

Інтенсифікація законодавства спричинює певні негативні правові наслідки: невиправдану повторюваність одних і тих самих правових положень у різних законодавчих документах, громіздкість, неузгодженість та суперечливість, недосконалість як зі змістовної, так і з теоретико-методологічної позицій, невідповідність таких документів концепції «духу часу», беручи до уваги наше парадигмально-правове дослідження. Все, згадане вище, чинить негативний вплив на правотворчість, веде до розхитування законності й режиму правопорядку, не дозволяючи еволюціонувати правовим парадигмам і набути провідного становища у правовій дійсності.

Таким чином, ураховуючи парадигмальність правотворчості й відповідність «духу часу», одним із актуальних питань є завдання упорядкування, систематизації, адаптації українського законодавства до міжнародних правових норм і насамперед законодавства Європейського Союзу. У Законі України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» сказано, що «адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire*.

Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, які ставляться ЄС до держав, що мають намір вступити до нього» [146].

«Згідно з умовами вступу до Європейського Союзу, визначеними на Копенгагенському саміті Європейської Ради у червні 1993 р., Україні належить

адаптувати законодавство до права Європейського Союзу, яке не зводиться лише до законодавства ЄС, а включає спільні принципи, цінності та правову культуру. Головною метою державної політики було, є і буде створення передумов та здійснення реальних кроків для вступу до Європейського Союзу і послідовне запровадження в життя європейської моделі розвитку загалом.

Адаптація законодавства України – це перший етап тривалого процесу наближення національної системи права, включаючи також правову культуру, доктрину та судову і адміністративну практику, до системи права Європейського Союзу відповідно до критеріїв, що висувуються Європейським Союзом щодо держав, які мають намір приєднатися до нього. Виходячи саме з такого розуміння, процес адаптації має охоплювати як нормотворення, так і нормозастосування і бути обов'язковим для всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [3].

У підготовці таких парадигмально значущих правових актів мають ураховуватися вимоги правотворчої техніки. Законодавство має відображати об'єктивну реальність без проміжних ланок, на відміну від інших екстраправових суб'єктивних факторів, і бути орієнтоване на правореалізацію та правничу практику.

Абстрагуючись від реалій української правотворчості, ґрунтуючись на філософсько-правових концепціях теорії держави і права, між «наявним» та «відповідним» у законодавчих актах немає внутрішніх розбіжностей, навпаки, існує між цими категоріями тісна єдність: «наявне» неможливо абсолютизувати від основоположного парадигмально-правового «відповідного». У тій самій мірі неправильно проголошувати «наявне» односторонньо об'єктивним, в якому відсутня правосвідомість, правомислення і правовідповідність. Онтолого-гносеологічне співвідношення «наявне» вміщує «відповідне», яке впливає та перетворює парадигмально-правове «наявне», створюючи новітню правову парадигму.

Потреба появи різних правових актів, їхня правореалізація у різний спосіб обумовлені походженням і закономірностями філософсько-правового

«наявного», яке закріплене «відповідним» – правовою парадигмою, у певний спосіб регулюючи, спрямовуючи й розвиваючи правотворчість.

У такій єдності та взаємопроникненні й виражено правове онтолого-гносеологічне пізнання правової дійсності. У зв'язку з цим недостатнім ми вважаємо поширений у теорії держави і права погляд на правотворчість як на стимул, ціль пізнання та критерій правової істинності. У дійсності правотворчість потрапляє за межі філософського пізнавального процесу. Однак водночас така правотворча практика володіє діалектичною різнобічністю у тому розумінні, що слугує не лише спонукальною причиною, ціллю і критерієм істинності правового пізнання, а й впливає на процес пізнання правового «наявного», до складу якого входять потрібний компонент, характеристики і властивості правотворчого процесу.

Така особливість правових парадигм наочно втілюється у правотворчості, а саме – у розробці законодавчих і підзаконних актів, нормативно-правових документів. Без їхньої реалізації, безпосереднього й опосередкованого зв'язку втрачається сенс на практичне перетворення правового «наявного». Не слід, однак, у «відповідному» вбачати нагально потрібне: таке уявлення спрощує правотворчу і правореалізуючу функції. Оволодіння правотворчістю потребує ґрунтовних досліджень правових парадигм, високої фаховості й професіоналізму, щоб утілити філософське «пізнане» у правотворчий процес. При цьому не слід нехтувати і тим фактом, що «наявне» виявляє себе у філософській категорії «випадковості» як особистісній формі потреб. Більше того, «випадковість» може виявлятися й самотійно, без співвіднесення з потрібністю. І це суттєво ускладнює правотворчу та правореалізуючу функції. Це можна подолати, лише усвідомлюючи єдність «наявного» і «відповідного», теоретико-методологічного й практичного у правотворчій діяльності.

Широта розуміння реального суспільно-громадського життя дозволяє відобразити у правотворчості онтолого-гносеологічну глибинну суть індивідуумів як суб'єктів правової дійсності, висловити досвід минулого через тенденції сьогодення і перспективи майбутнього. Це ж стосується й

правореалізації, пізнати яку достатньо складно, використовуючи в аналізі тільки одиничних випадків втілення правової парадигми. Лише з узагальнення безлічі одиничних актів застосування різних правових парадигм можна скласти більш-менш повне уявлення про правозастосовчу функцію правових парадигм. Однак цим дослідження не обмежується, бо за межами діяльності правотворчих органів залишається величезний масив питань позитивної дії правосвідомості, правовідносин, інших правових явищ і процесів, що органічно вплетені в суспільне життя, у зміну правових парадигм. Таке широке розуміння правотворчості може стати своєрідним орієнтиром для правового наукового співтовариства зокрема та правотворчості загалом.

Традиційним є підхід до правотворчості як від конкретного правового явища до абстрактного правового явища, від теоретико-методологічного у правовій науці до правореалізації. Саме тому на кожному рівні проникнення в правові явища слід на практиці перевіряти відповідність таких парадигмально-правових абстракцій. Ґрунтуючись на правовій реальності, такі парадигмально-правові абстракції покликані відображати потреби правотворчої практики, подальшого правового розвитку і водночас також перевірятися й коригуватися правовою дійсністю. Завдяки цьому правнича практика збагачує дослідження правового наукового співтовариства і впливає на правову дійсність. Включеність правової теорії до правотворчості перетворює її на усвідомлено цілеспрямований, раціональний та планомірний процес перетворення реальної правової дійсності, спричиненої змінами правових парадигм.

У свою чергу філософсько-правові концепції, аналізуючи правосвідомість і правову дійсність, використовують ті світоглядні настанови, сформовані послідовно парадигмально-правовою концепцією, як базис досягнення фундаментальних загальнотеоретичних основ правових парадигм. Філософії властива орієнтація на узагальнене осмислення комплексу фундаментальних питань права як інституту правової регуляції. Право в його конкретних проявах досліджується такими правовими науками, як теорія держави і права, правознавство, однак специфічною рисою філософсько-правового підходу до

визначення та вивчення загальнотеоретичних засад правових парадигм є абстрагування від конкретних величин, тобто звернення до абсолютизованих і загальних правових явищ та правових об'єктів. У науковій літературі існує достатньо парадигмально-правових концепцій, однак більшість філософів права погоджуються з тим, що правові парадигми торкаються такої сфери правосвідомості, яка відображає правову дійсність у формі правових знань і оцінних суджень стосовно права й правотворчої практики, правореалізації, соціально-правових настанов і ціннісних орієнтацій, що регулюють діяльність індивідуума у контексті правовідносин.

Розглядаючи формування загальнотеоретичних засад правових парадигм як соціально-ідеологічне правотворче явище, ми не можемо ігнорувати той факт, що парадигмально-правове і конкретно правові парадигми, обов'язково впливають на суспільну свідомість, змінюють спосіб правового мислення й правового світосприйняття, формують правові уявлення індивідуумів про суспільно-політичні, економічні, особистісні та інші відносини. Правові парадигми впливають у різний спосіб на суспільну свідомість. Більше того, правові парадигми безпосередньо спрямовані на свідомість індивідуума, розраховані на потрібний ефект від впливу правових приписів на суспільну свідомість, завдяки яким поведінка суб'єктів правовідносин буде підпорядкована загальноприйнятим усталеним принципам, закріпленим законодавчо у встановлених кодифікованих формах. Основний вияв правових парадигм на суспільну свідомість відображається в регулюванні таких відносин, у привнесенні у свідомість правових норм, правил і приписів, загальнообов'язкових для всіх членів суспільства.

Однак не варто вважати, що вияв правових парадигм на суспільну свідомість обмежується лише сферою праворегулювання. Така позиція нівелює творчу правотворчу функцію правових парадигм. За її відсутності свідомість втрачає праводіяльність як процес правотворчості, інертно сприймає правове регулювання соціального життя. Це можна назвати неправильним, тому що суспільна свідомість не лише підпадає під вплив правових парадигм, а й

створює правові прецеденти, не лише окреслює сферу правозастосування, а й перетворюється на фактор наповнення правової діяльності змістом правових парадигм, правових норм, правових понять і правових категорій [28].

Правові парадигми у впливі на поведінку суб'єктів правовідносин установлюють правові співвідношення саме зі свідомістю, у такий спосіб здійснюючи регулювання правової діяльності. Правові парадигми не можуть обминути свідомість, навпаки, вони спрямовані на її зміну, реформування і пристосування до норм законодавчого регламентування. Таким чином, правові парадигми, які не сприйняті свідомістю, не можуть бути реалізованими у правовій діяльності, що не набули форм правових догм та настанов. Під дію правових парадигм підпадає не вся структура суспільної правосвідомості, а тільки та її частина, що трансформує правові норми, правила і принципи чинного законодавства в імперативи індивідуальної й суспільної поведінки. Правова свідомість як безпосередній об'єкт і суб'єкт правовідносин сприймає правові парадигми, при цьому через членів правового наукового співтовариства запроваджуючи безперервну правотворчу діяльність, досліджуючи правову парадигмальність й оцінюючи її у контексті філософсько-правових уявлень про справедливість, законність та ін. Зміни правових парадигм мають бути відповідними новітнім вимогам до поведінки всіх учасників правовідносин.

Отже, доходимо висновку, що існує певна закономірність у виборі правових парадигм для різних актів правотворчої діяльності. По-перше, у структурі суспільної свідомості існує така частина, яка несе відповідальність за аналіз та інтерпретацію правових парадигм, а саме – це й є правова свідомість, яка виступає посередником між правовими нормами, правилами і принципами та предметно-практичною діяльністю суб'єктів правовідносин. По-друге, парадигмально-правова свідомість проникає в усі сфери діяльності суб'єктів правовідносин, що підпадають під дію правової регламентації, обов'язкової для всіх суб'єктів правовідносин. По-третє, правові парадигми закріплюються в правовій свідомості не як стала догматична надсуб'єктна реальність, а як постійно змінювана за певними «наявними» й «відповідними» принципами і

законами у «дусі часу», самовдосконалююча правова система норм, правил та принципів, що закріплюється законодавчо на державному рівні й набуває чинності.

3.2 Правотворчість як практичне втілення концепції правових парадигм у теорії держави і права

У науково-правовій літературі зустрічається достатньо велика кількість визначень дефініції «правотворчість», і саме питанням правотворчості присвячені фундаментальні наукові праці, статті та праці науково-навчального спрямування [27; 69; 123; 126–129; 130; 137; 138–141; 156; 207]. Виходячи з того масиву визначень поняття правотворчості, узагальнимо деякі з них у контексті загальнотеоретичних засад правових парадигм.

Отже, правотворча діяльність – це форма втілення прерогативи держави завдяки опрацюванню й офіційному оголошенню нормативно-правових актів, санкціонування, перетворення або скасування правових норм. Правотворчість являє собою провідний напрям соціально-правової парадигми, що сприяє створенню необхідних умов для існування суспільства. Також правотворчість розглядають як діяльність компетентних правосуб'єктів, яка спрямована на вдосконалення нормативно-правових актів. Варто наголосити, що розробка і прийняття правових норм розглядається як раціональна діяльність для вирішення певних соціально-правових проблем, на досягнення цілей економічного, політичного, соціального характеру.

Основне й загальне для різних ракурсів висвітлення правотворчості можна назвати те, що правотворчість є винятковою формою втілення функцій держави і головною ланкою у механізмі регулювання суспільних відносин. Правотворчість можна вважати організаційно-правовою формою діяльності правосуб'єктів, законодавчо оформлена діяльність держави зі зведення загальнообов'язкових правил та зведення державних постанов способом виявлення потреб у нормативно-правовому регулюванні суспільних відносин і

опрацювання відповідно до таких потреб новітніх правових норм, зміна або скасування чинних.

У теорії держави і права, а саме в її парадигмально-правовій концепції, правотворчість – це специфічно-правова сфера, для ефективної діяльності якої потрібні спеціально особливі правові знання та правничі вміння, необхідний інтелектуальний рівень правотворця. Це пов'язано насамперед зі створенням або зміною чинних у державі правових норм.

Таким чином, термін «правотворчість» тривалий час використовується в українській правовій науці. Однак єдиної й одностайної думки про змістовно-функціональне наповнення цієї правової категорії немає. До того ж підходи до правової дійсності, які претендують на новацію, потребують постійного вдосконалення традиційно усталених правових понять, напрацювання нових загальних положень і, в зв'язку з цим, раціоналізації й розвитку правової термінології. Таким чином, беручи за основу напрацювання правотворців, спробуємо дати уточнене визначення терміна «правотворчість». Так, «право» і «творчість» – два складники поняття «правотворчість»: право встановлює напрям такого виду правової діяльності, й творчість, у даному контексті, означатиме створення правових норм і удосконалення права, тобто творчість / діяльність, спрямована на створення матеріально-культурних цінностей. Саме правотворчість асоціюється з певною вільною правореалізацією суб'єктів права.

Особливе значення для правотворчості має рівень інтелекту, абстрактне мислення та внутрішня правова мотивація правотворця. Творчість, пов'язана з опрацюванням правових норм, як і будь-який інший вид творчості, – це певний процес пізнання, або в нашому контексті – правопізнання. У той же час творча активність розуму по-різному реалізується у різних царинах матеріальної чи духовної культури. Узагальнено «правотворчість» являє собою правотворчість у розумінні правової або правничої діяльності, специфіка якої полягає в спрямованості на створення права, вдосконалення чи скасування правових норм.

Таким чином, за парадигмально-правовою концепцією теорії держави і права, правотворчість – один із важливих напрямів діяльності будь-якої держави; специфічний вид правової діяльності, що потребує спеціальних правових знань і вмінь, пов'язаних зі створенням чи зміною чинних у державі правових норм. За результатами правотворчості, тобто за нормативно-правовими актами, у тому числі за законами, складається загальна думка про державу, рівень її демократичності, цивілізованості, культурності. Суспільство завжди потребувало вивірених та досконалих правових рішень у такому різновиді діяльності органів державної влади, у результаті якої створюються норми права, правила поведінки громадян і організацій. Одна з найважливіших характеристик правотворчості полягає в тому, що це – прерогатива держави, тобто діяльність органів державної влади, які приймають, створюють норми права, обов'язкові для тих, кому адресовані.

Поняття правотворчості (або правотворення) у контексті теорії держави і права вживається у дуальному значенні: по-перше, як походження права; сукупність знань про окремий закон; по-друге, як ширший нормативно-правовий акт. Варто наголосити, що попри великий масив визначень та трактувань дотепер не існує однозначного розв'язання проблеми співвідношення закону і права. Поширена така думка, що лише держава є єдиним та винятковим джерелом права, яке формується за допомогою прийнятих законів. У даному підході вбачається розуміння рівності між правом і законом.

На нашу думку, держава володіє виключним повноваженням із формування законів, але не права. Держава володіє своєрідним монопольним правом на правотворчість як на вид державної діяльності, що полягає в процесі формування та надання офіційної форми у вигляді закону.

У парадигмально-правовій концепції теорії держави і права розрізняють три способи правотворчості: 1) безпосередня правовстановлююча діяльність повноважних державних органів; 2) санкціонування державними органами норм, які склалися незалежно від них у вигляді звичаю (ділового звичаю) чи

напрацьовані недержавними організаціями; 3) безпосередня правотворчість у формі опитування з найважливіших питань державного життя через референдум [27, с. 100].

Деякі фахівці теорії держави і права обґрунтовано вважають, що з безлічі використовуваних правовою наукою категорій тільки один термін містить творчу складову – це правотворчість. З розуміння сутності демократії витікає, що законодавча ініціатива має належати безпосередньо народу як єдиному джерелу і носію влади чи виборному представницькому органу держави – парламенту, основним призначенням якого є вираження волі народу за допомогою правотворчого процесу. В державі коло суб'єктів права, які наділені правом законодавчої ініціативи, встановлюється на конституційному й законодавчому рівнях. Цей перелік має досить суворий обмежувальний характер. Інакше робота парламентів виявилася б практично паралізованою і мала хаотичний характер від великої кількості тих осіб, які бажали б узяти участь у правотворчому процесі.

Процес сучасної правотворчості, що ґрунтується на принципах, що відображають різноманітні аспекти правового буття, є одним з базових завдань, вирішення якого дозволить усунути певну проблематику теоретико-методологічного характеру.

Таким чином, правотворчість являє собою різновид державної діяльності. На відміну від інших форм діяльності держави – управління, правосуддя, наглядової функції, здійснення яких проводиться на основі чинного права, правотворчість безпосередньо спрямована на створення такого права. Основне призначення правотворчості полягає у напрацюванні правових норм і їх подальшому вдосконаленні (зміна, доповнення, об'єднання). Результат правотворчої діяльності може також виявлятися у скасуванні правових норм, тобто у визнанні їх такими, що втратили чинність. Необхідність такого роду нормативно-правового регулювання постає у разі, якщо правові парадигми втрачають значення, тобто фактично припиняють діяти.

Для правотворчості характерним є те, що воно завжди спрямоване на

утворення єдиної внутрішньо узгодженої системи норм права. У ролі нормативних регуляторів суспільних відносин норми права покликані впливати на еволюцію цих відносин та їх гармонізацію в інтересах людини. Будь-яке цивілізоване суспільство прагне до таких правових рішень, які забезпечували б реальну дію прав і свобод громадян, нейтралізували негативні фактори суспільного життя та посилювали дію позитивних, сприяли загальному прогресивному розвитку суспільства. Від рівня розробленості системи права, ефективності функціонування багато в чому залежить рівень демократичності держави. Дуже важливим видається дослідження проблем, що викликають потребу в правовому регулюванні й вибір таких правових підходів, які б повною мірою забезпечували їх рішення. У разі встановлення потреби у врегулюванні нормами права певної соціальної проблеми до уваги мають братися суспільний рівень її значущості, суспільної гостроти, актуальності, а також те, що єдино можливою формою реагування з числа наявних способів впливу може виступати лише право [27, с. 52].

Результативність деякої правової норми багато в чому залежить і від того, чи буде відшуканий у процесі її формування баланс соціальних, національних, політичних інтересів, матеріальні умови суспільства, рівень активності різних політичних сил, стан відносин між усіма національними об'єднаннями, місце й значення держави в міжнародно-правовому середовищі. Певний вплив на створювану норму можуть також реально скласти в суспільстві цінності правової та політичної культури, соціальна психологія, звичаї, традиції й ін. [69, с. 102].

Виділимо особливості правової свідомості як специфічної правотворчої складової у контексті дисертаційного дослідження правової парадигмально-правової проблематики. У правовій свідомості відображаються лише ті явища, які становлять правовий бік суспільного життя, що охоплює процес створення правових форм, реалізацію їх вимог у суспільному житті. Однак перш ніж дістати вираження у правових нормах, у практиці їх застосування, вони мають пройти через правову свідомість, тобто набути правової форми у вигляді

правових ідей і уявлень. Особливість правової свідомості у правотворчості виражається також у способі відображення явищ суспільно-правового життя. Усвідомлення правових явищ життя суспільства відбувається через спеціальні правові категорії та відображається у напрацюванні правових парадигм, до яких, наприклад, належать такі поняття, як правомірність, неправомірність, правовідносини, правова відповідальність, законність.

У парадигмально-правовій концепції теорії держави і права правосвідомість у контексті загальнотеоретичних засад правових парадигм – це специфічний складник правової дійсності. Для правової свідомості як засади правових парадигм є те, що вона посідає особливе місце серед правотворчих явищ правової дійсності й є специфічною за правовим предметом формою суспільної свідомості.

Правова свідомість перебуває у прямій взаємодії з іншими формами суспільної свідомості – морально-філософськими, суспільно-політичними та ін. й володіє всіма якостями і характеристиками, властивими правосвідомості. Правосвідомість виникає в процесі будь-якої правової діяльності, тому функції правової свідомості можуть бути зрозумілими лише за результатами діяльності правосуб'єктів. На нашу думку, суспільна правосвідомість містить правове, релігійне, наукове, політичне та інші види свідомості не як локальні правові складові, а як взаємодоповнюючі структури. Існує комплекс взаємопов'язаних правових парадигм соціального характеру, які ми умовно об'єднуємо в поняття суспільна правова свідомість.

Правова свідомість безпосередньо співвідноситься до правових парадигм, і особливо до провідної соціально-правової парадигми. Це питання вже тривалий час слугує джерелом наукових дискусій серед правників та правотворців. Однак, на нашу думку, найбільш типовим для права є його структурно-парадигмальна неоднорідність. Цей факт на даний момент є фактором неузгодження, а часто навіть протиставляється парадигмально-правовим структурам і джерелам дослідження, викликаного нагальністю приведення до гармонійного стану права як творчого начала, права як

організуючого фактору. Право як невід’ємна частина культури суспільства – це така її підсистема, що самостійно виконує регуляторні функції, найбільш тісно стикаючись з уявленнями людської спільноти про таку філософсько-правову категорію, як свобода.

Правові норми і принципи конкретної соціальності повністю відповідають тим парадигмально-правовим стереотипам, які характерні й визначають її парадигмально-правові структури. На нашу думку, це відбувається тому, що правові парадигми диктують форми і методи правової поведінки, обумовлюючи саме правові норми його регулювання.

Свобода, як постулат, може бути продиктована тільки принципами суспільної правосвідомості, що сформувалися в суспільстві; право лише фіксує ці принципи в правовій свідомості, закріплюючи їх в узаконені державною владою догматизовані парадигмально-правові норми. Правова свідомість існує до, після права і паралельно з ним та є його джерелом, що відображає об’єктивні потреби розвитку суспільства, одним із обов’язкових інструментаріїв правової реалізації, втілення в життя, напрацювання критеріїв відповідності поведінки (діяльності) нормам права. Будучи, у відомому сенсі, безпосереднім джерелом права, правова свідомість відображається у правових актах, впливає на процес і результати правотворчості. Через правову свідомість й саме завдяки їй правотворець, як казав Гегель, «схоплює дух своєї епохи» і віддзеркалює його в правових актах [47]. Правові норми впливають на розвиток правової свідомості громадян, формують правильні уявлення про правові принципи та настанови, діють на правовідносини й підвищують правову відповідальність.

Правову свідомість досліджують і в аспекті її парадигмально-правової структури лише як системи правових принципів, зв’язків, відносин, світоглядних правових настанов, які ґрунтуються на певному суспільному ладі. Виводячи суспільну свідомість із суспільного буття з урахуванням розуміння та визнання спрямованої дії правової свідомості на суспільне життя індивідуума, доходять до розуміння сутності правової свідомості як свідомості, що регулює

значну частину поведінкових перспектив соціального суб'єкта. Розглядаючи право як підсистему культури, куди також входять система норм і принципів поведінки, наука, мистецтво, політика, релігія, не можна не визнати той факт, що право безсумнівно підпадає під вплив цих структур і вибудовує власну систему норм з урахуванням потреб соціуму в установленому співвідношенні між усіма підсистемами.

Розкриття правотворчості як практичного втілення концепції правових парадигм у теорії держави і права виводить нас на поняття «правова надбудова соціуму». Крім правової свідомості, до змісту даного поняття входять також власне право й правові парадигми. У цьому правовому комплексі правова парадигма виконує функції регулювання правових відносин за допомогою забезпечення правотворчості.

Правова свідомість у правотворчості має власний об'єкт впливу і предмет відображення, що робить його самостійною одиницею правотворчих процесів. Предметом відображення правової свідомості є певне становище у суспільстві соціально-правових парадигм, які у певний спосіб піддаються правовому регулюванню. Результатом правового регулювання суспільних відносин виступають правові відносини, саме право і процес правореалізації. Правова свідомість виконує не лише регулятивно-правові функції, що відображено нами в парадигмальному підході до аналізу правової структури, воно відповідає за правотворчість, тобто за творення та структурування правових норм, які найповніше й адекватно відповідають реаліям соціально-економічної ситуації в даному суспільстві. Змістом правової свідомості є поведінка, дії і вчинки суб'єктів правових відносин, що регулюються правовими нормами, а також окремі аспекти поведінки і дії, які вимагають правової регламентації або правової оцінки.

Понятійно-категоріальний апарат правотворчості складають узагальнені правові терміни, що характеризують аналіз, оцінку та імперативи правових відносин і власне права. Базові категорії правової законності та правових прав і обов'язків – це атрибути правової свідомості, правовий базис соціуму, гаранті

дотримання й захисту конституційних прав та інтересів кожного соціального суб'єкта [27]. Такі правові категорії відображають предметно-дисциплінарну структуру правової свідомості, виконуючи функції структуризації й дослідження правових явищ правотворчості, слугують основою оцінювання правомірності чи протиправності поведінкових реакцій соціальних суб'єктів, являють собою алгоритмічну схему прогнозування поведінки в регламентованих правом соціальних ситуаціях.

Правові парадигми, які відображаються в правовій свідомості, перебувають у безперервному процесі модернізації. Парадигмально-правовий підхід до диференційного аналізу правотворчості на основі типологічного ототожнення суспільної свідомості та його підсистем висвітлює парадигмально-правові структурні елементи правової свідомості, такі як науковий, ціннісно-аксіологічний і практичний.

Парадигмально-правова правотворчість формується на основі глибоких правових узагальнень, на знанні закономірностей філософсько-правових закономірностей та спеціальних досліджень соціально-правової дійсності. Саме наукова правотворчість стає тим джерелом, що дозволяє вдосконалювати теоретико-практичний аспект правотворчості. Ціннісно-аксіологічний компонент правової свідомості – це правотворча діяльність правників.

Залежно від предмета відображення в правотворчій діяльності утворюються сфери, які відповідають різним галузям правових відносин, наприклад, економічним, цивільно-правовим та ін. Сутність і особливості правотворчої діяльності конкретизуються в змісті правової ідеології й правової психології, у системі характерних для певної професійної групи правових знань, уявлень, настанов, ціннісних орієнтацій. Правотворча діяльність формується під впливом конкретних умов життя, особистого та правничого досвіду, правової освіти.

Громадська діяльність, у ході й завдяки якій створюється і відтворюється правова свідомість, має багаторівневу структуру. Цей факт, який свідчить про складність конгломератного даного феномена права, не означає, однак, що

структурні компоненти суспільної свідомості ізольовані один від одного й існують на різних щаблях соціально-правового буття [96]. Взаємопроникнення ціннісно-аксіологічного, науково-практичного у правотворчу діяльність відбувається на двох рівнях: на предметно-практичному, коли правова свідомість дістає безпосереднє втілення в правосвідомості, та інтелектуально-розумовому, коли правова свідомість виступає джерелом аналізу здійснення правових вчинків.

Отже, наголосимо, що диференціація ціннісно-аксіологічного і науково-практичного у правотворчості має винятково універсальний характер та викликана, ймовірно, більше аналітичними, ніж практичними потребами. Правотворча діяльність слугує й аксіологічними, й ціннісними, й науковими, й практичними цілями, залежно від контексту сприйняття конкретної правової ситуації.

Кожні суспільні відносини виражаються в якійсь із форм правової парадигми. Право є базово-первісним фактором життєдіяльності суспільства, що слугує регулятором усіх суспільних процесів. Виходячи з цього, можна стверджувати, що правотворчість виконує ціннісно-аксіологічну функцію, тобто слугує підставою для соціальної правомірності, соціальної відповідності правовим і правотворчим нормам та принципам.

Ціннісно-аксіологічна функція правотворчості спрямована на створення особливої парадигмально-правової форми, в якій втілюється право як феномен об'єднання державного, громадського та індивідуального. Вимоги суспільства до окремої особистості, усвідомлення нею громадського обов'язку і сенсу життя, відповідальності за доручену справу вкладаються у самосвідомість окремої особистості винятково аксіологічною правовою свідомістю, а втілюються в предметно-практичній діяльності за допомогою практично-правової свідомості [157].

Таким чином, коло дії правової парадигми є практична правотворчість, яка носить системно-регулятивний характер і функціонує за правилами, які напрацьовуються завдяки ціннісно-аксіологічній функції правотворчості у

межах нормативності правового наукового співтовариства.

Співвідношення правової визначеності й обсягу правотворчих знань слугує мірилом оцінки правових дій. Ціннісно-аксіологічна функція правотворчості тісно пов'язана з правовим знанням, тобто відсутність правової оцінки без усвідомлення значення правотворчості та права в соціально-правових процесах неможливі. Правова свідомість, будучи виражена в правовому ціннісно-аксіологічному аспекті, напрацьовує правотворче знання-припис, правове знання, яке провадить продукування меж правової поведінки особистості в правовій регульованій ситуації. Оцінка права, тобто його аксіологічна інтерпретація, передбачає чітке знання права як правотворчого явища, як доконаного правового факту [166].

Рівень глибини правотворчих знань слугує показником рівня матеріалізованості правотворчості в аксіологічних структурах суспільства й індивідуума як суб'єктів права; також обсяг і якість оцінок правотворчості – це критерій залученості індивідуума як суб'єкта права до системи правових знань певного соціуму. Таким чином, те, чи вибере соціальний суб'єкт вимогу, що міститься в правових нормах, правилах або принципах, є імперативом поведінки індивідуума, що залежить лише від правосвідомої оцінки, яку він дасть цієї правовою нормою, правилом чи принципом. Власне правотворчі норми, правила, принципи містять вказівку на потребу в оцінюванні їх як позитивних, об'єктивно встановлених і без особистісних амбіцій та превалювання власних інтересів. Процес набуття суб'єктом права правотворчих вимог супроводжується певними змінами в парадигмально-правовій структурі, надаючи спрямованого характеру на загальнообов'язкові правові норми, правила і принципи. Правотворчість можна вважати ціллю предметно-практичної правотворчості у процесі втілення в дію правових інтересів, мотивацій, потреб.

Принцип цілепокладання вважається провідним у структурі правотворчості, оскільки кожні правові норми, правила, принципи, настанови й положення слугують метою визначення правотворчих пріоритетів.

Актуальність дослідження проблематики адекватності ціннісно-аксіологічної функції правотворчості вказує безпосередньо на парадигмально-правову концепцію правотворчої діяльності. Постановка цілей, напрацювання правових настанов, загалом створення якоїсь правової домінанти практичної правотворчості – завдання ціннісно-аксіологічної правової свідомості як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

Пізнання правотворчості – це одна з функцій правової свідомості. Усвідомлення сутності й завдань правотворчої системи, визнання її значення в структуруванні соціально-правової парадигми – одне з завдань наукового правового співтовариства. Наукове правове співтовариство діє у правотворчості, і його діяльність також спрямована на впорядкування, поглиблення та вдосконалення правових знань, на науково-правове переосмислення права і правотворчості, на функції правотворчості в історико-правовому процесі й на відповідність правотворчості такому важливому компоненту правових парадигм, як «дух часу», на розробку і теоретико-методологічне опрацювання парадигмально-правових основ правотворчості як правового феномену.

Така правотворча діяльність наукового правового співтовариства не виконує регулятивної функції поведінки індивідів і має на меті формування, перетворення сформованого правової правотворчості на врегулювання об'єктивно парадигмально-правових аспектів суспільного життя. Науково-правова правотворчість розвивається за рахунок діяльності наукового правового співтовариства, його членів та науковців із суміжних з правом дисциплін, а також із залученням фахівців правничих спеціальностей.

Теорія держави і права стикається з правотворчістю тоді, коли постають на часі правотворчі проблеми держави, а також під час науково-правових експедицій, що стосуються дослідження та призначення правотворчості, її основ, підстав для функціонування у суспільстві й її соціально-правовому статусі, в аналізі співвідношення правотворчості та права, у теоретико-прикладних аспектах вивчення взаємодії індивідуума і держави, простеження

зв'язку правотворчості з такими філософськими категоріями, як свобода, справедливість, гуманність. Власне, сама ця діяльність наукового правового співтовариства як одного з підстав парадигмально-правової концепції є продукт діяльності наукової правотворчості та має за ціль зміну правових парадигм у сучасному правовому середовищі й тих структурних елементів, які є застарілими і неактуальними, такими, що втратили чинність та не відповідають правовим нормам сучасної Української держави в її ціннісно-аксіологічній інтерпретації.

Вивчення правотворчості у контексті теорії держави і права та її парадигмально-правової концепції можна розглядати як соціально-правову парадигму, що ґрунтується на усвідомленні глибинної сутності правотворчості як невід'ємної частини, необхідного компонента загальнотеоретичних засад правових парадигм.

Науково-правова категорія правотворчості не регулює, не пізнає й не оцінює, однак саме правотворчість як частина парадигмально-правової концепції теорії держави і права слугує сполучною ланкою між індивідумом та суспільством. Узагальнена діяльність правового наукового співтовариства у правотворчості спрямовує науково-правові пізнавальні інтереси на правотворче напруження, що охоплює правові уявлення і знання про право як філософсько-правові категорії. Регулятивна функція правотворчості дозволяє розвивати правову свідомість, приводить у відповідність до найбільш актуальних аспектів правотворчої діяльності в тому ракурсі, який якнайкраще сприяє уніфікації науково-правової, ціннісно-аксіологічної й теоретико-практичних аспектів правотворчості у контексті парадигмально-правової концепції теорії держави і права.

3.3 Вплив загальнотеоретичних засад правових парадигм на правотворчу діяльність у контексті сучасного реформування правової системи Української держави

Пізнавально-правові функції правової системи являють собою форми

відображення парадигмально-правової концепції системи теорії держави і права у практично-правовій діяльності – у правотворчості. Як було показано у попередніх параграфах нашого дисертаційного дослідження, правове наукове співтовариство не лише є невід’ємною складовою правової парадигмальності, а й на практиці займається переробкою і науковим пізнанням масиву знань про право, про об’єктивні правові явища та правові категорії, трансформуючи результати науково-правової діяльності в ціннісно-аксіологічну правотворчість як правовий припис, своєрідний алгоритм правотворчості. Практичне правове втілення є безпосередньою матеріалізацією наукового і ціннісно-аксіологічного аспекту правотворчості.

Найбільш поширеною практикою та базовою парадигмально-правовою формою правотворчості є практично-правова діяльність, що має втілення у правових вчинках, правових діях індивідів, у правотворчій діяльності, спрямованій на практичне застосування правових норм, правил і принципів.

Правотворчість як складова парадигмально-правової концепції теорії держави і права – це така правова діяльність, яке безпосередньо реєструє, відображає й регламентує те, що невіддільне від актів втілення права, служить їхньому вдосконаленню [62]. До основоположних правотворчих компонентів зараховують суб’єктивовані правові настанови, які описують різні аспекти правової дійсності. Суб’єктивовані правові настанови віддзеркалюють усю повноту таких філософських категорій, як відчуття свободи, громадянського обов’язку, відповідальності перед суспільством і державою, правова провина і правова відповідальність. Змістове наповнення суб’єктивованих правових настанов вважається вторинним у співвідношенні їх каузального обґрунтування, що робить їх правоусвідомленими й такими, що можна виразити вербально. Як інструмент формування правових настанов у правотворчості, це важливий елемент формування в особистості правосвідомості та є необхідною частиною парадигмально-правової концепції теорії держави і права.

Під правовими навичками, як складовою правотворчості, ми розуміємо

здатність здійснювати таку правову діяльність, яка вже не потребує складних розумових процесів. Правові навички – це механізм пристосування індивіда до реально існуючих правових ситуацій [174]. Правові знання у правотворчості – це комплекс оцінок, настанов, фактів практично-правового характеру, що опосередковані соціальним зовнішнім середовищем. Специфічною рисою правотворчості традиційно прийнято вважати подання правових норм у вигляді систематизованих, ґрунтовних правових знань, втілених у формі нормативно-правових актів, законів і законопроектів. Правові акти, які напрацьовуються правотворцями, мають бути чітким правовим усвідомленням як суто правових, оскільки парадигмально-правовою догмою є правові відносини між особистістю й державою, особистістю і суспільством та іншими суб'єктами правовідносин.

Таким чином, кожна людина, яка здійснює певні соціально-правові вчинки, перебуває у безпосередній дії права. Людина самостійно не спроможна усвідомлювати цей факт залежності від права, тим самим вважаючи себе вільною від будь-яких зобов'язань перед суспільством і державою. Однак незнання закону не звільняє від правової відповідальності, наявність розриву між ціннісно-аксіологічним правовим досвідом – це негативна, а в деяких випадках і протиправна, діяльність.

Регулятивна функція правотворчості як правової категорії та правової діяльності суб'єкта, його ставлення до права, рівень проникнення права у структури практично-правової свідомості індивідуума – це показник ефективності ціннісно-аксіологічної і науково-правової діяльності правового наукового товариства, робота якого спрямована на підтримку й навіть зміни правових парадигм у контексті правотворчості.

Практична правотворчість безпосередньо пов'язана з необхідністю задоволення конкретно специфічних потреб соціуму в правовому регулюванні поведінки, зовнішніх дій індивідуумів, що вчиняються за парадигмально-правовими засадами. Завданням сучасності українських правових реалій є відтворення правильно орієнтованої правосвідомості індивідуума як

громадянина. Правова свідомість являє собою таку сферу свідомості, яка відображає правову дійсність у формі правових знань і оцінних відносин до права та правореалізації, соціально-правових настанов і аксіологічних орієнтацій, що регулюють поведінку й діяльність людей у правових ситуаціях [183].

Демократичні перетворення, які відбуваються в українському суспільстві, характеризуються неоднозначністю результатів, їхній успіх багато в чому залежить від якості правотворчості, що є одним зі способів таких парадигмально-правових змін. Разом з тим, як показує аналіз чинного законодавства України, багато нормативно-правових актів покликані покращити якість життя українських громадян, або втратили актуальність і не відповідають парадигмально-правовому «духу часу», або не діють через відомчі нормативні акти, які доводять до виконавця зміст початкового закону в спотвореному вигляді [117, с. 27]. Причини такого перебігу справ у правовій системі України, на наш погляд, криються в правовій якості правотворчості чинного законодавства і правничої практики його застосування.

Беручи до уваги реальність української правової дійсності, узагальнимо найбільш очевидні з них: ігнорування закону на місцевому рівні – брак правової традиції законослухняності; неконтрольована відомча правотворчість, що суперечить Конституції України; зловживання правозастосуванням; неадекватність законодавчих актів правовій дійсності, наявність логіко-структурних правових дефектів у законопроектах і узгоджених нормативно-правових актах.

Як свідчить правовий досвід країн із розвиненою формою демократії і демократично-правовими традиціями [119; 142; 160; 162; 191], одним із способів усунення перерахованих негативних правових тенденцій є дієва науково виважена, ґрунтована на загальнотеоретичних засадах правової парадигмально-правової концепції теорії держави і права, а отже, цілеспрямована правова політика держави. Опрацювання, розробка, аргументування парадигмально-правової концепції у правотворчості на

найближчий час і на перспективу вважається одним із невідкладних завдань сучасної української правової науки.

Універсальними формами становлення й реалізації державної правової політики є правотворчість і правореалізація. Важливість правотворчої та правозастосовчої політики має тенденцію до піднесення, особливо в трансформаційний період становлення демократичного суспільства, коли докорінних змін зазнають соціально-політичні пріоритети в царині правового регулювання, на етапі зміни панівної правової парадигми. Вважаємо, що правові парадигми можуть слугувати орієнтиром для вираженої науково обґрунтованої з позицій теорії держави і права державної політики.

Під час дослідження правових парадигм у контексті їхніх загальнотеоретичних засад як парадигмально-правової концепції теорії держави і права можна виявити різні негативні тенденції, явні й приховані у сфері правового регулювання. Так, надання ширших суспільних свобод, створення можливостей для розвитку особистості завдяки вираженій демократично спрямованій державній політиці, що передбачає послаблення, поступки суспільних відносин як результат проходження правової парадигми. Такий процес спостерігався у 1996 р. з прийняттям нової Конституції незалежної Української держави [171]. Попри глибоку демократичну спрямованість положень Основного Закону України, такі зміни правової парадигми після періоду перебування України у середовищі авторитарно-тоталітарного державного апарату до появи нового різновиду кримінальних правопорушень, не характерних попередньому етапу розвитку суспільних відносин. Це такі протиправні дії, які відомі давно зі світової й міжнародної практики як шахрайство у веденні бізнесу, легалізація, або відмивання, грошових коштів, надбаних злочинним шляхом, незаконні дії у разі банкрутства та ін. і такі надсучасні види злочинів, як кібернетична загроза, ведення інформаційних війн на рівні держав та ін. За час фактично правового вакууму, який був характерний для 1990-х років, Українській державі було завдано колосальних економічних, соціальних і політичних збитків [71].

Ще однією важливою ознакою змін правових парадигм є глобалізаційна складова парадигмально-правової концепції. Глобалізація є однією з явних і незаперечних тенденцій розвитку права в сучасному світі, у тому числі в Україні, й закономірним відображенням усіх соціально-правових явищ. Тенденція до глобалізації правової системи превалює в правовій міжнародній системі. Дослідження парадигми правової глобалістики дозволяє робити певні передбачення перспектив розвитку національної правової системи у тісній взаємодії з міжнародною правовою системою. Під впливом глобалізаційних процесів сформувалися галузі й інститути міжнародного права і глобалістики, такі як міграційне законодавство, інформаційне, міжнародної економічної співпраці, глобальне екологічне законодавство; з'явилися кримінально-правові міжнародні інституції боротьби з кібернетичними атаками, хакерством, незаконною міграцією та ін. Слід брати до уваги, що глобалізація не лише відкриває широкі можливості для розвитку людської цивілізації, а спричинює появу неймовірної кількості неврегульованих міжнародним законодавством складних проблем, як підпадають під правове правопорушення. Так, глобального значення набуває боротьба з міжнародним і національним тероризмом, рівень соціальної небезпеки якої можна визначити як правову дефініцію «глобальна війна з тероризмом і терористичними атаками». До числа негативних наслідків глобалізації в інформаційній сфері слід віднести шахрайство в інтернет-мережах (dark-net), кібернетичні злочини, глобальні інформаційні війни, поява такого правового явища, як правовий інтернет-нігілізм, який з'являється на тлі безмежного доступу до інформації через інтернет-ресурси.

Однак варто наголосити, що державна політика ізоляції громадян від вільного доступу до інформаційного простору в контексті права неприпустимі. У сучасну новітню інформаційну епоху узагальнювати правовий досвід різних країн, не забуваючи при цьому, що вестернізація й уподібнення в праві можуть викликати негативні наслідки. Однією з ознак глобалізованого світу є процес інтенсивної криміналізації суспільних відносин, криміногенність глобалізації

набагато перевищує її антикриміногенні можливості [96]. Усвідомлення напрямів криміналізації в умовах прогресуючої глобалізації допоможе завчасно вжити правових запобіжних заходів зі зниження рівня злочинності в міжнародному глобалізаційному правовому просторі.

Глобалізаційні правові процеси мають незворотний правовий характер, і у зв'язку з цим правова сфера повинна швидко реагувати на такі суспільно-правові зміни, й у разі потреби переглядати і змінювати головні та допоміжні правові парадигми і швидше реагувати на їхні парадигмальні перетворення. Наприклад, розвиток інформаційних технологій призвів до виникнення такого правового явища, як «електронна торгівля», під яким розуміють укладання угод в електронній формі. Однак відсутність закріпленого чинним законодавством правового механізму укладення таких угод перешкоджає широкому розвитку міжнародної електронної торгівлі за участю українських юридичних осіб.

У цьому аспекті в межах глобалізації постає проблематика уніфікації та адаптації правової термінології. Як свідчить практика, проблема загально усталеної й однозначної правової термінології актуальна і на внутрішньодержавному рівні України. Неузгоджене використання правової термінології, що описують одне й те саме правове явище, в нормативно-правових актах різних галузей права постає серйозною проблемою міжгалузевої взаємодії.

Ще однією особливістю процесів глобалізації, які слід враховувати в опрацюванні й передбаченні парадигмально-правових перспектив розвитку та вдосконалення соціально-правових парадигм в українській правовій системі, можна вважати теоретико-методологічним забезпеченням сталого розвитку і піднесення соціальності громадян України.

Передбачаючи перспективу процесів глобалізації на суспільні відносини, не можна обійти увагою концепцію сталого розвитку правової системи, метою якої є забезпечення стійкості глобальних правових процесів. Поняття «сталий правовий розвиток» дістало широкого застосування з 1990-х років після Конференції ООН з навколишнього середовища (Ріо-де-Жанейро, 1992).

«Сталий розвиток – це такий розвиток людства, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [89].

В українському законодавстві ця, також за характеристиками, парадигмально-правова концепція знайшла відображення в ухваленні її положень на законодавчому рівні. Нова парадигма розвитку суспільства дістала назву «сталий розвиток» (sustainable development) і була розроблена за результатами аналізу причин катастрофічної деградації навколишнього природного середовища в масштабах біосфери й пошуку шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини. Сталий розвиток визначається як форма взаємодії суспільства і природи, за якою забезпечується виживання людства й збереження навколишнього середовища, сучасні покоління забезпечують життєві потреби, не позбавляючи майбутні покоління можливості також задовольняти власні потреби. Україна офіційно підтримала низку міжнародних рішень про сталий розвиток, таких як «Повістка дня на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992) [154], Декларація Тисячоліття ООН (2000) [59], План реалізації рішень Всесвітнього саміту ООН зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) [131], «Майбутнє, якого ми прагнемо» (Ріо-де-Жанейро, 2012) [164]. Однак до цього часу ці міжнародні положення мають декларативний характер і не закріплені парадигмально-правовим українським планом практичного втілення ідей сталого розвитку [149]. Сталий розвиток уже є основою формування політик країн ЄС та багатьох інших країн світу, у тому числі пострадянських, в яких прийняті національні стратегії сталого розвитку, впроваджуються дієві механізми, ґрунтовані на цій концепції.

За роки незалежності Україна докладає достатньо зусиль, було зроблено кілька спроб змінити одну з головних глобальних правових парадигм, створити і затвердити на законодавчому рівні Концепцію сталого розвитку країни. Крім того, існують законопроекти парадигмального спрямування, серед яких слід зазначити ще один «Проект Концепції переходу України до сталого розвитку», розроблений НАН України та направлений до Кабінету Міністрів України у

2012 р. У Концепції сталого розвитку України визначено принципи, на яких сталий розвиток України базується, та сформульовано такі цілі сталого розвитку України, як економічне зростання, збереження довкілля, охорона здоров'я, дотримання справедливості, стале використання природних ресурсів, розвиток освіти; участь у формуванні глобальної системи екологічної безпеки [149]. Беручи до уваги загальнотеоретичні засади правових парадигм у контексті теорії держави і права, глобалізаційну складову правових парадигм можна назвати одним з основних запобіжних механізмів конфліктів та забезпечення стійкості процесу сталого розвитку. Дотримання і захист прав людини й громадянина, вибудовування соціально-правової держави можна вважати головними парадигмально-правовими інструментами забезпечення сталого розвитку, а рівень забезпечення прав людини слугує доказом рівня стійкості суспільства. У сучасній історії української правотворчості викликає певне занепокоєння те, що у правових нормах фіксуються не лише загальнодемократичні цінності, а можуть законодавчо закріплюватися і корисливі інтереси різних олігархічних, промислових і політичних груп, і правлячих у певний період угруповань, які не відповідають загальній соціально-політичній парадигмі, а отже, й цілям сталого розвитку. Особливо такі напрями простежуються у процесі правотворчої діяльності.

Характерною рисою сучасної теорії держави і права є мультипарадигмальність. Поява нової правової парадигми не замінює попередні, а переважно запозичує або спирається на старі правові парадигми та користується сталим парадигмально-правовим інструментарієм, модернізуючи його у контексті «духу часу», пропонуючи інноваційний погляд на досліджуване коло правової проблематики. На нашу думку, це пов'язано з тим, що водночас існують багато різних філософсько-правових концепцій у середовищі теорії держави і права, й вибір між ними на основі істинності чи хибності однієї з правових парадигм як істинно правильної не може бути логічно втілено.

Ефективне правове регулювання в умовах мультипарадигмальності

виглядає достатньо складним, тому що це веде до надмірної самоорганізації законодавства, що не сприятиме виконанню основних парадигмально-правових функцій у суспільстві. Специфічною формою об'єктивації панівної правової парадигми є позитивне право. Всі правові парадигми, які ми запропонували у розділі 1 називати допоміжними, не повинні об'єктивуватися у законодавстві чи об'єктивуватися у частині, що не суперечить панівній правовій парадигмі. Однак наявність допоміжних правових парадигм у край потрібна. Прогнозувати майбутні правові події з позицій парадигмально-правової концепції можна лише в тому випадку, якщо простежується основний ритм правового розвитку всієї правової системи, і для цього слід чітко ясно відслідковувати новітні правові ідеї та з'ясовувати їхнє призначення у правовій науці.

Правова парадигма, як уже було висвітлено у межах нашого дисертаційного дослідження, формується в надрах правового наукового співтовариства. Правові принципи, правові догми, правові настанови втілюються у правову дійсність тільки після того, як будуть спроможними виконувати регулятивну функцію суспільно-правових відносин. Парадигмально-правова концепція є невід'ємною частиною правової науки, а саме – теорії держави і права, що стимулює розвиток права. Попри те, що право є невід'ємною складовою суспільно-політичної надбудови і, відповідно, спорідненість його філософсько-правових, політичних, моральних, світоглядних та культурних компонентів, які характеризують суспільство, з позицій парадигмально-правової концепції теорії держави і права ототожнювати правові парадигми й парадигми суспільно-політичні не вбачається раціональним.

Так, правова парадигма є частиною суспільно-політичної парадигми, під якою ми розглядаємо комплекс правових цінностей, правових ідеалів і правових норм, потрібних для інтерпретації суспільно-правових процесів. Ми вважаємо, що правова парадигма лише частково збігається з суспільно-політичною парадигмою. По-перше, політичні діячі не завжди точно розкривають зміст правових понять і дотримуються рекомендацій правотворчої

системи; по-друге, особистісна й суспільна правосвідомість можуть мати суттєво докорінні відмінності від наукової правосвідомості. Так, соціально-правова парадигма через неадекватне правосприйняття асоціюється серед пересічних громадян із беззаконням.

Якщо розглядати як приклад реформування правової системи України, то за останній період проводяться в країні модернізаційно правові реформи, в які імплементуються парадигмально-правові моделі демократично розвинених країн, правові конструкції й інституції, що не відповідають українським правовим реаліям і, зазвичай, викривлено сприймаються громадянами, та в деяких випадках формують спонтанне тіньове регулювання [30, с. 45]. У зв'язку з цим вважаємо за потрібне проаналізувати вплив соціально-правової проблематики парадигмально-правової концепції на вітчизняне законодавство і правотворчість, а також з'ясувати змістовне правове наповнення соціально-правової парадигми вітчизняної правової системи.

На нашу думку, суспільно-політичною сферою керує не парадигма, а ідеологія. Згадавши вище про парадигми суспільно-політичної сфери, ми виходили з фактичних обставин її широкого трактування. Однак, на наш погляд, той зміст, який вкладають у суспільно-політичну парадигму в сфері політики, не виходить за ідеологічні рамки. Головне призначення правової парадигми – це інтерпретація значущих для суб'єкта правовідносин реалій соціально-правової дійсності, їхнє оцінювання й правове орієнтування в цій дійсності. Формуючись у системі реальних суспільних відносин, правова парадигма набуває певні функції регулятора і координатора правової діяльності людей та покликана забезпечити світоглядні й ціннісно-нормативні рамки для об'єднання індивідуумів. Найважливіша ідеологічна функція полягає в тому, щоб виокремити співтовариство чи групу від інших об'єднань і спільнот [30, 100]. Усі ідеологічні парадигми ґрунтуються на визнанні певної моделі суспільства й політичної системи, методології практичної реалізації цієї моделі. Автори Енциклопедії філософії [223] розуміють під ідеологією систему поглядів та ідей, в яких виражається ставлення до дійсності, погляди, інтереси,

цілі, наміри, умонастрої людей, класів, партій, суб'єктів політики і влади різних епох, поколінь, громадських рухів, культури, аж до світогляду, спрямованості інтересів та життєвих позицій носіїв певної ідеології. Саме ідеологія вказує політиці на систему ідеалів і цінностей, до якої та повинна прагнути.

Якщо розглядати правову парадигму в системі теорії держави і права, то правова парадигма являє собою фундаментальну правову ідеологію; у разі відсутності правової ідеології правові цінності впроваджуються на рівні політтехнологій. Статус панівної правової парадигми набуває концепція, що знайшла найбільш повне відображення в правотворчості. Правова парадигма впливає на правову ідеологію через сферу правового регулювання, програмуючи результат у разі зневажливого ставлення до її правових цінностей.

Перебуваючи на трансформаційній стадії розвитку, правова система сучасної України періоду незалежності не закріпила правової ідеології. Одну з причин цього ми вбачаємо у відсутності парадигмальної стадії в становленні українського законодавства. Причому соціально-правова парадигмальність відобразилася в українській правотворчості, однак достатньо низький рівень її дієвості дозволяє стверджувати тільки про допарадигмальну стадію розвитку правової системи. Причину відсутності парадигмальної стадії в законодавстві, заснованому на правовій парадигмі, ми бачимо у відсутності єдиного підходу до того, що розуміти під соціально-правовою парадигмою. Правотворці намагаються запозичити соціально-правові цінності без урахування «духу часу». Так, тривалий час у теорії держави і права панувала концепція держави добробуту, матеріально-побутового забезпечення й достатку. Враховуючи «дух часу» парадигмально-правової концепції, ця система зазнає суттєвих змін, тобто переглядається / змінюється правова парадигма. В останні роки в українському соціумі закріплюється концепція розвинених демократій, тобто концепція соціальної держави, яка відкидає утриманство людини, а потребує від індивідуума підвищення власної соціальної активності. Відповідно до цього парадигмально-правового підходу держава бере на себе зобов'язання

гарантувати лише основні потреби людини: прожитковий мінімум, освіту, охорону здоров'я, інфраструктуру. Однак людина соціальна, як член держави соціальної, має спиратися на власні результати своєї праці, наприклад, вчитися протягом життя, щоб вкладати власну соціальність у розвиток соціального суспільства.

Предметом нашого наукового розгляду є загальнотеоретичні засади правових парадигм теорії держави і права, тому в рамках дисертаційного дослідження ми аналізуємо лише парадигмальність у правовій системі. Вважаємо, що для об'єктивності нашого дослідження необхідно спиратися на правові документи, й для зіставлення згадаємо Загальну декларацію прав людини, прийняту на Генеральній Асамблеї ООН у грудні 1948 р. [65], в якій уперше на міжнародному рівні були закріплені соціально-правові парадигми.

Що ж стосується соціально-правового спрямування українського законодавства, то процес зміни правової парадигми на соціально-правову призвів до початку процесу парадигмально-правових перетворень, коли права і свободи українського громадянина вийшли далеко за межі суто внутрішньої компетенції Української держави та через імплементацію Загальної декларації прав людини стали предметом міжнародної спільноти. Конвенція про захист прав людини і основних свобод захищає тільки громадянські й політичні права, на її основі діють два органи: Європейська комісія з прав людини і Європейський суд з прав людини [177].

Розглянемо також, як приклад, дію соціально-правової парадигми у пом'якшенні кримінального права України. Людина, що скоїла кримінальне правопорушення, перед законом має зберігати людську честь і гідність, тобто людську цінність. Завданням кримінального права не може бути каральне знешкодження людини (навіть від імені та в інтересах суспільства і держави), що виявила злочинні, протиправні або антисоціальні нахили. Навпаки, зусилля соціально-правової держави мають бути спрямовані на те, щоб навіть до злочинця ставилися як до особистості, й каральна функція правової держави зазнає парадигмально-правових змін, що виявляється у поліпшенні і навіть

перевихованні людини, яка скоїла кримінальний злочин.

Таким чином, людська особистість і гідність являють собою вихідний пункт правотворчості всіх постанов соціально-правового кримінального права. Вимога, щоб кожен затриманий чоловік до закінчення встановленого законом і, можливо, у значно коротший строк постав перед об'єктивним судом (а не перед трибуналом) і всі подальші судово-правові гарантії, що передбачаються на весь хід судового процесу, – усе це засновано на тому правовому принципі.

Соціально-правова парадигма проголошує непорушність приватної власності державною, тому що в непорушності володінні благами, які належать окремим особам, ми вбачаємо найефективнішу гарантію можливості для окремої людини спокійно дотримуватися власних життєвих настанов і цілей, розвиваючи свої здібності. У поданні свободи людини, таким чином, хоча б в якійсь мірі захищений від тиску матеріальної скрути, може присвятити себе створенню власного щастя. Володіння особистісним майном розцінюється як позитивне, тому свобода опікується і свободою тих видів економічної діяльності, які спрямовані на добування та зростання приватної власності.

Беручи до розгляду українські правові, економічні, соціальні реалії, вважаємо, що про недоторканність приватної власності можна буде говорити лише після того, як в українському суспільстві сформується сприятливий правовий клімат. Законодавчого закріплення недоторканності приватної власності недостатньо, потрібно довести наявність у цій сфері правового регулювання на рівні правозастосування. Однак у сучасних українських умовах усе ще має місце рейдерське захоплення і переділ власності, що нерідко висвітлюється у мас-медіа.

Фундаментальною передумовою укладення цивільно-правового договору є принцип свободи договору. Даний принцип перебуває в руслі правової парадигми і закріплений в Україні на рівні різних нормативно-правових актів. Закріпленню й розвитку свободи договору сприяє перетворення відносин власності у бік відходу від монополії державної власності; скасування всеосяжного планування економічних зв'язків і системи адміністративних

приписів щодо формування умов договору [8].

На даний момент усі перераховані умови й обставини перебувають на допарадигмальній стадії стосовно до соціально-правової парадигми української правової науки. Вважаємо, що впровадження в українське законодавство соціально-правової парадигми в умовах відсутності правових традицій і часткове заперечення їх сучасним українським суспільством не дозволить домогтися ефективного правового регулювання. Правова спадкоємність можлива лише тоді, коли дотримуються правові традиції. Безупинність правових традицій забезпечують правосвідомість та правова культура народу. Для правосвідомості трансформаційного допарадигмального періоду розвитку вітчизняного суспільства характерна фрагментарність і суперечливість у правотворчості.

Розбудовуючи соціально-правову державу потрібно обов'язково враховувати сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та ін. особливостей мислення українського народу, соціальної групи чи індивіда, що дозволить наблизитися до парадигмально-правової стадії у правотворчості й правореалізації. Таким чином, необхідно прийняти на озброєння концепцію справедливості, що працює на благо більшості населення країни.

На нашу думку, у правотворчості слід відходити від правової парадигми в її суто академічному вигляді та впроваджувати парадигму в формі соціально-правового напрямку. Нові конституції європейських і деяких інших країн містять положення про соціальне партнерство, соціальну справедливість, соціально орієнтовану економіку, про соціальний захист різних верств та груп населення країни. Підхід правотворців має ґрунтуватися на парадигмально-правовій концепції соціально орієнтованого законодавства і містити положення, спрямовані на покращення життя громадян у контексті соціально-правових парадигм. У будь-якому випадку, очевидно, що необхідний соціальний ухил та відхід від політики. Пов'язано це з тим, що природа ринкових відносин в її класичній формі не передбачає соціальної захищеності

людини. Для забезпечення соціально-правової захищеності потрібно змінити правову парадигму на соціально орієнтовану, на такі положення, які відповідатимуть сучасним викликам, що постали перед Українською державою.

Висновки до Розділу 3

1. Доведено, що необхідність вивчення загальнотеоретичних засад правових парадигм як складно організованої правової системи через методологію інших правових дисциплін має теоретико-прикладне значення для теорії держави і права й поглиблення різних правових дисциплін, дослідження і правового регулювання суспільства, виявлення та налагодження зв'язків у громадському середовищі, що має відображення у правовій парадигмі. Проаналізовано, що завдяки онтолого-гносеологічному проникненню у середовище інших суміжних з правовою дисципліною наук виникають надсучасні прогресивні науково-правові напрями.

2. Обґрунтовано, що правове регулювання соціально-правових відносин можна подати як компонент пізнавальної функції правових парадигм, завдяки чому розширюються знання про фактичний потенціал правових парадигм. Такі знання мають надзвичайне значення для відображення у правотворчості й правничій діяльності, у дотриманні охорони прав і свобод громадян.

3. Показано, що загальнотеоретичні засади правових парадигм є віддзеркаленням теоретико-методологічних основ правової науки, тому що законодавство і правореалізація є безпосереднім відтворенням правової дійсності. Зміст законодавства відображає регульовані суспільні відносини, та водночас вміщує суб'єктивні правові моменти, які витікають з правосвідомості правотворця. При цьому така участь відображає не всі характеристики, ознаки і функції, а лише ті з них, що мають безпосереднє або опосередковане значення для правотворчості. Саме привнесення у регулятивний правовий механізм компонентів правових парадигм свідчить про правотворчий характер правової діяльності, що й сприятиме створенню нових і зміні старих правових парадигм.

4. Доведено, що з урахуванням парадигмальності правотворчості,

актуальними завданнями правової науки є: упорядкування, систематизація, адаптація українського законодавства до міжнародних правових норм і насамперед законодавства Європейського Союзу. У підготовці таких парадигмально значущих актів мають враховуватися вимоги правотворчої техніки, з об'єктивним відображенням правової дійсності, й бути орієнтованим на правореалізацію і правотворчу практику.

5. Досліджено, що традиційним є підхід до правотворчості як від конкретного правового явища до абстрактного правового явища, від теоретико-методологічного у правовій науці до правореалізації. Саме тому на кожному рівні проникнення в правові явища слід на практиці перевіряти відповідність таких парадигмально-правових абстракцій. Ґрунтуючись на правовій реальності, парадигмально-правові абстракції покликані відображати потреби правотворчої практики, подальшого правового розвитку і коригуватися правовою дійсністю. Включеність парадигмально-правової концепції теорії держави і права до правотворчості перетворює її на усвідомлено цілеспрямований, раціональний і планомірний процес перетворення реальної правової дійсності, викликаній змінами правових парадигм.

6. Обґрунтовано вплив правових парадигм на суспільну свідомість. Правові парадигми безпосередньо спрямовані на свідомість індивідуума, розраховані на потрібний ефект від впливу правових приписів на суспільну свідомість, завдяки яким поведінка суб'єктів правовідносин буде підпорядкована загальноприйнятим усталеним правовим принципам, зафіксованим у законодавчо встановлених кодифікованих формах.

7. Доведено певну закономірність у виборі правових парадигм для різних актів правотворчої діяльності. У структурі суспільної свідомості існує така частина, яка несе відповідальність за аналіз та інтерпретацію правових парадигм, а саме – це правова свідомість, що є посередником між правовими нормами, правилами і принципами та предметно-практичною діяльністю суб'єктів правовідносин. Парадигмально-правова свідомість проникає в усі сфери діяльності суб'єктів правовідносин, що підпадають під дію правової

регламентації, обов'язкової для всіх суб'єктів правовідносин. Правові парадигми закріплюються в правовій свідомості не як стала догматична надсуб'єктна реальність, а як постійно змінювана за певними принципами і законами у відповідності до «духу часу».

8. Поглиблено визначення поняття «правотворча діяльність». Правотворчість являє собою провідний напрям соціально-правової парадигми, що сприяє створенню необхідних умов для існування суспільства як форми втілення прерогативи держави завдяки опрацюванню й офіційному оголошенню нормативно-правових актів; правотворчість є винятковою формою втілення функцій держави і головною ланкою у механізмі регулювання суспільних відносин.

9. Аргументовано, що правотворчість можна вважати організаційно-правовою формою діяльності правосуб'єктів, законодавчо оформленою діяльністю держави зі зведення загальнообов'язкових правил і державних постанов способом виявлення потреб у нормативно-правовому регулюванні суспільних відносин й опрацюванні таких потреб новітніх правових норм, як зміна або скасування правових парадигм.

10. У результаті аналізу впливу правових парадигм на механізм правового регулювання дійшли висновків, що закон не є обов'язковою формою об'єктивації правової парадигми; правові парадигми мають вплив не лише на поведінку членів правового наукового співтовариства, тобто на доктринальну наукову правосвідомість.

11. Аналіз загальнотеоретичних засад правових парадигм дозволяє виділити прогнозувати і виділяти парадигмально-правове у сфері правового регулювання. Таким чином, дослідження парадигмально-правових концепцій сприятиме реформуванню й модернізації чинної системи права і сприятиме переходу від допарадигмальної стадії розвитку української правової системи до зміни правової парадигми та формуванню нової правової парадигми, яка відповідатиме «духу часу», на науково обґрунтованій основі парадигмальних концепцій теорії держави і права.

ВИСНОВКИ

У дисертації міститься теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що полягає в обґрунтуванні на підставі теоретико-методологічного аналізу загальнотеоретичних засад правових парадигм як об'єктів, явищ та процесів у теорії держави і права. Основними науковими й практичними результатами роботи є такі висновки та пропозиції:

1. З'ясовано основні загальнотеоретичні засади правових парадигм, їхня специфіка, функції і роль у механізмі правового регулювання в сучасних умовах. Доведено, що необхідність вивчення загальнотеоретичних засад правових парадигм як складно організованої системи має теоретико-прикладне значення у теорії держави і права. Це необхідно для поглиблення різних правових дисциплін, дослідження правового регулювання суспільства, виявлення й налагодження зв'язків у громадському середовищі, тобто суспільного загалу, що відображається у правовій формі. Поглиблено визначення загальнотеоретичних засад правових парадигм як сукупності теоретико-методологічних і аксіологічних констант у правовій діяльності, що обумовлює розвиток правової науки та вдосконалює практичні правові навички на основі різнобічного трактування законодавства, його змісту і наповнення, що домінують на різних історико-культурних етапах еволюції.

2. Поглиблено категоріальний статус дефініції «правові парадигми», обґрунтовано її загальнотеоретичні засади та місце в понятійному апараті теорії держави і права. Проведено дослідження поширених у сучасній філософсько-правовій науці визначень поняття «правові парадигми» та з'ясовано, що їхнє трактування мають один вагомий недолік, а саме – відсутність прив'язки до правового наукового співтовариства, і доведено, що жодна аргументація на кшталт модернізації поняття «правова парадигма» не може слугувати підставою для вживання його поза прив'язкою до поняття «правове наукове співтовариство».

3. Досліджено правове наукове співтовариство як суб'єкт належності й

реалізації правових парадигм у загальнотеоретичних засадах теорії держави і права. Правове наукове співтовариство можна вважати відкритою самоорганізуючою правовою системою, існування якої має віртуальний характер і стимулює конкретний напрям науково-правової діяльності з накопичення правових знань про правову дійсність у межах певної правової парадигми за допомогою формування правового уявлення про актуальність такого науково-правового напрямку, і розглядати правову парадигму як фактор суб'єктивності в сприйнятті правової дійсності. Результатом діяльності правового наукового співтовариства є насамперед накопичення наукового знання про право, певне праворозуміння, а правова парадигма слугує тією основою, яка сприяє накопиченню знань, тісно пов'язаних із правовою наукою. З'ясовано, що розвитку загальнотеоретичних засад правових парадигм сприяє історико-логічне пізнання права, тому що зміна правових парадигм є невід'ємною частиною історичного процесу й обумовлена докорінними перетвореннями в суспільно-політичному розвитку в межах конкретного історичного періоду. Простежено, що кожна суспільно-історична епоха напрацьовує власну, характерну тільки їй правову парадигму, і зміна парадигм спричинює перегляд усіх правових цінностей, норм, настанов системи індивідуума.

4. З'ясовано класифікаційні критерії розмежування правових парадигм. Класифіковано засади правових парадигм як: концептуально парадигмально-правові, індивідуалістичного парадигмального праворозуміння, правові постмодерністські парадигми; синергетичні правові парадигми; некласичні правові парадигми; постнеокласичні правові парадигми; класичні раціональні парадигми правового мислення; логічні парадигми правового судження. Виділено характерні загальнотеоретичні ознаки правових парадигм з позицій чіткості й лаконічності. До складу правових парадигм можуть входити лише ідеальні абсолютизовані компоненти, обумовлені метафізичною природою. Правова парадигма створює певне бачення реальності, детерміноване об'єктом наукових уподобань членів правового наукового співтовариства, а також

покладеними в основу їхньої правової діяльності принципами, цінностями, настановами, стереотипами, сукупністю поглядів, нормами правової етики та ін. Ця обставина дає підстави зараховувати до категорії правових парадигм усі ідеалізовані фрагменти правової дійсності, на яких ґрунтується діяльність правового наукового співтовариства. Поглиблено дефініцію «правова дійсність» як філософсько-правову категорію, що охоплює всі без винятку правові явища. Правова парадигма містить тільки ту частину фрагментів правової дійсності, на яких базується діяльність конкретного правового наукового співтовариства. Різні фрагменти правової дійсності можуть бути безпосереднім відображенням її онтологічної, гносеологічної та аксіологічної складових. Ці складники були чітко диференційовані нами як базові інституції, що в процесі розвитку набувають гносео-онтологічного змісту. З метою конкретизувати гносеологічну складову правових парадигм було введено поняття «основні вихідні положення», на яких базується діяльність правового наукового співтовариства у процесі пізнавально-правової діяльності. Онтологічний елемент вказує на теоретико-правові конструкції, які застосовують члени правового наукового співтовариства. Процес науково-правового пізнання у правовому науковому співтоваристві містить дві змінні фази: еволюційну і революційну. Доведено, що однією з ознак прийняття нової правової парадигми можна вважати еволюційність фази розвитку правової системи. Класифіковано правові парадигми за такими критеріями: 1) за рівнем впливу на правову парадигму (провідну і допоміжні); 2) залежно від вибраного філософсько-правового підходу до розуміння правових парадигм (позитивістську, природно-правову, або юснатуралістичну, й лібертарно-правову); 3) за рівнем і характером сприйняття реальності (синергійну та глобалізаційну).

5. Виявлено підстави для зміни правових парадигм, їхніх загальнотеоретичних засад у концепції «духу часу». Показано, що у синергетичному аспекті процеси розвитку концепції «духу часу» трактують як особливий стан правового наукового середовища, виняткового умонастрою

правового наукового співтовариства – стану нестійкості. У цьому стані, в якому перебуває правове наукове середовище, будь-які незначні коливання і зміни сприятимуть появі нової правової парадигми: таке наукове правове середовище створює наукові інновації. Отже, це має явне парадигмально-правове підґрунтя. Обґрунтовано значущість парадигмально-правової концепції «духу часу» в формуванні загальнотеоретичних засад правових парадигм та правової спадкоємності у формуванні правових парадигм у контексті теорії держави і права. Сформульовано авторське визначення загальнотеоретичних засад правових парадигм як сукупності теоретико-методологічних й аксіологічних констант у правовій діяльності, що обумовлює розвиток правової науки і вдосконалює практичні навички на основі різнобічного трактування законодавства, його змісту та наповнення, які домінують на різних історико-культурних етапах еволюції. Правові парадигми – це сукупність ідеалізованих елементів правової дійсності, а саме – принципи пізнавальної діяльності, теоретико-методологічні правові конструкції, ціннісні філософсько-правові настанови і правові концепції, які використовуються членами правового наукового співтовариства та становлять фундамент діяльності з набуття правових знань, що створює певне бачення правової дійсності й праворозуміння, детермінує еволюційну фазу формування правової системи, ґрунтуючись на концепції «духу часу».

6. Описано форми об'єктивізації в правовій системі загальнотеоретичних засад правових парадигм. Визначено й аргументовано функції правових парадигм з позицій їхніх загальнотеоретичних засад і в практичній значущості для правничої діяльності. Доведено, що загальнотеоретичні засади правових парадигм формуються в середовищі правових наукових співтовариств, ґрунтуючись на реальних концептуально-правових явищах, що сприймаються суб'єктами правозастосування. Проаналізовано такі правові поняття, як адекватність і неадекватність сприйняття закладених у правову парадигму ідей. Доведено, що від адекватності сприйняття залежить, які функції правові парадигми виконуватимуть у ході правореалізації. Було доведено, що поява у

правовому просторі новітньої правової парадигми за змістовно-правовим наповненням можна вважати відповіддю правового наукового співтовариства на появу проблемної правової ситуації, в межах якої колишня панівна правова парадигма неспроможна забезпечити ефективний правовий розвиток. Досліджено парадигмально-правові засади як фактор об'єктивізації та розвитку правової системи у контексті парадигмально-правової концепції теорії держави і права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агасси Дж. Наука в движении. Бостонские исследования философии науки. Дордрехт, Рейдел, 28. 1975. *Science in Flux. Boston Studies in the Philosophy of Science*. 2017. Vol. 51. No. 1. Pp. 18-28.
2. Агасси Дж. Продолжая революции: История физики от греков до Эйнштейна. Нью-Йорк: McGraw Hill, 1968. *The Continuing Revolution: A History of Physics From The Greeks to Einstein*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/22/АГАССИ
3. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.niss.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=main2&issue>
4. Академічний тлумачний словник української мови. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://sum.in.ua>
5. Алексі Р. Теорія дискурсу та права людини. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 73-98.
6. Андрущенко В. Історія соціальної філософії. Київ: Тандем, 2010. 416 с.
7. Антология мировой философии: сб. философ. текстов: в 4 т.; под ред. В. В. Соколова, В. Ф. Асмуса и др. Москва: Мысль, 1971. 1972 с.
8. Батлер У. Е. Місце пострадянських правових систем на правовій карті світу. Київ: Логос, 2009. 20 с.
9. Бержель Ж.-Л. Общая теория права; пер. с франц. Київ: Софія, 2010. 576 с.
10. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. 2-е изд. Київ: Основи, 1998. 624 с.
11. Берман Г. Дж. Правовая система США. Київ: Основи, 2011. 1216 с.
12. Белкін Л. Генеза правового нігілізму в контексті теорій бюрократизму. *Право України*. 2012. № 2. С. 77.
13. Бичко А. Історія філософії: підручник. Київ: Либідь, 2001. 406 с.
14. Бібліотека Оксфорда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:

<http://www.oxfordscholarship.com->

</view/10.1093/acprof:oso/9780199533169.001.0001/acprof-9780199533169-chapter-5>

15. Біржакова Є. О. Відображення природних прав людини як вихідна форма буття права в контексті теорії природного права. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 33-36.
16. Боднар С. Б. Філософсько-правовий аспект проблеми буття людини в епоху глобалізації. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. 2010. Вип. 533: Правознавство. С. 10-14.
17. Бойко І. С., Бабін Б. В. Порівняльне правознавство: навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. Одеса: Фенікс, 2011. 152 с.
18. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів: монографія; ред.: М. М. Микієвич. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 229 с.
19. Быстрицкий Е. К. Научное познание и проблема понимания. Київ: Наук. думка, 1986. 136 с.
20. Варламова Н. В. Политическая философия утилитаризма и доктрина прав человека. *Право України*. 2012. № 9. С. 93-97.
21. Венгеров А. Б. Синергетика и политика. *Общественные науки и современность*. 1993. № 4. С. 55-69.
22. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2008. 344 с.
23. Вибр. наук. пр. акад. В. І. Вернадського. Кн. 1. Науково-організаційна діяльність (1918–1921). НАН України. Коміс. з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України. Уклад.: О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова та ін.; редкол.: А. Г. Загородній та ін. Київ: [б. в.], 2011. 699 с.
24. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат; пер. с нем. М. Добронравова и Д. Лахути; общ. ред. и предисл. Асмуса В. Ф. Москва: Наука, 1958. 133 с.
25. Вільна бібліотека. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:

<https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/paradigm>

26. Вступ до теорії правових систем: монографія; за заг. ред.: О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2016. 432 с.
27. Гайдулін О. О. Основні поняття загальної теорії права: монографія. Київ: ППП, 2013. 360 с.
28. Гайдулін О. О. Система понять правової теорії держави: монографія. Київ: ППП, 2013. 480 с.
29. Гарник А. В. Философия права: предметная специфика, место и значение в системе социально-гуманитарного знания. Днепропетровск: Изд-во Днепропетр. ун-та, 1998. 160 с.
30. Гвоздецький В. Д., Мурашин О. Г., Патей-Братасюк М. Г. та ін. Трансформація правової системи України: євроінтеграційний вимір: монографія. Академія управління МВС України. Київ: Логос. 2009. 240 с.
31. Гвоздяк В. М. Кількість та якість як вихідні визначення наукового аналізу (до історії проблеми). Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Київ: Софія, 2014. 456 с.
32. Гдичинский В.Б., Скоморовський В.Б. Правотворчество как практическое воплощение концепции правовых парадигм в теории государства и права. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Київ. 2018. Вип. 31. С.42-48.
33. Гдичинський В. Б. Історико-правові передумови розвитку правових стратегій. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Київ. 2017. Вип.29. С. 66-70.
34. Гдичинський В. Б. Взаємозв'язок правових категорій «право» і «закон» у контексті парадигмально-правової теорії. *Сучасні наукові інновації: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16-17 лютого 2019 р.)*. Київ: Міжнародний центр наукових досліджень. 2019. С. 43-44.
35. Гдичинський В. Б. Загальнотеоретичний контекст поняття «правові парадигми». *Национальный юридический журнал: теория и практика*. Научно-практическое правовое издание Республики Молдова. 2019. № 2-1 (36). Р. 9-11.
36. Гдичинський В. Б. Загальнотеоретичні ознаки правових парадигм.

Актуальні дослідження правової та історичної науки (вип. 8): матеріали Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф.: зб. тез доповідей. Вип. 8 (м. Тернопіль, 13 грудня 2018 р.). Тернопіль, 2018. С. 6-7.

37. Гдичинський В. Б. Застосування терміна «правове відкриття» у розрізі парадигмально-правових методів наукового пізнання. *Економіка, облік, фінанси, управління і право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку: зб. тез доповідей Міжнарод. наук.-практ. конф. (Полтава, 16 лютого 2019 р.): у 4 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2019. Ч. 3. С.31-32.*

38. Гдичинський В. Б. Зміна парадигми в сучасному праві. *Генезис публічного та приватного права: європейський вимір: матеріали Міжнарод. юрид. наук.-практ. інтернет-конф. від 6 березня 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.legalactivity.com.ua>*

39. Гдичинський В. Б. Концепція зміни парадигм у працях Томаса Куна. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі: матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів та молодих учених (м. Суми, 17 травня 2019 р.). Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. С.17-18.*

40. Гдичинський В. Б. Лобістська діяльність в умовах громадянського суспільства: теоретико-правові проблеми та перспективи. *Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 жовтня 2015 р.). Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2015. С. 353-355.*

41. Гдичинський В. Б. Наслідки реалізації правових стратегій у правовому житті сучасного суспільства. *Правничий вісник Університету «КРОК». Київ. 2017. Вип. 28. С. 41-45.*

42. Гдичинський В. Б. Правові парадигми у контексті сучасного реформування правової системи української держави. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2019. № 3 (65). Р. 106-110.*

43. Гдичинський В. Б. Предметно-дисциплінарний характер правових парадигм у правотворчості. *Журнал східноєвропейського права. 2019. № 61. С.*

49-54.

44. Гдичинський В. Б. Синергетична парадигма у сучасному правовому науковому співтоваристві. *Актуальні питання сучасної науки і практики: матеріали наук.-практ. конф. молодих учених* (м. Київ, 15 листопада 2018 р.). Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2018. С.602-603.

45. Гдичинський В. Б., Скоморовський В. Б. Перетворення суб'єктного змісту правосвідомості як складник правових парадигм на ціннісне правове явище у парадигмально-правовій концепції держави і права. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Одеса. Сер.: Юриспруденція. 2018. № 35. Т. 1. С.12-15.

46. Гдичинський В. Б., Скоморовський В. Б. Предметно-дисциплінарний характер емпірично-теоретичного компоненту правових парадигм у правотворчості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. Т. 1. 2018. С. 41-44.

47. Гегель Г. В. Ф. Філософія права; пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсисянц; авт. вступ. ст. и прим. В. С. Нерсисянц. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z00000360>

48. Глобалістика: Енциклопедія. Укл.: І. І. Мазур, А. Н. Чумосков. Київ: Софія, 2013. 1328 с.

49. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної; пер. з англ. Р. Димерець, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошніченко, Т. А. Олійник; передмова і примітки Т. Польська, В. Малахов. Київ: Дух і Літера, 2000. 600 с.

50. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу (Частина друга: демократія). *Право України*. 2013. № 8. С. 13-39.

51. Горін Н. Права людини: філософське обґрунтування та юридичний вимір. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 13-32.

52. Горлач М. І. Філософія: підручник. Харків, 2010. 1028 с.

53. Горський В. С. Історія української філософії: навч. посіб. Київ: Наук.

думка, 1997. 285, [1] с. (Філософія України).

54. Гудима Д. А. Деякі антропологічні засади прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса. 2003. Вип. 18. С. 21-24.

55. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности; пер. с фр. В. А. Туманова. Москва: Междунар. отношения, 1998. 400 с.

56. Дворкін Р. Серйозний погляд на право. 2-ге вид. Київ: Основи, 2010. 519 с.

57. Декарт Р. Рассуждение о методе. Москва: Наука, 1989. 656 с.

58. Декларація про державний суверенітет України: прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. Київ: Україна, 1991. 8 с.

59. Декларація Тисячоліття ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_621

60. Драгоманов М. І. Вибр. тв. Київ: Либідь, 1991. 685 с.

61. Дюгем П. Физическая теория. Ее цель и строение. Санкт-Петербург, 1910. Изд. стереотипное. 326 с.

62. Ерохин С.А. Синергетическая парадигма современной экономической теории. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: www.nam.kiev.ua/ape/n_01_1-2/yerokhin.htm

63. Єрмоленко А. М. Комуникативна практична філософія: підручник. Київ: Лібра, 1999. 487 с.

64. Жоль К. К. Методы научного познания и логика (для юристов). Київ: Атіка, 2013. 288 с.

65. Загальна декларація прав людини (рос./укр.) ООН. Декларація. Міжнар. документ від 10.12.1948. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

66. Загальна теорія держави і права; за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Либідь, 1997. 400 с.

67. Загальна теорія права: підручник; за заг. ред. М.І. Козюбри. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ: Ваїте, 2015. 392 с.

68. Заморська Л. До питання про визначення категорії «норма права». *Право України*. 2011. № 4. С. 86-92.
69. Заморська Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції: монографія. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Чернівці: Технодрук, 2010. 200 с.
70. История политических и правовых учений: учебник для вузов; общ. ред. Нерсисянца В. С. Москва: ИНФРА-М, 1996. 736 с.
71. Історія державності України; за ред. О. М. Бандурка. Харків: Одіссей, 2004. 608 с.
72. Кант И. Метафизические начала учения о праве. Соч. Т. 4. Ч. 2. Москва: Мысль, 1964. 544 с.
73. Капра Ф. Новое научное понимание живых систем; пер. с англ. под ред. В. Г. Трилиса. Київ: Софія, 2003. 336 с.
74. Капра Ф. Паутина жизни. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://www.koob.ru/capra/web_of_life
75. Кельман М. Теоретико-методологічні підходи до аналізу співвідношення громадянського суспільства та держави. *Право України*. 2014. № 6. С. 69-77.
76. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Націонал. академія внутрішніх справ України. Львівський інститут МВС України. Київ: Кондор, 2015. 609 с.
77. Кемпбелл Т. Права людини: демократичний шлях. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 33-50.
78. Кениг И. Савиньи и его отношение к современной юриспруденции: в кн.: Німецька історична школа права. Київ: Софія, 2010. 528 с.
79. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://filosof.historic.ru/books/item>
80. Кістяківський Б. Вибр. тв. Київ: Юрінтек, 2016. 512 с.
81. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 192 с.
82. Кодинець А. Теоретичні проблеми правозастосування у сфері

інформаційних відносин. *Право України*. 2015. № 7. С. 96-104.

83. Козак І. Й. Основи української філософії: навч. посіб. Кам'янець-Подільський, 2010. 288 с. (Програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні»).

84. Козюбра М. Права людини і верховенство права. *Право України*. 2010. № 2. С. 37-38.

85. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови. *Право України*. 2011. № 7. С. 12-18.

86. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2011. № 4. С. 14-17.

87. Колодій А. М. Принципи права України. Нац. акад. внутр. справ України. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 208 с.

88. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ред. від 30.09.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

89. Конференція ООН з навколишнього середовища (Ріо-де-Жанейро, 1992 р). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.esz.org.ua/?page_id=4153

90. Костенко О. Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку. *Право України*. 2011. № 8. С. 187-194.

91. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: Вибр. наук. пр. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.

92. Костомаров М. І. Книги буття українського народу. Дій руські народності: хрестоматія: в кн.: Історія філософії України. Київ: Либідь, 1993. 528 с.

93. Кохановська О. Інформаційно-правова основа громадянського суспільства. *Право України*. 2015. № 4. С. 35-42.

94. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти). Київ: 2014. 524 с.

95. Кремень В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. Київ: Книга, 2015. 525

с.

96. Кресіна І. О., Скрипнюк О. В., Коваленко А. А. та ін. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія; І. О. Кресіна (ред.). НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Логос, 2007. 560 с.
97. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 3-тє вид. Харків: Одиссей, 2012. 432 с.
98. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: підручник-практикум. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 380 с.
99. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ред. від 12.01.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
100. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-13. Ред. від 07.01.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
101. Кун Т. Замечания на статью И. Лакатоса: в кн.: Структура и развитие науки. Москва: Прогресс, 1978. 488 с. С. 203-270.
102. Кун Т. Логика науки или психология исследования? Москва: АСТ, 2003. 605 с. С. 24.
103. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: Основи, 2011. 228 с.
104. Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. Синергетика – теория самоорганизации. Москва: Мир, 1983. 50 с.
105. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход. Москва: Волтерс Клувер, 2011. 576 с.
106. Лейбниц Г. В. Монадология. Москва: Мысль, 1982. 636 с.
107. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навч.-метод. посіб. (за кредит.-модульною системою). Київ: Атіка, 2008. 412 с.
108. Мазурок І. Державний режим: поняття та структура. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С.44-47.
109. Маркова-Мурашова С. А. Правовая система и типология

правопонимания: ист.-теор. и сравн.-прав. анализ. Харків: Фоліо, 2015. 314 с.

110. Маслоу А. Мотивация и личность: Official Abraham Maslow Publications Site. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.maslow.com>

111. Мельничук Н. Ю. Категорії «злочин» та «покарання» у філософсько-правовому вимірі: монографія. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Київ: Кондор, 2010. 580 с.

112. Мироненко О. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Політична енциклопедія; редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2014. 808 с.

113. Мироненко О. М. Кант Іммануїл. Енциклопедія історії України: Т. 4; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наук. думка, 2007. 528 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kant_I

114. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

115. Моїсєєв С. Сучасна теорія прав людини: ліберальні та комунітаристські підходи. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 118-134.

116. Монтеск'є Ш. Избр. соч.; под ред. М. П. Баскина. Москва: Изд-во политической литературы, 1955. 799 с.

117. Наливайко Л., Чепік-Трегубенко О. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 27-29.

118. Нерсисянц В. С. История политических и правовых учений. М.: Норма, 2005. 272 с.

119. Нерсисянц В. С. Наш путь к праву. От социализма к цивилизму. Москва: Рос. право, 1992. 350 с.

120. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства. Москва: Норма, 2005. 560 с.

121. Нерсисянц В. С. Политико-правовые ценности: история и современность; соавтор и отв. ред. Москва: Норма, 2000. 704 с.

122. Нечаев В. М. Савиньи Фридрих-Карл. Энциклопедический словарь

- Брокгауза и Эфрона. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.runivers.ru/lib/book3182/>
123. Оксамытний В. В. Правовые системы современного мира: проблемы идентификации. Київ: Логос, 2016. 36 с.
 124. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Юридична думка, 2008. 460 с.
 125. Петришин О. В. та ін. Теорія держави і права: підручник; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. В. Петришина. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків: Право, 2014. 366 с.
 126. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права: підручник; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.
 127. Петришин О. В., Погребняк С. П. Теорія держави і права: підручник / Петришин О. В. 3-тє вид. Харків: Право, 2015. 368 с.
 128. Петрушенко В. Філософія. Львів: Літопис, 2014. 170 с.
 129. Петрушенко В. П. Основи філософських знань: навч. посіб. Львів: Новий світ, 2013. С. 281-291.
 130. Плавич В. П. Проблеми сучасного праворозуміння: теоретико-метод. та філос.-прав. аналіз. М-во освіти і науки, молоді та спорту України. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2011. С. 19.
 131. План реалізації рішень Всесвітнього саміту ООН зі сталого розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku/tsili-staloho-rozvytku
 132. Платон. Держава; пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.
 133. Платон. Собр. соч.: в 4 т. Т. 3; пер. з древнегр. Д. Коваль; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; прим. А. А. Тахо-Годи. Москва: Мысль, 1994. 654 с.
 134. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків:

Право, 2012. 358 с.

135. Політика європейської інтеграції: навч. посіб.; за ред. д.ф.н., проф. Воронкової В. Г. Київ: ВД «Професіонал», 2017. 512 с.

136. Поппер К. Логика научного исследования; пер. с англ.; под общ. ред. В. Н. Садовского. Київ: Кондор, 209. 447 с.

137. Порівняльне правознавство: підручник; за заг. ред. О. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с.

138. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія; за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. Київ: Кондор, 2012. 616 с.

139. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т.; за заг. ред. М. В. Цвік, О. В. Петришин. Харків: Право, 2008. Т. 1–5. 726 с.

140. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток; за заг. ред. В. С. Журавського. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 296 с.

141. Правові системи сучасності: навч. посіб.; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2012. 492 с.

142. Правознавство: підручник; за відп. ред. О. В. Дзери. 10-е вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 848 с.

143. Причепій Є. М. Філософія: навч. посіб. Харків: Фоліо, 2013. 509 с.

144. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія: підручник. Київ: Академвидав, 2016. 624 с.

145. Про Державний реєстр виборців: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ред. від 01.01.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/698-16>

146. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України. Ред. від 01.10.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/1629-15>

147. Про Конституційний Суд України: Закон України. Ред. від 5.08.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/21369>

148. Про порядок організаційно-правової підготовки і виконання дій щодо ведення Державного реєстру виборців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/v0013359-11>

149. Проекти Концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1566>

150. Рабінович П. Європейська конвенція з прав людини: філософсько-антропологічні та гносеологічні засади її застосування Страсбурзьким судом. *Право України*. 2010. № 10. С. 135-146.

151. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 9-е, зі зм. Львів: Край, 2015. 192 с.

152. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: монографія. Національна академія держ. Управління при Президентові України. Харківський регіональний ін.-т держ. управління. Харків: Магістр, 2009. 440 с.

153. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 2. Средневековье. Санкт-Петербург: Петрополис, 1995. 368 с.

154. Рио-де-Жанейрская Декларация по окружающей среде и развитию. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455

155. Рікер П. Право і справедливість. Київ: Дух і літера, 2012. 218 с.

156. Розова Т. В. та ін. Громадянське суспільство: історія та сучасність: монографія.; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. Т. В. Розової. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: Юрид. літ., 2010. 280 с.

157. Серьогіна С. Г. та ін. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: монографія; за ред. Ю. П. Битяка, доц. І. В. Яковюка. НДІ держ. буд-ва та місцевого самоврядування Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2010. 368 с.

158. Ситар І. М. Правові системи сучасності (західна традиція права): навч. посіб. Львів, 2009. 408 с.
159. Сіренко В. Декілька зауважень до питання про існування держави. *Право України*. 2014. № 1. С. 224-231.
160. Скрипнюк О. Моделі реалізації принципу народного суверенітету в умовах демократії: питання теорії. *Право України*. 2015. № 7. С. 96-104.
161. Скрипнюк О. В. та ін. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави: у 2 т.; за ред. О. В. Скрипнюка. Нац. акад. прав. наук України. Київ: Логос, 2017. 675 с.
162. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2012. 632 с.
163. Спиноза Б. Политический трактат. Избр. соч. Санкт-Петербург.: Наука, 1999. Т. 1. 489 с. Т. 2. 629 с.
164. Сталий розвиток – Жива планета. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: www.zhiva-planeta.org.ua
165. Суходубова І. В. Інституційне забезпечення адаптації законодавства України до аспис Європейського Союзу. *Форум права*. 2012. № 4. С. 885-891.
166. Сухонос В. Форма державно-територіального устрою: термінологія і класифікація постіндустріальної епохи. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 1. С. 65-68.
167. Сухонос В. В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти: монографія. ДВНЗ «Укр. акад. банк: справи Нац. банку України». Суми: Університетська книга, 2011. 318 с.
168. Сучасний словник з суспільних наук; за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. 3-тє вид. Харків: Прапор, 2016. 432 с.
169. Тейяр де Шарден Г. Феномен человека. Москва: Политиздат, 1987. 554 с.
170. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 3-є вид. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 432 с.
171. Теплюк М. О., Ющик О. І. Введення в дію законів України: питання

теорії та практики: монографія. Київ: Парламент. вид-во, 2011. 200 с.

172. Тихомиров О. О., Мікуліна М. М., Іванов Ю. А. та ін. Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформаційної безпеки; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. Київ: Кондор, 2016. 332 с.

173. Тойнби А. Дж. Постижение истории; пер. с англ. Москва: Прогресс, 1995. 736 с.

174. Толстенко В. Л. Інститути представницької демократії як фактор розвитку форми держави. *Право України*. 2014. № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_ukr_6_14/Tolstenko_6_14/

175. Томпсон М. Філософія науки; пер. с англ. Київ: Софія, 2012. 420 с.

176. Тулмин Ст. Концептуальные революции в науке. *Структура и развитие науки*. Из бостонских исследований по философии науки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:: www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Tulmin.html

177. Федів Ю., Мозгова Н. Історія української філософії. Київ: Україна, 2000. 511 с.

178. Федоренко Г. О. Теорія держави і права: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2016. 200 с.

179. Фейерабенд П. Избр. труды по методологии науки; пер. с англ. и нем. А. Л. Никифорова; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского. Москва: Прогресс, 1986. 542 с.

180. Фейерабенд П. Наука в свободном обществе; пер. с англ. А. Л. Никифорова. Москва: АСТ, 2010. 378 с.

181. Філософія Ф. Бекона. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: kpi.ua/basop

182. Філософський енциклопедичний словник. 2-ге вид., перероб. Київ: Абрис, 2012. 568 с.

183. Фризький О. Ф. Конституційне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 536 с.

184. Хавронюк А. Загальні принципи права. *Підприємництво, господарство і*

право. 2017. № 4. С. 106-110.

185. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. Москва: Мир, 1991. С. 46.

186. Хакен Г. Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://vikent.ru/author/1307/>

187. Хакен Г. Таємниці природи. Синергетика: вчення про взаємодію. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: log-in.ua/books/taiyny-prirody-sinergetika-uchenie-o-vzaimodeiystvii-g-khaken-khaken-g-nauka-i-obrazovanie/khaken_g_tajny_prirody_sinergetika_nauka_o_vzaimodejstvii/

188. Харт Х. Л. А. Концепція права; пер. з англ. Київ: Сфера, 1998. 231 с.

189. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні: монографія. Харків: Право, 2008. 160 с.

190. Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права; пер. с нем. Москва: Мысль, 1994. 682 с.

191. Ходаківський Є. І., Данилко В. К., Цал-Цалко Ю. С. Методологія наукових досліджень в парадигмі синергетики: монографія; за заг. ред. д-ра екон. наук Є. І. Ходаківського. Житомир: Житомирський держ. технол. ун-т, 2012. 340 с.

192. Хойруп Т. Модели жизни. Проблемы гносеологии, истории культур и теории государства; пер. с англ. Чижовой Е. Санкт-Петербург: Питер, 1998. 303 с.

193. Хоцей А. С. Зауваження з приводу поглядів Томаса Куна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: chamo.lib.tsu.ru/search/query

194. Хоцей А. С. Основная ошибка философии. Детерминизм и свобода воли. Москва: Эксмо, 2003. 720 с.

195. Храмов Ю. А. Физики. Биографический справочник; под ред. А. И. Ахиезера. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Наука, 1983. 400 с.

196. Цалін С. Д. Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права. Харків: Основа, 2008. 329 с.

197. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Націон. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2009. 584 с.
198. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
199. Цивільний кодекс Української РСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>
200. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-42. Ред. від 07.01.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
201. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність: монографія. Київ: Атіка, 2016. 151 с.
202. Циппеліус Р. Філософія права: підручник; пер. з нім. Київ: Тандем, 2000. 300 с.
203. Чижевський Д. Філософія і національність. *Філософська та соціологічна думка*. 2014. № 10. С. 10-17.
204. Чудинов Э. М. Природа научной истины. Москва: Политиздат, 1977. 312 с.
205. Швиданенко О. Новітня парадигма глобалізації: світоцілісність чи альтернативи розвитку? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://iepjournal.com/journals/3/2005_2_Shvydanenko_ukr.pdf
206. Шемшученко Ю. С., Ющик О. І., Горбунова Л. М. та ін. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка; за заг. ред. О. І. Ющика. Київ: Парламент. вид-во, 2017. 208 с.
207. Шепелєв М. А. Теоретико-методологічні засади політологічного аналізу глобалізації управління: дис. на здобуття вч. ст. докт. політ. наук: 23.00.04. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Спец. рада

Д.76.051.03. Чернівці, 2007. 419 с.

208. Шкода В. В. Вступ до правової філософії. Харків: Фоліо, 2017. 342 с.

209. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы. Москва: Юрайт, 1998. 167 с.

210. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. История. Москва: Мысль, 1993. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://www.gumer.-info/bibliotek_Buks/History/Speng/index.php

211. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових учень: підручник. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 380 с.

212. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації: монографія. Київ: КНЕУ, 2012. 380 с.

213. Шульженко Ф. П., Калюжний Р. А., Наум М. Ю. Державницькі і правові теорії: становлення та розвиток: навч. посіб. 3-тє вид. Київ: Логос, 2010. С. 254-600.

214. Юм Д. Трактат о человеческой природе. Соч.: 2 т. Москва, 1966. 632 с.

215. Юридична енциклопедія: у 6 т.; редкол.: Ю. С. Шемшученко; гол. редкол. та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://leksika.com.ua/legal>

216. Ясперс К. Смысл и назначение истории; пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.

217. Bernal John Desmond/ Sozialgeschichte der Wissenschaften, Reinbek bei Hamburg 1970, rororo (Erstausgabe: 1954 als Science in History). URL: <http://www.irishidentity.com/extras/famousgaels/stories/bernal.htm>

218. Boudon Raymond. Décès du sociologue. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://abonnes.lemonde.fr/disparitions/article/2013/04/12/la-mort-de-raymond-boudon-sociologue_3158680_3382.html

219. Cavazos EA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: www.sciencedirect.com/science/article/

220. Cohen L. Regulating IntimacyA New Legal ParadigmJean. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://press.princeton.edu/titles/7297.html>

221. Definition of Paradigm. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:

www.merriam-webster.com

222. Encyclopedia Britannica. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: Britannica.com

223. Encyclopedia of Philosophy. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://izt.ciens.ucv.ve/Filosofia-I/Encyclopedia%20of%20Philosophy.pdf>

224. Friedrich Carl von Savigny by James E. G. de Montmorency. Great Jurists of the World. Edited by Sir John MacDonnell & Edward Mason. Boston, 1914. pp. 561-589. (The Continental Legal History Series).

225. Hatch R. A. Scientific Revolution – Paradigm Lost? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.jstor.org/stable/25162658>

226. Huntington by Samuel P. The Clash of Civilizations? Foreign Affairs Summer 1993. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://web.archive.org/web/20100821191056/http://history.club.fatih.edu.tr/103%20Huntington%20Clash%20of%20Civilizations%20full%20text.htm>

227. Keohane R. O., Nye J. Introduction. Governance in a Globalizing World. John D. Donahue and Joseph S. Nye Jr., eds.; Brookings Institution Press and Visions Of Governance In The 21st Century. Washington: Brookings Institution Press, 2000. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: www3.brookings.edu/press/

228. Lakatos M. (1978). The Methodology of Scientific Research Programmes. *Philosophical*. Papers. Vol. 1. Cambridge.

229. Legal-Paradigm (2018). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: [y: https://www.justdial.com/Lucknow/Legal-Paradigm-Gomti-Nagar/0522PX522-X522-130217](https://www.justdial.com/Lucknow/Legal-Paradigm-Gomti-Nagar/0522PX522-X522-130217)

230. Mark Van. Hoecke and Mark Warrington. Legal Cultures, Legal Paradigms and Legal Doctrine: Towards a New Model for Comparative Law. The International and Comparative Law Quarterly. 1998. Vol. 47. No. 3 (Jul.). pp. 495-536. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.jstor.org/stable/761422> Page Count: 42

231. Maxime St-Hilaire. Recognition as a Legal Paradigm: An Introduction Droit et société. 2011/2. No 78. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:

<https://www.cairn-int.info/abstract-recognition-as-a-legal-paradigm-an.htm>

232. Melzer Nils. Targeted Killing in International Law. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199533169.001.0001/acprof-9780199533169>

233. Paradigm. Definition Of Paradigm In English By Oxford Dictionaries. Oxford Dictionaries. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>

234. Popper, Karl Sir. The Open Society and Its Enemies. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://archive.org/details/FullTextOfTheOpenSocietyAndItsEnemiesVoll>

235. Richard Susskind. Reply. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09695958.1999.9960463?journalCode>

236. Rodrigo Momberg, Stefan Vogenauer (2017). The Future of Contract Law in Latin. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: Americacadmus.eui.eu/handle/1814/11488

237. Rosenau J.N. Governance. Global Governance: Critical Concepts in Political Science; ed. by T. J. Sinclair. London-New York: Routledge, 2004. Pp. 179-209.

238. Stollberg-Rilinger, Barbara: Europa im 18. Jahrhundert, 2011 (Erstausgabe 2000, überarbeitet und aktualisiert).

239. Thomas Kuhn. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://plato.stanford.edu/entries/thomas-kuhn>

240. Tim Knight (2015). Policy Motion: Legal Paradigm – Unlock Democracy. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.unlockdemocracy.org/membersblog/2015/10/16/legal-paradigm>

241. University Press. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://trove.nla.gov.au/work/10088512?q&versionId=11788584>

Додатки

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України з юридичних наук:

1. Гдичинський В. Б. Наслідки реалізації правових стратегій у правовому житті сучасного суспільства. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Київ. 2017. Вип.28. С. 41-45.

2. Гдичинський В. Б. Історико-правові передумови розвитку правових стратегій. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Київ. 2017. Вип.29. С. 66-70.

3. Гдичинский В. Б., Скоморовский В. Б. Правотворчество как практическое воплощение концепции правовых парадигм в теории государства и права. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Київ. 2018. Вип.31. С.42-48.

4. Гдичинський В. Б., Скоморовський В. Б. Перетворення суб'єктного змісту правосвідомості як складник правових парадигм на ціннісне правове явище у парадигмально-правовій концепції держави і права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса. Серія: Юриспруденція. 2018. №35.Т. 1. С.12-15.

5. Гдичинський В. Б., Скоморовський В. Б. Предметно-дисциплінарний характер емпірично-теоретичного компоненту правових парадигм у правотворчості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. №6. Т. 1. 2018. С. 41-44.

6. Гдичинський В. Б. Предметно-дисциплінарний характер правових парадигм у правотворчості. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 61. С. 49-54.

Статті у наукових періодичних виданнях з юридичних наук інших держав:

7. Гдичинський В. Б. Загальнотеоретичний контекст поняття “правові парадигми”. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. Научно-

практическое правовое издание Республики Молдова. 2019. №2-1. (36). Р. 9-11.

8. Гдичинський В. Б. Правові парадигми у контексті сучасного реформування правової системи української держави. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. 2019. №3 (65). Р. 106-110.

Матеріали наукових конференцій:

9. Гдичинський В. Б. Лобістська діяльність в умовах громадянського суспільства: теоретико-правові проблеми та перспективи. *Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України*: матеріали Науково-практичної конференції (м. Київ, 21 жовтня 2015 року). Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2015. С. 353-355.

10. Гдичинський В. Б. Синергетична парадигма у сучасному правовому науковому співтоваристві. *Актуальні питання сучасної науки і практики*: матеріали Науково-практичної конференції молодих учених (м. Київ, 15 листопада 2018 року). Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2018. С.602-603.

11. Гдичинський В. Б. Загальнотеоретичні ознаки правових парадигм. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 8)*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / Збірник тез доповідей: випуск 8 (м. Тернопіль, 13 грудня 2018 р.). Тернопіль, 2018. С.6-7.

12. Гдичинський В. Б. Застосування терміну «правове відкриття» у розрізі парадигмально-правових методів наукового пізнання. *Економіка, облік, фінанси, управління і право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку*: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 16 лютого 2019 р.): у 4 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2019. Ч. 3. С.31-32.

13. Гдичинський В. Б. Взаємозв'язок правових категорій «право» і «закон» у контексті парадигмально-правової теорії. *Сучасні наукові інновації*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16-17 лютого 2019 року). Київ: Міжнародний центр наукових досліджень. 2019. С. 43-44.

14. Гдичинський В. Б. Зміна парадигми в сучасному праві. *Генезис*

публічного та приватного права: європейський вимір: матеріали Міжнародної юридичної науково-практичної інтернет-конференції. 6.03.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.legalactivity.com.ua>.

15. Гдичинський В. Б. Концепція зміни парадигм у працях Томаса Куна. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених (м. Суми, 17 травня 2019 р.). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С.17-18.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Науково-практична конференція «Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України» (21 жовтня 2015 р., м. Київ, форма участі: очна, виступ з доповіддю).

2. Науково-практична конференція молодих учених «Актуальні питання сучасної науки і практики» (15 листопада 2018 р., м. Київ, форма участі: очна, виступ з доповіддю).

3. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (13 грудня 2018 р., м. Тернопіль, форма участі: заочна, подання тез доповіді).

4. Міжнародна науково-практична конференція «Економіка, облік, фінанси, управління і право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку» (16 лютого 2019 р., м. Полтава, форма участі: заочна, подання тез доповіді).

5. III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні наукові інновації» (16-17 лютого 2019 р., м. Київ, форма участі: заочна, подання тез доповіді).

6. Міжнародна юридична науково-практична інтернет-конференція «Генезис публічного та приватного права: європейський вимір» (6 березня 2019 р., м. Київ, форма участі: заочна, подання тез доповіді).

7. II Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих учених «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі» (17 травня 2019 р., м. Суми, форма участі: заочна, подання тез доповіді).